

UNIVERSITATEA LIBERĂ INTERNAȚIONALĂ DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris
CZU: 3.2.7.043.3

GEORGIAN Dan

VINOVĂȚIA PENALĂ: CONCEPT ȘI CARACTERIZARE

Specialitatea: 554.01 – Drept penal și execuțional penal

Teză de doctor în drept

Conducător științific

MARIȚ Alexandru
dr., conf. univ.

Autor:

Chișinău, 2016

© GEORGIAN Dan, 2016

Cuprins:	
ADNOTĂRI (în limba română, rusă și engleză).....	4
LISTA ABREVIERILOR	7
INTRODUCERE	8
 1. ANALIZA MATERIALELOR ȘTIINȚIFICE REFERITOARE LA VINOVĂȚIA PENALĂ	15
1.1. Analiza materialelor științifice referitoare la vinovăția penală publicate în România și Republica Moldova	16
1.2. Cercetarea vinovăției penale prin intermediul studiilor desfășurate în alte state.....	26
1.3. Concluzii la Capitolul 1.....	35
 2. REGLEMENTĂRI ASUPRA VINOVĂȚIEI: INTERPRETĂRI ISTORICE ȘI SISTEMATICE	37
2.1. Vinovăția penală în antichitate.....	37
2.2. Vinovăția penală în epoca medievală.....	44
2.3. Vinovăția penală în epoca modernă.....	51
2.4. Vinovăția în legislațiile penale contemporane.....	56
2.4.1. Vinovăția în legislațiile penale contemporane.....	56
2.4.2. Conceptul vinovăției în diferite sisteme de drept și în doctrina românească.....	67
2.5. Concluzii la Capitolul 2.....	82
 3. CONCEPTUL, NATURA ȘI ESENȚA VINOVĂȚIEI PENALE	85
3.1. Conceptul vinovăției penale.....	85
3.1.1. Teorii cu privire la natura și esența vinovăției penale.....	86
3.1.2. Noțiunea vinovăției penale.....	106
3.2. Structura vinovăției penale.....	109
3.2.1. Procese psihice intelective.....	110
3.2.2. Procese psihice volitive.....	112
3.2.3. Procese psihice afective (emotive)	119
3.3. Vinovăția în cadrul conceptului de infracțiune și a norme de incriminare.....	127
3.3.1. Vinovăția penală – trăsătură esențială a infracțiunii.....	127
3.3.2. Vinovăția penală - temei subiectiv al incriminării și al răspunderii penale.....	131
3.4. Vinovăția în cadrul conceptului de conținut al infracțiunii.....	145
3.5. Concluzii la Capitolul 3.....	153
 CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	155
BIBLIOGRAFIE	159
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	173
CV-ul AUTORULUI	174

ADNOTARE

Georgian Dan - „Vinovăția penală: concept și caracterizare”. Teză de doctor în drept.

Specialitatea științifică: 554.01 - Drept penal și execuțional penal.

Chișinău, 2016

Structura tezei: introducere, 3 capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografia compusă din 259 titluri, 139 pagini text de bază. Rezultatele sunt publicate în 8 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: latură subiectivă, dimensiune subiectivă, vinovăție, proces psihic, intenție, imprudență, praeterintenție, eroare, premeditare, motiv, scop.

Domeniul de studiu. Lucrarea aparține domeniului drept penal general, instituția vinovăției penale ocupând locul central în această abordare.

Scopul tezei constă în cercetarea vinovăției penale, prin identificarea locului acesteia în cadrul dimensiunii subiective de ansamblu a infracțiunii sau a laturii subiective a infracțiunii și analiza tuturor proceselor psihice caracteristice infracțiunii.

Obiectivele lucrării: efectuarea unei sinteze asupra problemelor teoretice și ale celor practice legate de procesele subiective sau psihice ale persoanei infractorului la comiterea infracțiunii; elucidarea concepțiilor și școlilor care au predominat în anumite timpuri referitor la vinovăția penală; investigarea importanței dimensiunii subiective; cercetarea diferitor concepții contemporane sau încă actuale referitoare la vinovăția penală; identificarea unor dimensiuni ale vinovăției penale – în calitate de trăsătură de bază a infracțiunii și element al laturii subiective a infracțiunii, delimitarea de rigoare și interpretarea aferentă.

Noutatea și originalitatea științifică ar putea fi apreciate printr-o abordare nouă a conceptului de vinovăție penală în raport cu legislația în vigoare a României și, respectiv, încercarea de a realiza o cercetare sistematico-teoretică asupra dimensiunii subiective a infracțiunii, în ansamblu. Aspectul creativ-novator reiese din formularea unor propuneri asupra unor inspirații din legislațiile cu formule sau expresii juridice mai reușite. Și aceasta fie atunci când sunt interpretate pe larg și complex sau multiaspectual unele definiții sau expresii, fie atunci când se renunță la asemenea formulări și se lasă acest tratament în seama doctrinei. Printre principalele rezultate științifice care indică la noutatea științifică a studiului realizat se înscrie: este necesară adoptarea teoriei normative; concepția psihologică a vinovăției și-a demonstrat limitele în fundamentarea și explicarea proceselor psihice în raport cu cunoașterea sau conștientizarea ilicitului penal la comiterea infracțiunii; pentru existența vinovăției este necesară atât intenția sau culpa alături de cele trei condiții esențiale pe care le impune teoria normativă: responsabilitatea, cunoașterea antijuridicității faptei și exigibilitatea unei conduite conforme normei juridice etc.

Problema științifică importantă soluționată prin intermediul tezei de doctorat elaborate constă în fundamentarea unei concepții clare asupra vinovăției penale, fapt care determină identificarea acesteia în cadrul dimensiunii subiective de ansamblu a infracțiunii, iar prin acestea și dezvoltarea sistemului de reglementare a vinovăției – ca semn al infracțiunii și element al conținutului infracțiunii, oferindu-se posibilitatea unei eficiente aplicări a cadrului normativ în materie de răspundere penală pentru infracțiunile săvârșite și în limitele vinovăției admise.

Semnificația teoretică și valoarea aplicativă a lucrării. Cercetarea se integrează generalității și principialității reglementării juridice în materia investigată, realizând o îmbinare a teoriei și practicii dreptului, pentru ca, în final, să se contribuie atât la clarificarea unor opțiuni, puncte de vedere doctrinare, discutabile, la înlăturarea soluțiilor jurisprudențiale eronate a unor probleme de drept, la realizarea unor practici judiciare unitare în materie, precum și la perfecționarea reglementărilor normative considerate necorespunzătoare.

Implementarea rezultatelor științifice. Concepțiile și concluziile de bază ale tezei au fost expuse prin conținutul mai multor lucrări științifice, constituind, în același timp, subiectul unor referate prezentate la conferințe științifice naționale și internaționale, precum și la ședințele catedrei Drept Public a Universității Libere Internaționale din Moldova în anii 2008-2012.

АННОТАЦИЯ

ЖЕОРЖИАН Дан - «Вина в уголовном праве: понятие и характеристика».
Диссертация на соискание у.с. доктора права. Научная специальность: 554.01 -
Уголовное право и уголовно-исполнительное право. Кишинэу, 2016.

Структура диссертации: введение, 3 главы, общие выводы и рекомендации, библиография, состоящая из 259 наименований, 139 страницы основного текста. Результаты исследования опубликованы в 8 научных работах.

Ключевые слова: субъективная сторона, объем вины, вина, психический процесс, умысел, неосторожность, двойная форма вины, ошибка, преднамеренность, мотив, цель.

Область исследования. Работа относится к области общего уголовного права, и в данном исследовании институт виновности занимает центральное место.

Цель диссертации состоит в исследовании вины в уголовном праве путем выявления ее места в общем субъективном объеме вины в преступлении или субъективной стороны преступления и анализа всех психических процессов, характерных для данного преступления. **Задачи работы:** проведение синтеза теоретических и практических проблем, связанных с субъективными или психическими процессами личности преступника в совершении преступления; выявление понятий и школ, которые в определенные времена занимали основное место относительно вины в уголовном праве; исследование важности объема субъективной вины; исследование различных современных или еще актуальных концепций вины в уголовном праве; определение объема вины - как основного признака преступления и элемента субъективной стороны преступления, соответствующее разграничение и связанное с ним толкование.

Научная новизна и оригинальность может быть оценена с помощью нового подхода к концепции уголовной вины основываясь на законодательстве Румынии, и, соответственно, попытка осуществить системно-теоретическое исследование субъективной стороны преступления в целом. Среди основных научных результатов описывается следующее: необходимость принять нормативную теорию; психологическое понятие вины продемонстрировало свои пределы в основании и объяснении психических процессов в отношении знания или осознания незаконного характера своих действий в момент совершения преступления; для наличия виновности необходим умысел или небрежность наряду с тремя условиями, налагаемыми нормативной теорией: ответственность, знание противоправного характера действия и признания определенного поведения соответствующим правовой норме. *Важная научная проблема докторской диссертации* состоит в обоснование четкой концепции уголовной вины, что определяет ее идентификацию в субъективной оценке преступления, и через эти разработки развитие системы регулирования вины - как признак преступления и элемент содержания преступления, предлагая возможность эффективного применения нормативно-правовой базы, относящейся к уголовной ответственности за совершенные преступления, в рамках допустимой виновности.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Исследование объединяет общность и принципиальность правового регулирования в исследуемой материи, обеспечивая сочетание теории и практики права, способствуя, в конечном счете, уточнению некоторых вопросов, спорных доктринальных точек зрения, удалению ошибочных судебных решений по правовым вопросам; проведению судебной практики по аналогичным делам и совершенствованию неточных нормативных положений.

Внедрение научных результатов. Основные выводы диссертации были изложены в содержании нескольких научных работ, являясь в то же время предметом некоторых рефератов, представленных на национальных и международных научных конференциях, а также на заседаниях кафедры Публичного Права МНУМ в 2008-2012 годах.

ANNOTATION

**GEORGIAN Dan - "Criminal guilt: concept and characterization" PhD thesis in law.
Scientific specialty : 554.01 - Criminal Law and Criminal Execution.
Chisinau, 2016**

Thesis structure: introduction, four chapters, conclusions and recommendations, bibliography consisting of 259 titles, 139 pages of basic text. The results are published in 8 scientific papers.

Keywords: subjective side, subjective dimension, guilt, psychological process, intention, reckless, dual form of guilt, error, premeditation, motive, purpose.

Field of study: The work falls within the general criminal law, where criminal guilt is being the central institution at this approach.

The purpose of the thesis is to research criminal guilt by identifying its place in the overall subjective dimension of the crime or the subjective side of it and analysis of all mental processes specific for the crime.

Objectives: carrying out a synthesis of the theoretical and the practical problems related to subjective or mental processes of the individual offender in the crime; elucidate concepts and schools that prevailed in certain times on criminal guilt; investigate the importance of the subjective dimension; researching different conceptions - contemporary or still current referring to criminal guilt; identifying dimensions of criminal guilt - as a basic feature of the crime and the crime element of the subjective side, the delineation of rigor and related interpretations.

Scientific novelty and originality could be appreciated by a new approach to the concept of criminal guilt in relation to the legislation of Romania, respectively, trying to achieve a systematic-theoretical research on subjective dimension of the offense as a whole. Creative-innovative aspect is apparent from the wording of proposals on some inspirations of legislations with best formulas or phrases. And this happens when some definitions or phrases are interpreted extensively, multiaspectual, complex or when refusing such formulations and this treatment remains in doctrine. Among the main scientific results pointing to a scientific novelty of the realised study sign: it is necessary to adopt normative theory; psychological concept of guilt demonstrated its limits in the foundation and explanation of mental processes in relation to knowledge or awareness of the illicit nature when committing an offense; guilt is necessary for the existence of such intent or negligence along with the three conditions imposed by normative theory: responsibility, knowledge of criminal nature of offense and chargeability for the behaviour as being compliant to legal norms etc.

Important scientific problem resolved by the content of the developed doctoral thesis is to substantiate a clear concept of criminal guilt, which leads to identify it in the subjective dimension of overall crime, and through these the development of the regulatory system of guilt - as a sign of offense and element of the criminal content, offering the possibility of an effective application of the regulatory framework relating to criminal liability for offenses committed within the limits of admitted guilt.

The theoretical significance and practical value of the work. The research integrates generality and principledness in legal regulation of the investigated matter, providing a combination of legal theory and practice, so that, ultimately, to contribute both to clarify some options, doctrinally questionable, remove erroneous judicial solutions of legal issues, in carrying out the uniform judicial practice and the improvement of normative regulations considered inadequate.

Implementation of scientific results. Concepts and the basic conclusions of the thesis were exposed by the content of several scientific papers constituting at the same time, the subject of papers presented at scientific national and international conferences, and also meetings at the Department of Public Law of the Free International University of Moldova in 2008 -2012.

LISTA ABREVIERILOR

Alin.	- alineat
Apud	- citat după
Art.	- articol
B. Of.	- Buletin Oficial
CP	- Cod penal
CPM	- Cod penal model
CPP	- Cod de procedură penală
C.A.	- Curte de Apel
C.D.	- Culegere de decizii
Ct.E.D.O.	- Curtea Europeană a Drepturilor Omului
C.P.J.	- Culegere de practică judiciară
Dec.	- decizie
Dreptul	- Revista Dreptul
Ed.	- Editură
Ed.	- ediție
Etc.	- și alții, și altele, și așa mai departe
Ibidem	- în același loc, în aceeași lucrare
Idem	- același, la fel
Jud.	- judecătorie
Loc. cit.	- loc citat
M. Of.	- Monitor Oficial
O.G.	- Ordonanța Guvernului
O.U.G.	- Ordonanța de urgență a Guvernului
Nr.	- număr
N.a.	- nota autorului
Op. cit.	- operă citată
P.	- pagină
Parag.	- paragraf
Pct.	- punct
R.D.P.	- Revista de Drept Penal
Rom.	- România
RM	- Republica Moldova
R.R.D.	- Revista Română de Drept
Secț. pen.	- secție penală
Sent. pen.	- sentință penală
SUA	- Statele Unite ale Americii
Trib.	- Tribunal
Trib. Supr.	- Tribunal Suprem
Trib. jud.	- Tribunal județean
U.N.B.R.	- Uniunea Națională a Barourilor din România
Urm.	- următoarele
Versus	- contra
Vol.	- volum

INTRODUCEREA

Actualitatea și importanța problemei abordate derivă din importanța cunoașterii proceselor psihice caracteristice vinovăției penale, reieșind din ierarhia actelor normative, precum și din necesitatea unei analize a tematicii care ține de conceptul vinovăției și teoriile asupra ei.

Deși vinovăția penală a constituit de-a lungul timpului o problemă de interes deosebit atât pentru doctrina penală, cât și practica judiciară națională și a altor state europene. Or, după cum am constatat și apreciat și în conținutul lucrării nici până în prezent nu s-a încetățenit un concept unic în această materie. Marea parte a doctrinei europene s-a axat pe concepția normativistă asupra vinovăției penale. La ora actuală în discuție se pune faptul fundamentării vinovăției penale fie pe concepția psihologică, fie pe concepția normativă. Ceea ce ar justifica probabil aplicarea concepției normative asupra vinovăției penale este admiterea, odată cu fundamentarea ei, a caracterului deși excepțional, totuși exonerativ de răspundere penală a erorii de drept penal. Tot în baza acelorași rațiuni preferabilă, așa după cum am și menționat, ar mai fi concepția normativistă și finalistă, mai ales în ceea ce privește fundamentarea și explicarea infracțiunilor comise din culpă și manifestate prin inacțiune (omisiune).

Descrierea situației în domeniul de cercetare și identificarea problemelor de cercetare. Studiul realizat abordează un subiect mult mai extins comparativ cu abordarea *stricto sensu* asupra noțiunii și conceptului de vinovăție penală.

Abordând în mare parte și subiectul menționat s-a încercat *lato sensu* de a se iniția o extensie și asupra unor noțiuni și definiții ale altor procese psihice ale dimensiunii subiective ale infractorului, în particular cele referitoare la mobilul și scopul infracțional. Or, acestea în viziunea noastră, apar ca niște procese psihice specifice laturii subiective și nu vinovăției penale. Acest *ultimo ratio* fapt ce își găsește argumentare detaliată în conținutul lucrării.

Pe de altă parte, subiectul analizat la nivel *stricto sensu* se referă doar la aspectele ce țin de procesele psihice ale persoanelor fizice la comiterea infracțiunii, dar nu și ale celor juridice.

La baza cercetării în cauză au fost puse lucrările savanților din România, Republica Moldova, Franța, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Federația Rusă etc. În acest sens, menționăm a notorietăți ale științei penale precum: M. Basarab, V. Dongoroz, G. Antoniu, I. Mircea, Gh. Mateuț, C. Bulai, F. Streteanu, V. Pașca, C. Mitrache, V. Papadopol, T. Toader, M. Apetrei, I. Pascu, C. Drimer, L. Biro, C. Butiuc, A. Boroș, A. Dincu, V. Dobrinioiu, I. Dobrinescu, Șt. Daneș, J. Grigoraș, G. Râpeanu, O. Loghin, A. Filipaș, Ch. Nistoreanu, I. Molnar, V. Lazăr, A. Ungureanu, I. Tănăsescu, N. Giurgiu, O.-A. Stoica, C. Stegăroiu, M. Zolyneak, T.. Pop, I. Tanoviceanu, N.-T. Buzea (România), I. Macari, A. Borodac, S. Brînză, C.

Florea, X. Ulianovschi (RM), В. Н. Кудрявцев, А. В. Наумов, И. Д. Козачкина, Г. Кригер, Б. А. Куринов, Н. Ф. Кузнецов, Н. Таганцев, С. В. Бородин, О. Л. Дубовик, И. Г. Филиановский, Д. П. Котов, В. В. Лунеев, А. А. Пионтковский, А. И. Парог, С. А. Тарарухин, В. И. Ткаченко, Б. С. Волков, А. Угрехилидзе, Ч. Ф. Тихонов, Б. В. Здравомыслов, Н. И. Загородников, В. А. Якушин (FR), F. Antolisei, G. Bettiol, G. Fiandaca, E. Musco, H. H. Jescheck, F. Mantovani, V. Manzini, R. Maurach, R. Maurach, A. Miriska, C. Birnbaum, F. Curi, J. Robert, P. Bordessoule, I. C. Smith, B. Hogan, H. Lecrec, C. Elliot, F. Quin, R. Panain, R. Merle, A. Vitù, G. Ștefani, G. Levasseur, B. Boulouc, F. Desportes, J. Pradel, Donnedieu De Vabres, F. W. Bless, J. Wessels etc.

Scopul și obiectivele tezei. *Scopul tezei* constă în cercetarea vinovăției penale, prin identificarea locului acesteia în cadrul dimensiunii subiective de ansamblu a infracțiunii sau a laturii subiective a infracțiunii și analiza tuturor proceselor psihice caracteristice infracțiunii.

Pentru realizarea scopului indicat, au fost puse în evidență mai multe *obiective*, în special:

- efectuarea unei sinteze asupra problemelor teoretice și ale celor practice legate de procesele subiective sau psihice ale persoanei infractorului la comiterea infracțiunii;
- analiza amplă și profundă a multitudinii de aspecte ale vinovăției penale și ale întregii laturi subiective a infracțiunii sau ale altor aspecte conexe ori tangente acesteia;
- cercetarea reglementărilor penale, cât și ale celor nepenale asupra conceptului de vinovăție penală, ale celorlalte procese psihice conexe și tangente acesteia;
- elucidarea într-un mod adecvat a concepțiilor și școlilor care au predominat în anumite timpuri referitor la vinovăția penală;
- identificarea și investigarea importanței care se acorda dimensiunii subiective, în general, și persoanei infractorului, în mod special;
- cercetarea diferitor concepții contemporane sau încă actuale referitoare la vinovăția penală;
- constatarea și aprecierea viabilității concepțiilor în raport cu diferite ipoteze și situații, forme faprice și modalități de manifestare a diferitor infracțiuni;
- identificarea unor dimensiuni ale vinovăției penale – în calitate de trăsătură de bază a infracțiunii și element al laturii subiective a infracțiunii, delimitarea de rigoare și interpretarea aferentă.

Metodologia cercetării științifice. Baza metodologică și teoretico-științifică a investigației este cuprinsă de un ansamblu de teorii și concepte specifice diferitor domenii ale dreptului, materializate ca finalitate în conținutul tezei de doctorat prin intermediul metodelor *logice* (analiza diferitor concepții, noțiuni sau definiții controversate asupra proceselor psihice

ale dimensiunii sau laturii subiective a infracțiunii; s-a recurs la împărtășirea unor puncte de vedere evident manifestate prin puterea argumentului și, respective, s-au adus, unde era cazul, propriile argumentări ori s-au sintetizat și expus propriile viziuni ale aspectelor puse în discuție), *istorică* (analiza instituției vinovăției de-a lungul evoluției perioadelor istorice și respectiv a evoluției reglementărilor referitoare la aceasta, exemplu a celor în plan național de la primele reglementări românești scrise ale lui Vasile Lupu, Matei Basarab, ulterior Codul Caragea și a lui Calimah; a reglementărilor moderne cum ar fi Codul penal român a lui Alexandru Ioan Cuza din 1865, precum și cel al lui Carol al II-lea din 1937, respectiv al celor contemporane din 1969, corespunzător, noul Cod penal al României din 28 iunie 2004.), *sistematică* (analiza aspectelor subiective ale infracțiunii în raport cu alte instituții ale dreptului penal din sistemul ramurii dreptului penal, cum este al acelor de faze sau etape ale infracțiunii, unitatea și pluralitatea de infracțiuni și infractori, individualizarea pedepsei penale, precum și în raport cu o serie de infracțiuni din PS a CP), *comparativă* (aprecierea conceptelor referitoare la vinovăția penală și a altor procese psihice sau subiective ale persoanei infractorului în raport cu alte legislații penale ale altor țări, respectiv, ale doctrinelor acestora și practicii judiciare în domeniu; de asemenea ca o metodă de comparație s-a utilizat și prezentarea sau analiza vechilor legislații penale în raport cu noile sau actualele reglementări penale), *sociologică* (prezentarea diferitor statistici sau sondaje asupra infracțiunilor intenționate comise în stări afective sau emotive, respectiv ale celor comise cu intenție directă în raport cu ale celor cu intenție indirectă; în mod corespunzător, numărul infracțiunilor din culpă utilizat în diversele legislații românești) etc.

De asemenea, drept repere metodologice au servit legile logicii formale, principiile de bază ale epistemologiei fenomenelor, inclusiv a factorilor care contribuie la eficientizarea aplicării legislației penale. Analiza izvoarelor utilizate pe parcursul cercetării a fost efectuată în conformitate cu principiul obiectivității.

Noutatea și originalitatea științifică. În ceea ce privește noutatea științifică a lucrării aceasta ar putea fi apreciată printr-o abordare nouă a conceptului de vinovăție penală în raport cu legislația penală în vigoare a României și, respectiv, încercarea de a realiza o cercetare sistematico-teoretică asupra dimensiunii subiective a infracțiunii, în ansamblu.

La sintetizarea subiectului în cauză - în mare parte ne-am bazat pe unele tratamente conceptuale tradiționale, inspirându-ne din alte studii efectuate anterior asupra subiectului. Totuși, atât după structură, cât și după modul de sistematizare și analiză în această lucrare am recurs, în mare parte, la un stil propriu, evitând repetările inutile.

Aspectul creativ-novator reiese din formularea unor propuneri asupra unor inspirații din legislațiile cu formule sau expresii juridice mai reușite. Și aceasta fie atunci când sunt

interpretate pe larg și complex sau multiaspectual unele definiții sau expresii, fie atunci când se renunță la asemenea formulări și se lasă acest tratament în seama doctrinei.

În calitate de sursă de inspirație și de soluții apar și pozițiile fundamentate sau bine încetățenite ale unor reglementări istorice care deseori se pot atribui ca o sursă binevenită de inspirație și pentru actualul legiuitor penal.

Problema științifică importantă soluționată constă în fundamentarea unei concepții clare asupra vinovăției penale, fapt care determină identificarea acesteia în cadrul dimensiunii subiective de ansamblu a infracțiunii, iar prin acestea și dezvoltarea sistemului de reglementare a vinovăției – ca semn al infracțiunii și element al conținutului infracțiunii, oferindu-se posibilitatea unei eficiente aplicări a cadrului normativ în materie de răspundere penală pentru infracțiunile săvârșite și în limitele vinovăției admise.

Semnificația teoretică. Cercetarea vinovăției penale nu este numai o problemă a ramurii dreptului penal, ci și a ramurii dreptului civil. De altfel sub acest aspect s-a făcut remarcă de rigoare în lucrare, precum că în sistemul de drept comen law s-a ajuns pe unele cazuri la o unificare a conceptului culpei penale cu a celei civile. Or, acest lucru este practic imposibil de realizat în sistemul național legislativ, dar și în întregul sistem de drept romano-germanic, care, deși a analizat unele *aprecieri pur obiective* asupra *răspunderii penale* în cazul unor infracțiuni unde persoanele sunt apreciate vinovate fără *a se dovedi procesele psihice le vinovăției* sau fără a se face careva referiri asupra acesteia, aceasta sub acest aspect constituind nu altceva decât *niște reminiscențe ale răspunderii obiective*.

Așa încât, după cum rezultă și din structura lucrării, întreaga lucrare s-a axat pe studiul și aprecierea corespunzătoare a proceselor subiective ale infracțiunii, respectiv a concepției psihologice asupra vinovăției, concepție care a stat de fapt la baza definirii legale a vinovăției penale.

Ca urmare a analizei diferitor opinii doctrinare dar și printr-o anumită sistematizare a practicii judiciare în raport cu diferite tematici considerăm că studiul are o mare importanță teoretică și practică. Or, latura subiectivă a infracțiunii constituie unul dintre elementele esențiale ale conținutului infracțional și, pe cale de consecință, o apreciere adecvată și bine fundamentată științific sau teoretic ar ajuta organele judiciare la o justă calificare a faptelor și prin analiza aspectelor subiective și ale altor aspecte tangente sau corelate ale acestora.

Valoarea aplicativă a lucrării. Rezultate cercetării și unele concluzii teoretice de care se face uz la perfecționarea cadrului legislativ în materia dreptului penal. Alte concluzii și recomandări prezentate și sintetizate în lucrare ar putea constitui, sub unele aspect, temeiuri de perfecționare a legislației penale în domeniu.

Tot astfel, se consideră că studiul sau rezultatele investigației științifice ar putea fi utile și unor programe analitice la disciplina dreptului penal, în elaborarea cursurilor, manualelor universitare sau ale altor studii, articole științifice sau monografii legate de subiectul cercetat.

Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere.

Problematica subiectului cercetat urmează a fi analizat dintr-o perspectivă dublă: istorică și filozofică. Adică paralel cu unele analize din perspectiva evoluției reglementărilor istorice asupra subiectului vinovăției penale, se impune și cel care privește analiza empirică, adică a naturii, esenței, a perspectivelor și dimensiunile de abordare ale concepțiilor filozofice din diverse perioade istorice.

Considerăm că urmează a fi preferabilă adoptarea teoriei normative. Or, pentru a se putea reține în acest fel vinovăția, este necesar ca subiectul să fie responsabil, adică să posede acea capacitate de a-și reprezenta semnificația actelor sale și de a fi stăpân pe acestea (a fi liber neimpus, neforțat în propriile sale activități infracționale). Or, cunoașterea urmează a fi actuală și posibilă asupra caracterului ilicit al conduitei infracționale și astfel doar în acest mod ar exista o posibilitatea reală de a acționa în conformitate cu exigențele ordinii juridice.

Concepția psihologică a vinovăției și-a demonstrat limitele în fundamentarea și explicarea proceselor psihice în raport cu cunoașterea sau conștientizarea ilicitului penal la comiterea infracțiunii, ale culpei penale - ca formă a vinovăției, mai ales în ceea ce privește forma fără prevedere (neglijența) ale acesteia.

Nu se susține opinia potrivit căreia o infracțiune omisivă ar putea fi în concret săvârșită și printr-o acțiune, caz în care am fi în prezența unei așa-numite infracțiuni omisive prin comisiune.

Unii autori au arătat că nu este necesară elaborarea unui concept global de acțiune în sens larg, fiind preferabilă analizarea în mod distinct a acțiunii stricto sensu și respectiv a omisiunii. În ceea ce ne privește împărtășim acest punct de vedere, și considerăm că ar preferabil ca legislația României și cea a Republicii Moldova să nu mai recurgă la o definiție a vinovăției dată prin definirea expresă a formelor acesteia. Or, se consideră că ar fi preferabil ca legislația țărilor noastre să împărtășească teoria normativă a vinovăției.

Pentru existența vinovăției este necesară atât intenția sau culpa alături de cele trei condiții esențiale pe care le impune teoria normativă: responsabilitatea, cunoașterea antijuridicității faptei și exigibilitatea unei conduite conforme normei juridice.

Vinovăția penală capătă la un moment dat o dublă semnificație și anume aceea de trăsătură esențială a infracțiunii și subelementul principal al laturii subiective a infracțiunii. În acest sens, nu trebuie confundată vinovăția - ca trăsătură esențială a infracțiunii, cu vinovăția - element constitutiv al conținutului unei infracțiuni.

Stabilirea vinovăției (din latura subiectivă a infracțiunii) constituie momentul final al stabilirii conținutului concret al infracțiunii săvârșite. De aceea constatarea că fapta săvârșită întrunește elementele constitutive ale unei infracțiuni, înseamnă în același timp, constatarea vinovăției făptuitorului.

Vinovăția penală constitui un concept sau un posterius, care presupune existența unei fapte care să prezinte toate trăsăturile obiective ale normei de incriminare și nu poate fi trecută înaintea cerinței ca fapta să fie prevăzută de legea penală, ci după aceasta.

Vinovăția - ca proces psihic concret ar trebuie constatată finalmente sau posterior la fapta infracțională, după ce au fost identificate celelalte elemente sau trăsături ale tipicității sau ale conținutului infracțional. Ca atare, la persoana individului, făptuitorului sau agentului aceste stări psihice sau conștiință preced și însoțesc actele exterioare manifestate. De aceea apreciem că la actul infracțional ele se manifestă primele sau se manifestă încă la început într-o fază internă, deliberativă, iar sunt constatate și apreciate finalmente deoarece sunt deduse din materialitatea faptică.

Aprobarea și implementarea rezultatelor științifice. Concepțiile și concluziile de bază ale tezei au fost expuse prin conținutul mai multor lucrări științifice, constituind , în acelașii timp, subiectul unor referate prezentate la conferințe științifice naționale și internaționale, precum și la ședințele catedreo Drept Public a Universității Libere Internaționale din Moldova în anii 2008-2012.

Sumarul compartimentelor tezei.

Introducerea argumentează actualitatea și importanța problemei supuse cercetării științifice, scopul și obiectivele lucrării, noutatea științifică a rezultatelor obținute, problema științifică importantă soluționată, semnificația teoretică și aplicativă a lucrării, aprobarea rezultatelor, sumarul compartimentelor tezei de doctorat.

1. Analiza materialelor științifice referitoare la vinovăția penală. Operându-se, în principal, cu literatura de specialitate din Republica Moldova, România, SUA, Italia, Marea Britanie, Franța, Federația Rusă etc. se stabilește un anumit loc și rol al concepțiilor științifice ale vinovăției, mai mult sub aspectul prezenței ori lipsei unor studii științifice în această materie.

După multe discuții și dezbateri științifice, mai întâi la nivel doctrinar, apoi în plan practic, s-a ajuns la o etapă de recunoaștere a efectului exonerativ de răspundere penală. Doar ulterior s-a invocat consacrarea pe cale legislativă a efectului exonerator al erorii de drept penal, dar și aceasta într-un mod excepțional. În asemenea mod, la ora actuală, eroarea de drept penal a fost recunoscută în unele sisteme de drept pe cale jurisprudențială (Belgia, Olanda), în alte sisteme a fost impusă de Curtea Constituțională (Italia), în vreme ce în CP adoptate aceasta a fost

consacrată într-un mod explicit (Franța). Există însă și unele state unde problema în cauză nu se abordează la nivel legislativ (CP al RM).

2. Reglementări privind vinovăția penală: interpretări istorice și sistematice.

Intervenția statului prin fixarea prețului dreptului la răzbunare sub forma unei amenzi, marchează începutul unei alte faze în evoluția responsabilității civile la romani, fază care își avea originile în Legea celor XII Table și care era cunoscută sub numele de compoziție legală întâlnim, spre exemplu, delictul de injurie simplă pedepsit de lege cu o amendă de 25 de ași sau, delictul, *os factum* sancționat cu 350 de ași, dacă s-a comis împotriva unui om liber și cu 150 de ași, dacă s-a săvârșit contra unui sclav.

Se constată că, deși se produsese o evoluție a raporturilor privind modul de reparare al unei daune, încă nu avusese loc trecerea completă la compoziția legală căci, unele acte ilicite rămăseseră sub regimul dreptului de răzbunare, iar altele supuse compoziției voluntare.

Importanța acestei evoluții se relevă și sub alt aspect: statul începe să fie preocupat nu numai de faptele ilicite care lezau ordinea publică, ci și de cele care aduceau atingere persoanelor particulare și, în acest fel, își însușește dreptul de a pedepsi autorii delictelor comise.

Pe cale de consecință, delictele devin publice și, de acum înainte, nu victima va fi cea care îl va pedepsi pe autor - fie exercitând dreptul de răzbunare, fie răscumpărându-l - ci statul, persoana prejudiciată având doar posibilitatea de a cere o indemnizație.

3. Conceptul, natura și esența vinovăției penale indică la o analiză detaliată și complexă a noțiunii infracțiunii și a trăsăturilor esențiale ale acesteia, pentru a se ajunge la descrierea vinovăției penale – ca trăsătură esențială a infracțiunii. Fiecare dintre cele trei teorii – bipartită, tripartită, quadripartită – în ceea ce privește conceptul infracțiunii, iau în considerație vinovăția printre trăsăturile esențiale ale acesteia. Or, vinovăția este cea de-a treia condiție pe care fapta - tipică și antijuridică trebuie să o îndeplinească pentru a fi în prezența unei infracțiuni.

În context, sunt analizate principiul legalității incriminării, principiul caracterului personal al răspunderii penale, principiul legalității răspunderii penale și temeiul subiectiv al acesteia.

1. ANALIZA MATERIALELOR ȘTIINȚIFICE REFERITOARE LA VINOVĂȚIA PENALĂ

1.1. Analiza materialelor științifice referitoare la vinovăția penală publicate în România și Republica Moldova

T. Pop (*Drept penal comparat. Parte generală* - 1923) apreciază infracțiunea și vinovăția ca fiind „... faptă antijuridică și culpabilă, sancționată penalicește...”. [105, p. 189]

N. Buzea (*Infracțiunea și culpabilitatea. Doctrină, legislație, jurisprudență* -1944) susține că vinovăția penală, din punct de vedere al formei, aparține fenomenelor juridice, iar din punct de vedere al fondului - fenomenelor psihice. [38, p. 7] Este evident că suportarea sau retrăirea vinovăției este legată de formarea la personalitatea umană a normelor morale de comportare, odată cu dezvoltarea personalității.

V. Dongoroz (*Drept penal* – 2000) și alți autori români constată că, pentru a fi în măsură să exprime relevanța penală a vinovăției, subiectul trebuie să aibă aptitudinea de a se autodetermina în cunoștință de cauză sau capacitatea bio-psihică de a acționa în conștiință de cauză. Vinovăția este, așadar, expresia sintetică a întregului aspect subiectiv, deoarece privește doar unele manifestări psihice care sunt caracteristice și specifice laturii subiective a infracțiunii. [53, p. 383]

Se poate ca în concret să existe una dintre formele și modalitățile de vinovăție prevăzute în CP al Rom. și totuși să lipsească elementul subiectiv al unei anumite infracțiuni concrete și invers: se poate ca în concret să existe elementul subiectiv al infracțiunii, dar să nu existe vinovăția cerută.

De asemenea, se mai susține că vinovăția - trăsătură a infracțiunii, temei subiectiv al incriminării și al răspunderii penale, și, respectiv, într-un mod corespunzător element al laturii subiective, ar mai impune și alte câteva specificări. Elementul subiectiv se găsește într-o unitate dialectică cu elementul obiectiv al infracțiunii. În acest sens, stabilirea vinovăției constituie momentul final al stabilirii conținutului concret al infracțiunii săvârșite. Constatarea că fapta săvârșită întrunește elementele constitutive ale unei infracțiuni prezumă, în același timp, constatarea vinovăției făptuitorului. În literatura de specialitate s-a invocat asupra faptului că aceasta ar constitui un concept sau un posterius, care presupune existența unei fapte care să prezinte toate trăsăturile obiective ale normei de incriminare; de altfel, nu poate fi trecută înaintea cerinței ca fapta să fie prevăzută de legea penală, ci după aceasta. Vinovăția - ca proces psihic concret - ar trebui constatat finalmente sau posterior la fapta infracțională, după ce au fost identificate celelalte elemente sau trăsături ale tipicității sau ale conținutului infracțional. Însă, ca

atare, la persoana făptuitorului aceste stări psihice sau de conștiință preced și însoțesc actele exterioare manifestate. Astfel, se apreciază că la actul infracțional ele se manifestă primele sau se manifestă încă la început într-o fază internă, deliberativă, iar sunt constatate și apreciate finalmente - deoarece sunt deduse din materialitatea faptică.

V. Dongoroz specifică că în cazul vinovăției penale agentul a înțeles exigențele sociale privitoare la comportamentul său. [53, p. 230, 236] Autorul a apreciat faptul că teoria reprezentării explică mai corect formele și modalitățile vinovăției.

I. Oancea, V. Dongoroz, C. Bulai etc. (*Explicații teoretice ale Codului penal român. Partea generală* – 1969; *Curs de drept penal. Partea specială* - 1975) susțin faptul că nu există o faptă infracțională în cazul unei simple gândiri sau a altor procese psihice, fără manifestări externe. [91, p. 105; 32, p. 105] Astfel, cel puțin în raport cu legislația penală română, cât și în doctrina românească de specialitate - vinovăția penală capătă o dublă semnificație și anume: de trăsătură esențială a infracțiunii și subelement principal al laturii subiective a infracțiunii. Deci nu trebuie să fie confundată vinovăția în aceste două ipoteze anunțate. Ca trăsătură esențială a infracțiunii trebuie să se constate că fapta care constituie elementul material al infracțiunii a fost săvârșită cu vinovăție. Vinovăția va constitui elementul principal al laturii subiective (adică al tipicității), atunci când fapta infracțională fie că a fost comisă în forma intenției sau culpei, sau ale intenției depășite, fie în toate aceste forme ale vinovăției. Or, important este ca la ea să existe vinovăția infracțiunii în forma cerută de lege.

În doctrina RM se include și a patra trăsătură a infracțiunii și anume: *fapta să fie pasibilă de pedeapsă penală* pe lângă ilegalitatea penală, vinovăție și grad prejudiciabil al faptei. În viziunea noastră, această trăsătură de bază a subiectului infracțiunii, persoană fizică, constituie, de fapt, un temei sau o premisă a întregului aspect subiectiv al infracțiunii.

I. Macari (*Drept penal. Partea generală* - 1999) susține că latura subiectivă a infracțiunii este evaluată și ca fiind și o atitudine psihică a persoanei sau o activitate psihică față de fapta săvârșită, fiind una strâns legată de aceasta și care reprezintă o unitate indisolubilă a proceselor psihice - *intelectual, volitiv*, cât și de cel emoțional. [81, p. 122] Vinovăția nu constituie starea sau însușirea psihicului, ci reprezintă atitudinea psihică a persoanei față de actul său de conduită infracțională. Astfel, reiese că persoana nu poate fi recunoscută vinovată în afara faptei sau independent de fapta socialmente periculoasă și prevăzută de lege ca infracțiune. În context, se apreciază aceasta nu numai din perspectiva unei noțiuni psihologice, dar și social-politice, adică atitudinea negativă față de principiile morale și interdicțiile juridice, valorile sociale ocrotite de legea penală.

A. Mariț (*Drept penal. Legea penală, teoria infracțiunii, participața penală* - 2002)

apreciază aspectul distinct al vinovăției penale ca trăsătură a infracțiunii și ca subelement al laturii subiective a infracțiunii. [89, p. 45-47]

I. Oancea (*Drept penal. Partea generală* - 1999) remarcă faptul că latura subiectivă (ca atitudine psihică a infractorului) este formată din stări intelective (atitudinea conștiinței, scop, stări afective și volitive, motive, mobiluri), adică atitudinea psihică ce precede și însoțește fapta infracțională și urmările ei. [92, p. 112]

C. Bulai (*Drept penal. Partea generală* - 1987) susține că în calitate de trăsătură esențială a infracțiunii, trebuie să se constate că fapta care constituie elementul material al infracțiunii a fost săvârșită cu vinovăție în forma cerută de lege pentru existența acelei infracțiuni. [35, p. 121] Faptul în cauză presupune că poate să existe vinovăție în general - trăsătură esențială a infracțiunii, fără să existe vinovăție - element al conținutului infracțiunii. Astfel, în cazul infracțiunilor pentru a căror existență este necesară vinovăția sub forma intenției, dacă fapta este săvârșită din culpă, nu există elementul subiectiv, deși există vinovăția - trăsătură esențială a infracțiunii. Autorul român citat susține că stabilirea incorectă a laturii subiective a faptei comise ar atrage după sine încadrarea ei greșită sau chiar condamnarea netemeinică a făptuitorului. De altfel, vinovăția - trăsătură esențială a infracțiunii, nu trebuie confundată cu întregul element subiectiv din conținutul infracțiunii. [35, p. 121]

Într-o altă lucrare (*Drept penal roman. Partea generală* - 1992), același autor - C. Bulai - indică la faptul că, în doctrina penală s-a definit vinovăția ca fiind „atitudinea psihică a persoanei, care săvârșind cu voință neconstrânsă o faptă ce prezintă pericol social, a avut în momentul executării reprezentarea faptei și a urmărilor socialmente periculoase ale acesteia sau, deși nu a avut reprezentarea faptei și a urmărilor, a avut posibilitatea reală, subiectivă a acestei reprezentări”. [33, p. 121] În context, C. Bulai (*Manual de drept penal (partea generală)* - 1997) susține că, de fapt, această aptitudine sau capacitate (discernământ) este o premisă a vinovăției. [36, p. 208]

L. Biro (*Drept penal. Partea generală* – 1971) consideră că vinovăția nu ar cuprinde toate elementele componente sau componentele laturii subiective a infracțiunii. [24, p. 89-90] În acest sens, este necesar ca în cadrul studierii laturii subiective a infracțiunii să se acorde o deosebită atenție problemelor legate de mobilul și scopul infracțiunii, care, în toate cazurile, influențează asupra formării rezoluției și asupra gradului de pericol social concret al faptei comise. În anumite cazuri, mobilul și scopul infracțiunii pot constitui trăsături ale laturii subiective a conținutului legal al infracțiunii. Cu toate că, în principiu, ele sunt prezente în cadrul laturii subiective a oricărei infracțiuni concrete. De fapt, ar fi de neconceput ca un anume fapt social să fie realizat fără un anume motiv sau scop decât eventual mecanic. Ea constituie caracteristica întregii

activități psihice a persoanei legată de săvârșirea faptei. Tot ea, la rândul ei, cuprinde totalitatea condițiilor privitoare la atitudinea psihică a făptuitorului față de activitatea săvârșită, condiții cerute de lege pentru ca acest act să constituie infracțiune. Aceste elemente reprezintă condiții care privesc atitudinea conștiinței și a voinței făptuitorului față de acțiunea sau inacțiunea care constituie elementul material al infracțiunii, respectiv, față de urmarea imediată, precum și față de legătura de cauzalitate dintre acestea.

L. Biro și M. Basarab (*Drept penal. Partea generală* - 1963) susțin că vinovăția constituie o caracterizare a întregii activități psihice a persoanei legată de săvârșirea faptei, definind-o ca un *complex de stări de conștiință specifice, care preced și însoțesc actele exterioare (acțiune sau omisiune) și care sunt dirijate în vederea producerii anumitor urmări periculoase sau, chiar dacă nu sunt dirijate într-o anumită direcție, produc astfel de urmări, datorită ușurinței sau neglijenței*. [25, p. 88]

M. Basarab (*Drept penal. Partea generală* – 1995; *Drept penal. Partea generală* - 1992) consideră că s-ar impune o definiție mai nuanțată a vinovăției, aceasta fiind apreciată ca un *ansamblu de raporturi psihice ale subiectului infracțiunii sau, care preced și însoțesc fapta la momentul comiterii infracțiunii - sub forma intenției sau a imprudenței (culpei)*. [18, p. 135-137; 17, p. 106] Legat de necesitatea unei corecte calificări și profilaxii ori studiu adecvat asupra infracțiunilor în general este foarte importantă examinarea motivului și scopului infracțional. În ceea ce ne privește susținem opinia că și mobilul este dincolo de limitele vinovăției ca elemente secundare ale laturii subiective a infracțiunii. Însă aceasta nu înseamnă că ele trebuie studiate izolat.

M. Basarab și A. Dincu (*Drept penal. Partea generală* - 1995) menționează că în cazul intenției directe, infractorul prevede ca certă producerea urmărilor socialmente periculoase ale faptei sale; la intenția indirectă și la culpa din ușurință el prevede numai eventualitatea realizării urmărilor respective; iar la neglijență - nu are previziunea lor, însă, ținând seama de circumstanțele concrete, trebuia și putea să le prevadă. [16, p. 165-173]

M. Basarab (*Drept penal. Partea generală* - 1996) [19, p. 106] definește responsabilitatea ca fiind aceea capacitatea psiho-fizică de a înțelege caracterul faptelor sale, de a-și da seama de valoarea și de urmările lor, precum și de a-și determina și dirija în mod normal voința în raport cu acțiunile proprii.

Achiesăm pe deplin la acest ultim punct de vedere deoarece, prin prisma acestei definiții se poate constata legătura vinovăției cu celelalte trăsături esențiale ale infracțiunii. Definiția în cauză are și meritul de a aborda latura subiectivă a infracțiunii nu ca o simplă atitudine psihică concretă față de faptă și urmări (cum de fapt ar putea fi apreciată vinovăția), ci ca o reflectare a

unui complex de atitudini sau stări de conștiință a subiectului față de valorile sociale ocrotite de legea penală, unde se poate deduce faptul că aceasta include și alte procese psihice specifice (motivul și scopul).

Trebuie specificat, în opinia noastră, că între vinovăție și latura subiectivă a infracțiunii există o legătură de la parte la întreg, fără ca acestea să se identifice totalmente.

C. Mitrache (*Drept penal român. Partea generală* - 1997) indică și la analiza responsabilității - condiție de existență a subiectului activ al infracțiunii. Așa încât pe această bază, s-a decis că responsabilitatea este aptitudinea persoanei de a-și da seama de faptele sale, de semnificația socială a acestora, precum și de a-și putea determina și dirija în mod conștient voința în raport cu aceste fapte. [88, p. 102] Mai mult decât atât, G. Antoniu (*Vinovăția penală* - 1995) constată că obiect al cunoașterii făptuitorului îl mai poate constitui și anumite forme de descriere ale normei de incriminare. [7, p. 117] Nu susținem pe deplin această formulare științifică, deoarece aceasta contravine, în opinia noastră, principiului răspunderii penale subiective (*cogitationis poena nemo patitur*). Or, rolul important pe care îl acordă legea penală manifestărilor exterioare (obiective) exclude posibilitatea condamnării unei persoane pentru gândurile sale, oricât de periculoase ar fi. Deci, în esența sa, vinovăția exprimă *raportul dintre conduita individului și relațiile sociale ocrotite de lege și încălcate de subiect, poziția acestuia în raport de exigențele specifice pe care le presupune traiul oamenilor în societate*. Ea, în funcție de fapta concretă, cu toate circumstanțele de executare, poate fi mai complexă decât procesele psihice care declanșează respectiva acțiune cauzală, iar alteori - mai limitată. În cercetarea vinovăției se examinează mai profund gradul de prevedere de către subiectul activ a urmărilor infracțiunii săvârșite, procesul de autoapreciere a faptei sale, voința de a vătăma normele de conviețuire socială. G. Antoniu constată că privitor la răspunderea penală a făptuitorului unii autori discută faptul dacă nu cumva numai intenția ar reprezenta un proces psihic real, deoarece făptuitorul voiește acțiunea și rezultatul pe care îl are în reprezentarea sa, în timp ce culpa se apreciază că ar reprezenta numai o realitate normativă. Și în acest sens se invocă asupra unui fapt cert: în locul unei teorii asupra vinovăției ar putea fi vorba, cel mult, despre o teorie asupra intenției și numai într-un mod separat s-ar putea vorbi despre o teorie a culpei. În acest fel s-a mai menționat că nevalorificarea de către legiuitor a tuturor elementelor psihice individuale susceptibile să participe la luarea deciziei și a executării unui act ilicit nu trebuie înțeleasă într-un mod absolut.

G. Antoniu, E. Dobrescu, T. Dianu și alți autori (*Reforma legislației penale* - 2002) găsesc corectă aprecierea și mențiunea că reflexul, prin concept, presupune o reacție spontană care nu trece prin instanțele de control ale organismului, ele n-ar putea fi împiedicate, oricâtă atenție s-ar

acorda comportamentului personal. [9, p. 27-28] De aici și nuanța, remarcată de G. Antoniu, precum că faptele putative nu au relevanță penală. [7, p. 22] Oricum și în asemenea situații *incriminarea nu poate fi determinată de reprezentarea făptuitorului, ci doar de cea a legiuitorului*. În ceea ce ne privește, apreciem ca fiind justificată pe deplin această ultimă remarcă științifică.

În opinia autorului F. Streteanu (*Drept penal. Partea general* - 2003), legalitatea incriminării și a pedepsei este una dintre cele mai importante limitări ale lui *jus puniendi*, ea reprezentând principala garanție a securității juridice a cetățeanului în fața dreptului penal. În acest sens, se menționează că acest deziderat de securitate presupune, în mod necesar, posibilitatea oricărei persoane de a cunoaște, anterior comiterii, faptele care constituie infracțiuni și sancțiunile aplicabile în cazul săvârșirii lor. [124, p. 47] Or, pentru a se putea reține în acest fel vinovăția, este necesar ca subiectul să fie responsabil (în opinia autorului citat – responsabilitatea (prim element al vinovăției penale) *presupune aptitudinea subiectului de a adopta o conduită conformă cu exigențele ordinii juridice, adică capacitatea de a înțelege semnificația antijuridică a faptei sale și de a-și dirija conduita în consecință*), adică să posede acea capacitate de a-și reprezenta semnificația actelor sale și de a fi stăpân pe acestea. Iar cunoașterea să fie actuală sau posibilă asupra caracterului ilicit al conduitei infracționale și, în acest mod, ar exista o posibilitatea reală de a acționa în conformitate cu exigențele ordinii juridice. F. Streteanu consideră că proba factorului intelectual nu ridică probleme, mai ales în ceea ce privește situațiile existenței unor elemente descriptive, explicite, folosite în norma de incriminare. [124, p. 47] De aceea, susținem mențiunea că printre elementele care fac parte din obiectul cunoașterii sunt acele stări, situații, împrejurări din realitatea obiectivă de care depinde caracterul penal al faptei, adică se are în vedere cunoașterea faptei concrete, raportată la elementele modelului legal. Iar acestea, la rândul lor, pot fi elemente esențiale - cerințe obligatorii ale conținutului normei de incriminare, elemente neesențiale - cerințe de evaluare. Însă și cele din urmă, uneori, pot avea caracter esențial asupra aprecierii faptei sau la aplicarea pedepselor.

În context, stabilim că vinovăția apare ca un concept de gen, ce cuprinde intenția și culpa ca specii ale sale, adică (după cum se invocă în literatura de specialitate românească) *vinovăția cuprinde, în ansamblul ei, procesele psihice care stau la baza relației dintre autor și acțiunea (inacțiunea) care produce un rezultat, dorit, nedorit, dar acceptat, prevăzut sau previzibil*. Deci, concepția psihologică a vinovăției și-a demonstrat limitele în fundamentarea și explicarea proceselor psihice în raport cu cunoașterea sau conștientizarea ilicitului penal la comiterea infracțiunii, ale culpei penale - ca formă a vinovăției, în special referitor la forma fără prevedere (neglijența) a acesteia.

F. Streteanu menționează că în condițiile reglementărilor aprobate ar fi aproape imposibil de fundamentat o soluție bazată pe concepția caracterului pur normativ al vinovăției, cu toate că rămâne un produs al teoriei psihologice a acesteia. În acest sens se apreciază că dispozițiile adoptate nu ar fi incompatibile cu teoria normativă în forma ei originală, care admite că intenția și culpa fac parte și din conținutul vinovăției.

I. Mircea (*Vinovăția în dreptul penal român* - 1998) consideră că sub aspect intelectual, lipsa totală a prevederii denotă, din partea subiectului, necunoașterea posibilității apariției consecinței într-un mod sau altul; subiectul nu are cum să-și formeze o poziție spirituală, un raport psihic față de acel fenomen. [87, p. 22] Privind pe cel de-al doilea aspect intelectual - posibilitatea individuală a subiectului de a prevedea producerea unor rezultate exclude existența la timpul prezent - în momentul săvârșirii faptei - a unui raport psihic față de rezultatele respective. Această posibilitate de prevedere presupune doar o eventuală realizare în viitor a unui raport psihic, posibilitate care dispare, odată cu deplina consumare a ultimului act fizic al faptei infracționale în condițiile de neprevvedere din partea subiectului a urmărilor socialmente periculoase. Lipsa totală exclude implicit și existența unui raport psihic volitiv, întrucât față de un fenomen pe care nu-l cunoaște și nici nu-l prevede, în linii generale cel puțin, cum se va produce în realitate, nu are cum să-și formeze o atitudine sau alta. În acest sens, în această realitate obiectivă nu se exclude neglijența din rândul modalităților vinovăției și nici nu o golește de adevăratul ei conținut, care justifică pe deplin, sub acest aspect, măsura legiuitorului de a sancționa faptele săvârșite în atare situație psihică.

În opinia autorului I. Mircea, factorul intelectual constă, pe de o parte, în cunoașterea de către subiect a valorii sociale, iar pe de altă parte - în prevederea producerii urmărilor periculoase pentru societate. Factorul volitiv constă în voința de a vătăma relațiile sociale prin săvârșirea faptei respective și în dorința sau numai acceptarea urmărilor prevăzute. Astfel cei doi factori sunt prezenți în orice faptă voluntară a omului, atât în ea (ca acțiune sau omisiune fizică), cât și în urmările prevăzute de autor. Sub acest aspect se constată că realitatea obiectivă vizată nu îndreptățește concluzia după care, în orice faptă a omului, ar fi doi factori intelectivi și doi factori volitivi. Or, factorul volitiv se manifestă uniform față de acțiunea sau omisiunea și diferit în privința relațiilor sociale și a rezultatelor infracționale. Neglijența se distinge de toate celelalte modalități ale vinovăției, deoarece factorii ei intelectual și volitiv se manifestă numai față de acțiune-omisiune și de relațiile sociale vătămăte. În acest sens, se mai menționează că, deoarece neglijența se caracterizează, sub acest aspect, prin lipsa previziunii din partea subiectului a urmărilor socialmente periculoase ale acțiunii ori omisiunii sale și prin obligația și posibilitatea lui personală de a le prevedea, aceasta se înfățișează printr-un aspect intelectual negativ și prin

altul - tot intelectual - de posibilitate a previziunii.

Autorii A. Borodac, V. Bujor, S. Brînză, T. Carpov, C. Florea, V. Florea, V. Lungu și I. Macari (*Drept penal. Partea generală* - 1994) identifică situația responsabilității penale în raport cu faptele bazate pe vinovăție - pe care persoana este capabilă să le dirijeze în mod conștient. [121, p. 112] În context, V. Dobrinoiu (*Drept penal. Partea generală* - 1992) menționează că pentru existența vinovăției trebuie să fie constata responsabilitatea făptuitorului (discernământul); numai o persoană responsabilă, cu discernământ, poate fi considerată și apreciată ca fiind vinovată. [50, p. 115] După cum în conținutul fiecărei infracțiuni intră un element material, care este descris în norma de încriminare, tot astfel intră și un element subiectiv - care trebuie indicat în textul legii. Vinovăția privește latura subiectivă a infracțiunii, latură care cuprinde doi factori: conștiința și voința. Conștiința deliberază asupra săvârșirii faptei și asupra tuturor motivelor care pot determina luarea unei hotărâri, se produce o trecere de la manifestarea de conștiință la manifestarea de voință, care, diriguită de conștiință, mobilizează și dinamizează energiile necesare în vederea și pentru punerea în executare a hotărârii luate.

Borodac A., Gherman M. Calificarea infracțiunilor. Chișinău. Tipografia Centrală, 2006. 263 p., se referă la vinovăție cât și formele acesteia ca element subiectiv distinct de calificare saupeten de încadrare juridică de către organele de drept competente. [17. p. 38-39]

În aserțiunea autorului I. Dobrinescu (*Elementul subiectiv în complicitate*) modul diferit de manifestare a celor doi factori față de efectele socialmente periculoase oferă cele mai precise elemente după care se face delimitarea formelor și modalităților de vinovăție. Astfel la intenția directă și la cea indirectă se identifică o deosebire calitativă nu numai dintre factorii volitivi, ci și dintre cei intelectivi. [48, p. 150; 24]

Gr. Râpeanu (*Obiectiv și subiectiv în dreptul penal* - 1967) consideră că vinovăția se cuprinde în complexul proceselor psihice interne ale acțiunii infracționale, caracterizează, într-un anumit fel, scopul, direcția gândirii infractorului care sunt îndreptate împotriva unei relații sociale ocrotită de lege. [113, p. 111] Autorul citat remarcă că se mai constată că atitudinea subiectului față de urmări nu interesează vinovăția, indiferent dacă aceasta se manifestă sub forma intenției sau a culpei. [113, p. 8] Vinovăția, care cuprinde un ansamblu de procese psihice de cunoaștere a realității obiective, de atitudine spirituală, are întotdeauna - ca elemente ale conținutului său, atât factorul intelectual, cât și pe cel volitiv. De altfel, în practica judiciară, la constatarea existenței vinovăției, se insistă frecvent asupra modului de manifestare a acestor doi factori.

Gr. Râpeanu menționează că în conținutul vinovăției, indiferent sub ce formă s-ar concretiza, se identifică o totalitate de procese intelective, volitive și motivaționale, într-o

continuă și variată legătură de condiționare și influențare reciprocă. Însă, dacă vinovăția este cuprinsă în procesele psihice ale autorului infracțiunii, nu trebuie identificată cu acestea.

V. Papadopol (*Principii de drept* – 1958) uniformizează manifestarea factorului intelectual la toate modalitățile vinovăției, prin formula generală de prevedere din partea infractorului a urmărilor socialmente periculoase, fie prin cerința de prevedere a posibilității producerii lor. [100, p. 902]

În opinia lui A. Roșca (*Culpa cu previziune și intenția indirectă* - 1968), nu este cazul a se îngloba în conceptul de vinovăție factorul volitiv. Drept urmare, întregul conținut al vinovăției se exprimă numai de către *factorul intelectual sub forma prevederii sau a posibilității prevederii rezultatului*. [116, p. 275] În acest sens s-a mai remarcat că motivația, de exemplu, care este o totalitate a mobilurilor interne, se află într-o strânsă legătură cu viața afectivă, cu procesele de cunoaștere și cu activitatea voluntară a ființei umane. V. Roșca stabilește că întregul conținut al vinovăției ar fi acoperit numai de procesele psihice intelective ale infractorului, iar voința se referă doar la activitatea fizică a persoanei. [116, p. 275]

S. Petrovici (*Unele aspecte ale noțiunii de vinovăție în dreptul penal socialist* - 1958) argumentează că dacă factorul volitiv ar ține de atitudinea subiectului față de urmările socialmente periculoase, *analiza procesului psihic, care premerge orice acțiune a omului, ar conduce la constatarea că există doi factori volitivi: unul privitor la activitatea fizică, factor care ar atrage imputarea faptului; s-ar conchide existența și recunoașterea unei imputațiuni obiective prin această recunoaștere, iar altul privitor la urmările prevăzute*. [103] Dar o asemenea constatare, se motivează în continuare, *ar contrazice realitatea, fiindcă există un singur act de manifestare a voinței persoanei referitor la activitatea fizică, voința omului fiind organic legată de manifestarea persoanei pe plan extern prin actele sale; pe când atitudinea subiectivă a făptuitorului față de rezultatele sau efectele firești ale faptei privește, dimpotrivă, factorul intelectual*. Autorul S. Petrovici conchide că dacă s-ar accepta și neglijența drept un raport psihic al infractorului, numai față de urmările socialmente- periculoase, s-ar identifica constatarea inexistenței ei - ca modalitate de manifestare a vinovăției. [103]

C. Rădulescu-Motru (*Responsabilitatea penală* - 1940) susține că *când s-a dezlipit conștiința individului de conștiința grupului și individul a format o personalitate, atunci, condamnare nu mai este dată de tradiție, ci de această dată, în virtutea unor principii care decurg dintr-o ordine de drept, adică din caracteristici individuale și particulare ale individului*. Așa încât, *dacă n-ar exista această intervenție a conștiinței toate mișcările ar fi reflexe, iar voința ar fi o liberă trecere de impulsuri. În așa fel scopul propus spre realizare nu organizează mișcarea, ci îi conferă o direcție, un plan după care se desfășoară mișcarea*. [111, p. 88]

E. Gergely (*Despre condițiile erorii de fapt și ale faptei putative* - 1960) [72] susține că dacă la baza comiterii infracțiunii ar sta necunoașterea sau ignoranța legii, atunci va exista de esență doar o vinovăție din culpă. Aceasta tot timpul și în mod implicit ar trebui să existe sau să se presupună o cunoaștere a legii penale (despre aceste rațiuni, în mod special, ne vom expune cu ocazia analizei intenției infracționale ca formă a vinovăției).

S. Feller (*Elemente care caracterizează latura subiectivă a infracțiunii* - 1950) menționează că această latură, fiind alcătuită din elemente intelective și volitive, este prezentă în conținutul constitutiv al fiecărui tip particular de infracțiune. În fapt aceasta presupune că ea trebuie să coexiste alături de celelalte elemente ale tipicității. Indubitabil este că, drept componentă esențială și indispensabilă al acesteia, este vinovăția. Deci, cu cât este mai conștient individul de urmările periculoasele ale faptelor sale, cu atât vinovăția lui este mai mare. Or, acest principiu de individualizare a răspunderii infractorilor înlătură cu totul consecințele pozitiviste și idealiste asupra răspunderii penale a individului. [5, p. 622]

A. Ponea (*Evoluția istorică a instituției vinovăției* – 2001 [104]) constată că acest mod de manifestare a factorului intelectual asupra urmărilor socialmente-periculoase este practicat de instanța noastră supremă.

B. Braunștein (*Unele probleme ale vinovăției în dreptul penal al R.P.R.* – 1965 [69]; *Drept penal al R.P.R.* – 1956 [28]) constată că formele și modalitățile vinovăției se disting pe baza unor criterii calitative ce există atât între factorii intelectivi, cât și între cei volitivi, precum și după raportul în care se află acești doi factori unul față de altul.

J. Grigoraș (*Individualizarea pedepsei* – 1969 [73]) susține că vinovăția, pe lângă factorii intelectual și volitiv, mai cuprinde în conținutul său și scopul infracțiunii, iar elementele componente ale vinovăției se manifestă nu numai față de faptă și urmările sale, ci și față de relațiile sociale apărute de legea penală și violate prin infracțiunea comisă.

Autorii M. Apetrei, I. Pascu și C. Drimer (*Cauzele care înlătură caracterul penal al faptei* - 2001) au adresat întrebarea: dacă în realitate nu ar putea apărea unele situații care, prin specificul lor, nu sunt altceva decât veritabile excepții de la principiul invocat mai sus, și la care chiar dacă textele legii penale ar fi nesocotite, s-ar putea ajunge la o răspundere penală obiectivă? [11, p. 239] Pe această cale, în viziunea lui S. L. Rubinștein (*Existență și conștiință* - 1962), obiectele și fenomenele din lumea materială, odată cunoscute, generează anumite stări afective și impulsuri la acțiune, jucând astfel rol de motive. [117, p. 271] Scopul - ca element absolut necesar al motivației umane și subordonat mobilului îl ajută pe om la întărirea motivației, la alegerea mijloacelor de realizare a acțiunii în anumite condiții date și la înlocuirea unor mijloace cu altele, în cazul schimbării circumstanțelor concrete de executare fizică a faptei. Prin

aceste organizări și dirijări pe plan mintal, scopul îndeplinește un rol subiectiv stimulator și orientativ al acțiunii umane. Sub acest aspect se remarcă doi factori ai conținutului vinovăției care sunt întâlniți sub forma de procese psihice ale agentului atât față de relațiile sociale, sau mai corect față de valorile sociale, cât și față de fapta ca acțiune-omisiune fizică, cât și față de urmările ei.

Actualmente în doctrina românească în Explicațiile noului Cod penal, George Antoniu, Costică Bulai, Bogdan Nicolae Bulai, Constantin Duvac, Ioan Griga, Ion Ifrim, Gheorghe Ivan, Constantin Mitrache, Ioan Molnar, Ilie Pascu Viorel, Viorel Pașca, Ovidiu Predescu, Vol. 1 articolele 1-52, Editura Universul Juridic, București 2015, p. 162-186. p.586. se fac aprecieri corelative asupra faptului că întreaga reglementare a dreptului penal român se fundamentează pe principiul răspunderii subiective [32, p. 162-186].

În lucrarea Codul penal, Comentariu pe articole, de către elaborată de către grupul de autori G. Bodoroncea, V. Cioclei, I. Kuglay, L.V. Lefterache, T. Manea, I. Nedelcu, F.-M. Vasile, Editura C.H. BECK, București 2014, p.66-69, p. 915. [34, p.66-69] constatăm aprecierile asupra faptului că nu este suficient să se constate o încălcare în sens material a unei dispoziții a legii penale, respectiv pentru a se putea angaja răspunderea penală, trebuie constatat faptul că persoana în cauză avea reprezentarea faptei sale și ar fi putut avea o conduită conformă cu cerințele legale, respectiv, acestea se verifică în contextul analizei vinovăției penale ca o trăsătură distinctă a infracțiunii.

În altă lucrare relativ recentă, intitulată Noul cod penal comentat partea generală, Vol.1. Universitatea- Nicolaie Titulescu, Ilie Pascu, Traian Dima, Costică Păun, Mirela Gorunescu, Vasile Dobrinioiu, Mihai Adrian Hotcă, Ioan Chiș, Maxim Dobrinioiu, Editura- Univers Juridic, București 2012, p.867. [133. p.114-130] se regăsesc expuneri unde se menționează că trăsăturile generale ale infracțiunii necesită a fi tratate în cu totul altă manieră adică infracțiunea fiind o faptă tipică, antijuridică și comisă cu vinovăție cum tradițional se tratează în dreptul penal european comparat.

C.N. Florea, *Vinovăția și pedeapsa penală*, Ed. “Cartea moldovenească”, Chișinău 1987, apreciază vinovăția ca *atitudine psihică a persoanei față de consecințele acțiunilor sale și caracterul ilegal al faptei comise de către infractor, nefiind în așa fel specificat dacă fapta intenționată poate avea un caracter premeditat sau spontan* [60. p.28].

Flether George P., Idor Dolea, Dragoș Blănaru, în lucrarea a cărui coautor este Concepte de bază ale justiției penale (douăsprezece distincții fundamentale în cadrul justiției), Ed. „ARC”, 2001, face unele aprecieri și corelațiuni asupra vinovăției în raport cu art. 2.04 (3) al Codului Penal Model American cu aprecierile naționale și petru prima oară atinge problema: „... că un anumit

comportament nu constituie din punct de vedere legal crimă este *o excepție față de acuzare*, iar făptuitorul trebuie să demonstreze că a acționat, bazându-se în mod legal *pe viziunea eronată a legii* comportamentul său nu va constitui o infracțiune din punct de vedere legal”. [58, p.26.]

M. Grama și S. Botnaru, în cadrul cercetărilor științifice desfășurate *Participația la infracțiunile săvârșite cu vinovăție dublă* - // Revista Națională de Drept, nr. 5/2003, operează cu aprecieri asupra imposibilității imputațiunilor infracțiunilor comise cu vinovăție dublă asupra participației penale la rezultatul infracțional mai grav. [135]

În lucrarea grupului de autori Barbăneagră Alexei, Berliba Viorel, Bârgău Mihai, Borodac Alexandru, Bujor Valeriu, Carpov Trofim, Gheorghiță Mihai, Gurschi Constantin, Lașcu Mihai, O. Popovici Tudor, Țaulean Vitalie, Ulianoschi Gheorghe, Ulianoschi Xenofon; *Codul penal al Republicii Moldova, Comentariul*, Editura „ARC”, Chișinău 2003, 835 [16, p. 111] abordează într-un mod explicit și corelat constrângerea fizică, cât și în cel al constrângerea psihică ca unele cazuri care înlătură caracterul penal al faptei, întrucât infracțiunii îi lipsește una din trăsăturile esențiale: vinovăția. Ulterior într-o următoare lucrare - Alexei Barbăneagră, Viorel Berliba, Gurschi Constantin, Vladimir Holban, Tudor Popovici, Gheorghe Ulianoschi, Ulianoschi Xenofon, Nicolae Ursu, *Codul penal comentat și adnotat*, Editura „CARTIER, juridic”, Chișinău 2005, p. 802. se face corelație și importanța vinovăției penale în contextul celelalte cazuri care înlătură caracterul penal al faptei. [16, p. 111]

Autorul român Vasile Păvălean în lucrarea *Drept penal parte generală* conform noului Cod penal, Editura, Univers Juridic, București 2012, abordează conceptul de vinovăție penală într-un mod extins, corelat și cu aprecieri și exemplificări pertinente și adecvate asupra formelor, modalităților și gradelor acestora, specificând aprecierea vinovăției penale sub aspectul distinct de trăsătură a infracțiunii și subelement al laturii subiective [100, p.114-121].

Ulianoschi X., în lucrarea - *Participația penală*. – Chișinău: Asociația Judecătorilor din Moldova și Centrul de Drept, 2000, făcând aprecieri asupra situației când persoanele cooperează la săvârșirea infracțiunii cu o pluralitate de infractori care se poate realiza prin mai multe forme: pluralitatea necesară, constituită sau ocazională atestă discuțiile în legătură cu posibilitatea existenței participației ocazionale la infracțiunile praeterintenționate .

Ulianoschi Gh., în studiul său monografic - *Infracțiuni care împiedică îndeplinirea justiției*. – Chișinău: Garuda-Art, 1999 expune aspecte de sinteză relevante asupra vinovăției penale referitoare la calificarea categoriilor de infracțiuni descrise [135, p.21].

Bujor V., Buga L. în una din lucrările sale *Drept penal comparat: partea generală*. Note de curs. Chișinău: Universitatea de Criminologie, 2003. 104 p. constatăm aspecte comparative

importante de abordare doctrinară și studiu comparativ asupra noțiunii și esenței de vinovăție penală în legislația mai multor țări [35, p.14]

1.2. Cercetarea vinovăției penale prin intermediul studiilor desfășurate în alte state

V. Iacușin (*Ошибка и значение ее установления в уголовном праве* - 1988 [220]) susține că pentru o apreciere veritabilă a vinovăției este necesar de a clarifica diversele ei aspecte, și anume: filozofic, social și psihologic, ce ajută la clarificarea conținutului care o compun și a formelor de manifestare. Psihicul omului nu este altceva decât conștiința acestuia, care, bineînțeles, este una diametral opusă materiei sau factorilor externi sau sociali. Ț. Țereteli (*Причинная связь в уголовном праве* - 1963), în opinia noastră, într-un mod eronat își expune punctul de vedere precum că o excludere totală a răspunderii infractorului ar rămâne ca una nejustificată, deoarece, se lasă nesancționate gândurile infracționale. [215, p. 57] Considerăm că printr-o asemenea apreciere se contravine principiului legalității incriminării, precum și principiului *cogitationis poenam nemo patitur* (*gândurile nu sunt pedepsite*), și aceasta dacă s-ar da prioritate doar intenției infracționale și nu faptei efectiv comise. În asemenea situații, se apreciază corect că prioritate de apreciere se dă concepției legiuitorului și nu conștientizării făptuitorului. Susținem că anume acest mod de interpretare a problemei ar corespunde cel mai bine gradului de pericol social manifestat de către persoana infractorului la comiterea infracțiunii.

Autorul F. Sidorov (*Социально-психологические и юридические аспекты коррекции и перевоспитания правонарушителей* - 1976) remarcă faptul că în doctrină s-a apreciat că conștientul este un substrat al omului și nedespărțit de el, iar între acesta și realitățile înconjurătoare există o legătură indisolubilă și o interdependență dialectică - cu un proces unic al cunoașterii. [195, p. 38] V. Kinikvadze (*Совеское уголовное право. Часть общая* - 1952.) susține ideea că aceasta ar presupune și o disponibilitate a omului de a face diferite compromisuri cu sine însuși și cu societatea, în raport cu valorile sociale, precum și cu cele normative. [168, p. 154]

Astfel, deci, după cum constată B. Zdravomâslov (*Уголовное право Российской Федерации. Общая часть* - 1999), previziunea - proces psihic, presupune de fapt o cunoaștere a unor legi sau legități obiective neconstatate experimental, care urmează să se producă ca o facultate asupra fenomenelor viitoare din analiza anumitor date cunoscute în prezent. [154, p. 186] Despre acest proces psihic s-a mai apreciat și faptul că *cunoașterea elementelor obiective trebuie să fie o certitudine și nu o simplă posibilitate, deși nu ar fi în mod obligatoriu sau necesar cunoașterea exactă a unor detalii de care nu depinde existența faptei tipice. Totuși*

situația va trebui apreciată în mod diferit, după cum, în ipoteza în care are loc producerea urmărilor accesorii nu prezintă un grad de probabilitate ridicat.

În doctrina rusă s-a încercat o investigare teoretică a problemei de conștientizare a ilegalității faptei infracționale. Astfel, I. Tișchevici susține că atunci când fapta infracțională este apreciată de către infractor ca fiind una ilegală, dar ca atare fapta este legală, ea devine ilegală doar la nivelul aprecierilor personale. În opinia autorului I. Dolgova (*Социально-психологическая сторона подростковой преступности* - 1981), în prima situație - când se încalcă o altă normă prin care legiuitorul prevede o pedeapsă mai ușoară decât aceea care și-a reprezentat-o, trebuie să se pornească de la rațiunile tentativei pentru infracțiunea mai gravă, adică pentru fapta pe care și-a reprezentat-o. [150, p. 90] În context, se subliniază că *doar într-o asemenea ipoteză s-ar putea da prioritate deplină și adecvată intenției infracționale. În situația când se încalcă mai multe norme de incriminare, sancționarea în totalitate de asemenea trebuie să se refere la o tentativă, apreciindu-se că în situațiile expuse, sancțiunea este oricum una mai ușoară decât fapta reprezentată. Prezența unui concurs de norme în planul conștiinței persoanei determină supraviețuirea anume a acelorora pentru care există ilicitul penal. Acest lucru nu schimbă forma și construcția vinovăției penale ca atare, fapt pentru care, într-o asemenea situație, sancționarea va avea loc după regulile tentativei și a concursului de infracțiuni.*

I. Cudreavțev (*Юридическая норма как социальная информация* - 1981) susține că în cazul în care o normă ce valorifică o răspundere mai severă decât norma pe care și-a închipuit că o încalcă persoana infractorului, urmează a pune în mișcare următoarea rațiune: *persoana se află în mod evident într-o neglijență asupra aprecierii situației.* [175, p. 23]

De altfel, A. Piontcovschii (*Учение о преступлении по советскому уголовному праву* - 1961) anunță că, de fapt, și în fosta URSS, răspunderea fără vinovăție era una masivă, deși, în acea perioadă, se indica la faptul că răspunderea penală nu cunoaște așa-numită răspundere obiectivă. [187, p. 306] În același sens, N. Durmanov (*Общие основания учения, причинной связи в уголовном праве* - 1950 [151]), B. Utevschi (*Виновность в советском уголовном праве* - 1950 [206]), A. Vișinschii (*Несколько вопросов из науки уголовного права* - 1953 [146]), A. Ugrehidzche (*Уголовный закон. Практика теоретического моделирования* - 1987 [205]), Ia. Staroselschii (*Принципы построения в пролетарском государстве* - 1927 [197]) etc. constată că în literatura sovietică de specialitate se realizau măsuri de justificare a răspunderii obiective din punct de vedere teoretic. [151, p. 52; 206, p. 59, 88, 103; 146, p. 136; 205, p. 43; 197, p. 65] De altfel, se analiza vinovăția ca o bază a răspunderii penale care constituie o *categorie de apreciere a împrejurărilor, a obștescului și a moralității politice a statului (...), precum și clarificarea relațiilor (raporturilor) sociale negative față de societatea socialistă.*

F. Cvașin (*Предотвращение неосторожных деяний* - 1978.) subliniază că latura socială este configurată din tot ceea ce apare la om în rezultatul comunicării. [163, p. 41] Și în asemenea situații *într-o egală măsură sau neproportional se face calculul dintre fiecare aceste determinante și contradictorialitatea dintre ele*. Astfel specificul conștiinței constă tocmai în faptul că acesta este un stimul și regulator al activităților umane și constă dintr-un raport al persoanei cu realitatea obiectivă în procesul actelor materiale sau gândul raportat la factorii de incitare. De altfel, raportarea persoanei la realitatea obiectivă în procesul de activitate este nu numai conturarea lumii înconjurătoare, nu numai reflectarea asupra ei, dar și atribuirea comportamentului uman la anumite tipare și realități. Tocmai de aceea, conștiinței morale i-a fost acordată o atenție deosebită prin ample studii filozofice. Ea se caracterizează ca o capacitate a personalității de a efectua un autocontrol moral, de a-și formula și de a-și impune obligații morale. În asemenea mod, conștiința morală, în cadrul eticii, apare ca expresie a autoconștientizării morale personale sau ca un judecător intern.

R. Johnson (*Social consciousness* - 1968) și B. Maher (*Philosophy of juridical* - 1966), în ipoteza acestui proces psihic menționează că *conștiința constituie o aptitudine sau un complex de abilități de rezistență la patimi și ispite*. [240, p. 235; 243, p. 95] De altfel, de aici și deosebirea pe care o promovează K. Izard (*Emotions in the moral consciousness* - 1976), D. Ausubel (*Unprincipled in the moral conscience* - 1955.) și G. Lewis (*Emotions of the moral consciousness* - 1971) dintre vinovăție și simpla conștiință morală, unde vinovăția ar fi, de fapt, o varietate a conștiinței. [238, p. 325; 224, p. 227; 241, p. 127]

F. W. Bless (*The psychic aspects of the compromise* - 1967 [259]) și G. Mandler (*The quorelation of the penal guiltiness and the alarm of the sour* - 1975 [244]) consideră că *conștiința este un proces psihic care presupune cunoaștere, o înțelegere sau o reprezentare, precum și o activitate intelectuală sau psihică ori o cunoaștere imediată în baza unui minim etic comun valabil pentru întreaga societate. Aceasta este de atenție, efort, clarificare și înțelegere sau un sentiment de responsabilitate morală, precum și sentiment al valorii*. [259, p. 457, 205; 244, p. 121]

G. Mandler, W. Rolsenhan (*The guiltiness* - 1970), McKennan și M. Swanson (*Guiltiness a psychic independent aspect* - 1938, 1956) apreciază și unele situații cum ar fi hiperactivismul creierului (vigilență excesivă, emoții puternice), stări de comă (excitațiile senzoriale nu mai provoacă decât reacții motorii foarte slabe). Între aceste extreme se situează: vigilența atentă, vigilență difuză, reveria sau somnolența, somnul ușor și somnul profund. Dincolo de acestea, conștiința nu este abolită — pentru că se visează și se amintesc visele, dar gândirea este fixată în special asupra pulsurilor și afectivității (conștiința onirică). [244, p. 121; 255, p. 137; 247, p. 9]

F. Desportès, F. Le Guèhec (*Le Nouveau Droit Penal. Tome I. Droit penal general* - 1998) și J. Pradel (*Droit Penal Compare* - 1995) susțin opinia precum că normele dreptului penal, după cum rezultă din principiul legalității incriminării, sunt de strictă interpretare. [229, p. 151-152; 252, p. 222] Mai mult ca atât, în doctrina țărilor europene, dar și conform jurisprudenței CtEDO s-a statuat în mod constant că art. 7 CEDO consacră interdicția aplicării legii penale prin analogie în defavoarea inculpatului; iar situația tentativei la o infracțiune mai gravă este oricum una defavorabilă infractorului. Referitor la faptul când ilicitul penal prevede o normă ce apreciază o răspundere mai severă decât norma pe care și-a închipuit că o încalcă, susținem că ar fi logic să se aplice doar acele limite care ar fi corespunzătoare cu fapta închipuită.

F. Desportès, F. Guehèc și J. Pradel subliniază că în doctrina franceză se apreciază că analogia legii penale în favoarea inculpatului este permisă; în motivarea acestei opinii se arată că principiul legalității are ca principală finalitate protejarea libertății individuale împotriva unei aplicări abuzive a legii penale.

G. Stefani, G. Levasseur și B. Bouloc (*Droit pénal général* – 1987 [258]), operând cu distincția răspunderii penale față de noțiunile de vinovăție sau culpabilitate și imputabilitate, cu care acestea *se confundă adesea*, remarcă că doctrina franceză precizează faptul că *în timp ce culpabilitatea este elementul moral al infracțiunii, adică raportul psihic între subiect și conduita sa, imputabilitatea este o stare sau o calificare a subiectului însuși. Pentru ca să existe răspundere penală în sens strict, trebuie ca delincventul să fi comis o faptă cu vinovăție (culpabilitate) și ca această faptă să îi poată fi imputată (imputabilitate).*

D. Osiuber (*Prerequisites of the international guiltiness* – 1965 [248]) a propus trei premise de dezvoltare a emoțiilor la vinovăție:

- admiterea valorilor morale comune;
- internaționalizarea lor,
- capacitatea de autocritică dezvoltată într-atât ca să poată primi contrazicerile dintre valorile analizate intern și comportarea reală.

Autorul citat indică la existența mecanismelor culturale comune însușirii vinovăției, care este legată de raporturi unice și determinarea continuității etapelor cognitive și sociale în dezvoltare.

E. Phares (*The processes of self-guiltiness* - 1976) consideră că premisele de educare a conștiinței morale și a simțului de vinovăție apar ca dorințe ale întregii societăți de a educa în generația care urmează simțul responsabilității. [251, p. 144] Drept cauze de retrăire a vinovăției pot servi comportarea comisivă și omisivă, când în anumite situații ar fi binevenite, adecvate și necesare.

Autorul american Dj. Rotter (*Interior and exterior loquac* – 1966 [256]) susține că *legătura apare dintre interiorizările persoanelor cu locusul interior, prin care se coordonează propria soartă, iar exteriorizările cu locusul exterior sunt unele de control asupra individului care apar și se apreciază în legătură cu cele întâmplare cu persoana, uneori acestea aproape că nu depind de el. Uneori simțul vinovăției poate fi neîntemeiat sau preamărit.*

M. Lewis consideră ca vinovăția ar presupune cea mai simplă metodă de deliberare, de a se împăcă cu ea și de a-i da posibilitate de a se stinge treptat. [224, p. 356] Fără a consacra o definiție a culpei (adică a vinovăției în general), cercetătorul J. Carbonnier (*Du sens de la repressions applicable aux complices* - 1952 [227]) consideră că printre elementele care compun vinovăția se înscrie *elementul material* (conceput ca fiind acțiunea - fizică, psihologică, intelectuală - sau inacțiunea - omisiune, abținerea sau neexecutarea obligației legale - cauzatoare de daune) și *elementul psihologic* (reprezentat de voința cu care autorul acționează, voință ce constituie concomitent criteriul de clasificare a formelor culpei și care determină imputabilitatea acesteia. Raportat la elementul psihologic se pune în evidență culpa intențională, culpa de neiertat (specifică materiei transportului aerian și maritim ca și domeniul accidentelor de muncă), culpa gravă (constatată îndeosebi la specialiști) și culpa neintenționată (sub forma neglijenței, imprudenței).

G. Bettiol (*Diritto penale. Parte generale* - 1973.) consideră că procesele psihice componente ale vinovăției se desfășoară ca orice procese psihice, în forul lăuntric al subiectului și devin relevante prin manifestările exterioare ale acestuia. [225, p. 359-361] Aceste procese nu sunt altele decât cele care constituie substratul psihic comun al oricărei acțiuni umane, ceea ce diferă de o faptă morală, lăudabilă, nu sunt așadar *mecanisme*le neuro-fiziologice care stau la baza acțiunii, ci modul în care sunt ele dirijate, în vederea realizării finalității pentru care sunt puse în mișcare. Bazele neuro-fiziologice ale actului de voință în cazul ființei umane presupun analiza acțiunilor motorii - o rezultată a contradicțiilor și relaxărilor musculare, care reprezintă expresia aspectului volițional al actelor de comportament. Orice activitate umană afectează neuronul motor central al scoarței cerebrale și până la măduva spinării sau neuronul motor periferic (de la măduva spinării până la mușchi), care presupune a fi o formă elementară de punere în acțiune a mușchilor și de a provoca o mișcare a corpului - *actul reflex*. Cele mai frecvente mișcări corporale sunt cele voluntare. Autorul citat anterior susține că acestea au loc printr-un mecanism coroplex - un răspuns conștient dat stimulului exterior.

Voinței trebuie, menționează H. H. Jescheck (*Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil, vierie Auflage, Duncker und Humblot* – 1988 [239]), să i se acorde prioritate, deoarece numai reprezentarea rezultatului n-ar putea atrage răspunderea penală - dacă rezultatul n-a fost voit

(urmărit ori acceptat) de subiect.

F. Mantovani (*Diritto penale. Parte generale. Secunda editione* - 1988) constată că un pas mai departe s-a făcut prin Hotărârea 364 din 1988 a Curții Constituționale italiene care a considerat că art. 5 CP italian, în care se precizează că *nimeni nu poate invoca pentru scuza sa - necunoașterea legii penale* s-ar afla de fapt într-o contradicție cu art. 27 din Constituția acelei țări, după care se consacră principiul vinovăției, și astfel s-a admis că eroarea de drept penal produce efecte ori de câte ori ignorarea legii este una inevitabilă. [245, p. 394-395] Se știe că, într-o anumită viziune, elementul fundamental al vinovăției îl constituie voința conștientă a subiectului, acesta ar fi acel *quid* în jurul căruia se valorifică procesele componente ale vinovăției (în această concepție voința este privită ca impuls volitiv, impuls conștient de a acționa sau de a nu acționa). Dacă voința presupune un proces volitiv conștient, n-ar putea fi considerate acte voite de subiect acele acte automate, reflexe, instinctive sau din obicei și care nu par a fi supuse unui control al conștiinței (de exemplu, actul reflex al făptuitorului, care, împins înapoi în momentul când trenul pornește în viteză, lovește o persoană din spate ori sparge un obiect de valoare). Aderând la o atare poziție, în doctrina germană, actele instinctive, reflexe, automate sunt considerate ca neavând la bază o voință conștientă și, ca atare, nu au relevanță penală. Tot astfel, în cazul omisiunilor determinate de uitare (de exemplu, chirurgul care uită în corpul pacientului un tampon de vată) nu există o voință conștientă, o dirijare conștientă a manifestării exterioare, în cazul omisiunii prin uitare, psihicul a rămas inactiv (pasiv), astfel că nu s-ar putea justifica tratarea omisiunii ca un act conștient.

În așa fel, inacțiunea a fost definită ca *o nerealizare a unei acțiuni posibile pe care subiectul avea obligația juridică de a o realiza sau ca o neefectuare a unei acțiuni așteptate din partea unei persoane*. F. Mantovani subliniază că în doctrina italiană este evidentă importanța criteriului normativ, și anume *situația ce ține de existența unității sau pluralității de infracțiuni depinde în exclusivitate de voința legiuitorului. Norma de incriminare este unitatea de referință la care se raportează datele realității*. Totuși, în legătură cu această apreciere s-au exprimat și unele rezerve, precum că *legiuitorul ar putea avea o libertate absolută și nelimitată, în crearea unității legale de infracțiune atunci când referirea se face la libertatea de legiferare. Nici aceasta nu ar trebui să fie una absolută, deoarece ea, la rândul ei, trebuie să se conducă de schema ontologică, rațională, sau de un sistem de valori*.

T. Padovani (*Diretto penale* – 1990) susține că este adevărat că în teoria psihologică asupra vinovăției, mobilul faptei nu constituie un element psihic, care ar putea caracteriza intenția, aceasta subzistă indiferent de mobil. [249, p. 223]

G. Fiandaca și E. Musco (*Diritto penale. Parte generale* - 1999.), făcând tentativa de a

răspunde obiecțiilor formulate la adresa teoriei cauzale, constată că doctrina penală a elaborat *teoria finalistă a acțiunii*. [232, p. 190] Această teorie vizează faptul că acțiunea este o activitate orientată spre atingerea unui scop. Omul poate prevedea consecințele posibile ale acțiunii sale, își poate alege dintre acestea anumite obiective și își poate dirija acțiunea în vederea atingerii lor. Această teorie aduce o modificare importantă în ceea ce privește structura infracțiunii. Astfel, intenția nu mai aparține în acest caz vinovăției, ci se integrează în structura acțiunii, devenind un element al acesteia. G. Fiandaca și E. Musco consideră că acțiunea constituie orice conduită umană socialmente relevantă.

În opinia noastră, preferabil ar fi ca în cazul infracțiunilor comise prin acțiune sau comise într-un mod intenționat - vinovăția să fie fundamentată după conceptul teoriei finaliste, adică în așa mod ca acțiunea infracțională să fie evaluată drept o activitate orientată spre atingerea unui scop. Această ultimă abordare, considerăm ar stopa disputa în ceea ce privește delimitarea infracțiunilor comise cu intenție directă și infracțiunile calificate prin scop. În baza acestei teorii se apreciază că omul poate prevedea consecințele posibile ale acțiunii sale, își poate alege dintre acestea anumite obiective și își poate dirija acțiunea în vederea atingerii lor. Teoria finalistă și-a dovedit limitele în cazul infracțiunilor din culpă. De aceea ar fi justificat ca în cazul infracțiunilor comise prin inacțiune sau omise, dar și acelor comise din culpă, vinovăția ar urma să se fundamenteze în baza concepției normative, conform căreia în cazul faptei intenționate i se reproșează agentului de a fi voit o faptă pe care legea o interzice, iar în cazul culpei i se reproșează de a se fi comportat cu ușurință, imprudență, acordând insuficientă atenție obligației legale de a fi prudent, diligent și de a preveni astfel rezultatul păgubitor. Astfel cu vinovăție penală se vor considera faptele comise sau activitatea orientată spre atingerea unui scop, iar atunci când infractorului nu i se poate reproșa de a fi voit o faptă pe care legea o interzice, i s-ar putea totuși reproșa de a se fi comportat cu ușurință, imprudență, acordând insuficientă atenție obligației legale de a fi prudent, diligent și de a preveni astfel rezultatul păgubitor. În context, vinovăția psihologică nu pune în valoare potențialul vinovăției - ca element de individualizare a răspunderii, neținând cont de motivele care determină comiterea infracțiunii.

Responsabilitatea este definită într-un mod similar în majoritatea lucrărilor din doctrina străină. Responsabilitatea presupune, deci, existența a doi factori: *intelectiv* și *volitiv*. Factorul intelectual implică aptitudinea subiectului de a se orienta în lumea exterioară pe baza unei percepții nealterate a realității, adică, întâi de toate, capacitatea de a înțelege semnificația propriului comportament și de a evalua posibilele consecințe (pozitive sau negative) asupra terților. Factorul volitiv presupune capacitatea de control asupra impulsurilor de a acționa și de a-

și dirija conduita pe baza unei motivări raționale.

F. Antolisei (*Manuale di diritto penale. Parte generale* - 1994) susține că aparțin voinței și actele care nu trec prin zona lucidă a conștiinței. [223, p. 310-312] Unele din aceste acte, cu un efort de energie, ar putea fi inhibitate (de exemplu, actele reflexe ca tusea, strănutul, retragerea brațului ca urmare a unei împunsături etc.). Chiar omisiunile pot fi evitate cu un efort de atenție. Așadar, omisiunea nu se analizează *in abstracto* - ca simplă pasivitate, ci ea se evidențiază întotdeauna prin raportare la o anumită acțiune determinată, care îi este cerută subiectului. Deseori, nerealizând acțiunea care îi este cerută de lege, subiectul face altceva, el nu rămâne într-o pasivitate generală și completă, dar acțiunile pe care le realizează în locul celei cerute rămân, de regulă, fără relevanță penală. De aceea, inacțiunea nu poate fi definită prin prisma unei acțiuni pe care subiectul o realizează în locul celei cerute. Raliem și noi opiniei exprimate, potrivit căreia *pentru existența vinovăției este necesară atât intenția sau culpa, alături de cele trei condiții esențiale pe care le impune teoria normativă: responsabilitatea, cunoașterea antijuridicității faptei și exigibilitatea unei conduite conforme normei juridice.*

În cazul în care comportamentul subiectului nu ar fi contrar datoriei prescrise de normă, el n-ar putea fi considerat ca având la bază intenția sau culpa. F. Antolisei [223, p. 300] evidențiază faptul că acest tip de vinovăție ar fi o *ficțiune*, deoarece presupune la agent capacitatea de a-și construi o fizionomie psihică diferită, fapt care ar pretinde diferențierea cazurilor când subiectul poate să depășească tendințele înnăscute ale caracterului, predispozițiile ereditare, anomaliile bio-psihice, de cazurile în care subiectul nu are o atare posibilitate. În realitate nu se poate stabili în ce limită agentul are sau nu o atare posibilitate și nici judecătorul n-ar putea să efectueze o atare investigație.

Donald J. Newman (*Introduction to Criminal justice third edition* – 1997 [230]) menționează că în ceea ce privește specificitatea proceselor psihice ale culpei penale este necesară interpretarea unitară ca și în sistemul de drept *common law* după regulile culpei civile. Adică, ar fi necesar să se adopte un sistem și fundament unitar al aprecierii vinovăției penale cu cel al vinovăției sau al culpei civile. Din considerentele enunțonate se vor releva trăsăturile și caracteristicile specifice, fundamentarea legală și teoretică a culpei civile în raport cu existența, funcționarea și fundamentarea acestor procese psihice ale ei. Sau, analiza vinovăției în ramura dreptului civil ar mai putea servi și ca criteriu de comparație cu cea penală.

P. Bouzat și J. Pinatel (*Traité de droit penal et de Criminologie, Tome I, Droit penal general* - 1970) constată, în același sens, că culpabilitatea este o noțiune morală a agentului și care ține de caracterul acestuia. [226, p. 910] Culpabilitatea este indisolubil legată de blamul pe care îl provoacă judecată de referință și gradul de culpabilitate este apreciat în vina culpabilului.

Dar este, în același timp, o noțiune psihologică în măsura în care adevăratul culpabil resimte el însuși, în propria conștiință, o tulburare intelectuală, care-i perturbază liniștea psihică.

1.3. Concluzii la Capitolul 1

1. Elementul subiectiv se găsește într-o unitate dialectică cu elementul obiectiv al infracțiunii.

2. Stabilirea vinovăției constituie momentul final al identificării conținutului concret al infracțiunii săvârșite.

3. Constatarea că fapta săvârșită întrunește elementele constitutive ale unei infracțiuni prezumă, în același timp, constatarea vinovăției făptuitorului.

4. În doctrina RM se include o a patra trăsătură a infracțiunii și anume: *fapta să fie pasibilă de pedeapsă penală* (pe lângă ilegalitatea penală, vinovăție și grad prejudiciabil al faptei). În viziunea noastră, această trăsătură de bază a subiectului infracțiunii, persoană fizică, constituie, de fapt, un temei sau o premisă a întregului aspect subiectiv al infracțiunii.

5. Persoana nu poate fi recunoscută vinovată în afara faptei sau independent de fapta socialmente periculoasă și prevăzută de lege ca infracțiune.

6. Este necesar ca în cadrul studierii laturii subiective a infracțiunii să se acorde o deosebită atenție problemelor legate de mobilul și scopul infracțiunii, care, în toate cazurile, influențează asupra formării rezoluției și asupra gradului de pericol social concret al faptei comise.

7. Mobilul este dincolo de limitele vinovăției - ca element secundare ale laturii subiective a infracțiunii, însă aceasta nu înseamnă că ele trebuie studiate izolat.

8. Latura subiectivă a infracțiunii este concepută nu ca o simplă atitudine psihică concretă față de faptă și urmări (cum de fapt ar putea fi apreciată vinovăția), ci ca o reflectare a unui complex de atitudini sau stări de conștiință a subiectului față de valorile sociale ocrotite de legea penală, incluzând și alte procese psihice specifice (motivul și scopul).

9. Rolul important pe care îl acordă legea penală manifestărilor exterioare (obiective) exclude posibilitatea condamnării unei persoane pentru gândurile sale, oricât de periculoase ar fi.

10. În esența sa, vinovăția exprimă raportul dintre conduita individului și relațiile sociale ocrotite de lege și încălcate de subiect, poziția acestuia în raport de exigențele specifice pe care le presupune traiul oamenilor în societate.

11. Printre elementele care fac parte din obiectul cunoașterii sunt acele stări, situații, împrejurări din realitatea obiectivă de care depinde caracterul penal al faptei, adică se are în vedere cunoașterea faptei concrete, raportată la elementele modelului legal.

12. Raportarea persoanei la realitatea obiectivă în procesul de activitate este nu numai

conturarea lumii înconjurătoare, nu numai reflectarea asupra ei, dar și atribuirea comportamentului uman la anumite tipare și realități.

13. Ar fi justificat ca în cazul infracțiunilor comise prin inacțiune sau omisive, dar și acelor comise din culpă, vinovăția să se fundamenteze în baza concepției normative.

14. Pentru existența vinovăției este necesară atât intenția sau culpa, alături de cele trei condiții esențiale pe care le impune teoria normativă: responsabilitatea, cunoașterea antijuridicității faptei și exigibilitatea unei conduite conforme normei juridice.

15. *Problema științifică importantă soluționată prin intermediul tezei de doctorat elaborate* constă în fundamentarea unei concepții clare asupra vinovăției penale, fapt care determină identificarea acesteia în cadrul dimensiunii subiective de ansamblu a infracțiunii, iar prin acestea și dezvoltarea sistemului de reglementare a vinovăției – ca semn al infracțiunii și element al conținutului infracțiunii, oferindu-se posibilitatea unei eficiente aplicări a cadrului normativ în materie de răspundere penală pentru infracțiunile săvârșite și în limitele vinovăției admise.

16. Scopul tezei constă în cercetarea vinovăției penale, prin identificarea locului acesteia în cadrul dimensiunii subiective de ansamblu a infracțiunii sau a laturii subiective a infracțiunii și analiza tuturor proceselor psihice caracteristice infracțiunii.

17. Pentru realizarea scopului indicat, au fost puse în evidență mai multe *obiective*, în special: efectuarea unei sinteze asupra problemelor teoretice și ale celor practice legate de procesele subiective sau psihice ale persoanei infractorului la comiterea infracțiunii; analiza amplă și profundă a multitudinii de aspecte ale vinovăției penale și ale întregii laturi subiective a infracțiunii sau ale altor aspecte conexe ori tangente acesteia; cercetarea reglementărilor penale, cât și ale celor nepenale asupra conceptului de vinovăție penală, ale celorlalte procese psihice conexe și tangente acesteia; elucidarea într-un mod adecvat a concepțiilor și școlilor care au predominat în anumite timpuri referitor la vinovăția penală; identificarea și investigarea importanței care se acorda dimensiunii subiective, în general, și persoanei infractorului, în mod special; cercetarea diferitor concepții contemporane sau încă actuale referitoare la vinovăția penală; constatarea și aprecierea viabilității concepțiilor în raport cu diferite ipoteze și situații, forme faptice și modalități de manifestare a diferitor infracțiuni; identificarea unor dimensiuni ale vinovăției penale – în calitate de trăsătură de bază a infracțiunii și element al laturii subiective a infracțiunii, delimitarea de rigoare și interpretarea aferentă.

2. REGLEMENTĂRI ASUPRA VINOVĂȚIEI PENALE. INTERPRETĂRI ISTORICE ȘI SISTEMATICE

2.1. Vinovăția penală în antichitate

În contextul concepției animiste existente la popoarele primitive se considera că tot ce este însuflețit - posedă un suflet sau spirit, fie că acesta este un obiect, o plantă sau un animal. Toate acestea, la rândul lor, erau socotite drept cauză a rezultatului care era susceptibil de răspundere. În asemenea mod, pasibilitatea de pedeapsă se extindea nu numai asupra omului, dar și asupra animalului ori crengii unui copac, unei pietre sau cuțit etc. Fapta ilicită în această societate era nu numai identificată, dar și explicată prin intervenția forțelor supranaturale, care ar acționează prin ființe umane, animale, obiecte etc. Această cauzalitate mistică era extinsă și pe plan obiectiv. Or, în așa fel, la producerea rezultatului era implicat și grupul social din care făcea parte făptuitorul actului socialmente periculos. La unele popoare era concepută și posibilitatea răspunderii generațiilor viitoare (de exemplu, în Cărțile Sfinte se amintește despre răspunderea care ar apăsa asupra urmașilor până la a 7-a generație). [7, p. 18]

Practici ale acestor concepții primitive s-au păstrat până în zilele noastre la unele popoare. De exemplu, la unele triburi din Africa - uciderea soțului era atribuită soției, dacă nu era identificat alt vinovat, aceasta era supusă unor ritualuri purificatorii sau expiatorii. [135, p. 12]

Totuși, chiar din timpul antichității, filosofii și juriștii s-au străduit să găsească un temei subiectiv al răspunderii penale și să-l fundamenteze științific. [87, p. 7] Printre învățații vremii, Aristotel probabil era primul, care a acordat o atenție deosebită aspectului psihologic - ca obiect de studiu aparte, unde a încercat să demonstreze corelația dintre suflet și trup. Tot el mai considera că omul, spre deosebire de celelalte ființe vii, are rațiune, iar aceasta, la rândul ei, constituie factorul determinant al acțiunilor lui. Platon considera că sufletul individului constituie doar o continuare a sufletului omenesc (etern), menționând, în acest sens, că el este constituit și presupune următoarele trei începuturi: intelectual (conștient), afectiv (impulsiv) și volitiv (volițional, de voință). [121, p. 232-241]

În ceea ce privește problema responsabilității în legislația romană, istoria dreptului a fost deschisă cu o perioadă în care problema responsabilității și, cu atât mai puțin, ideea de culpă nu-și făcuseră apariția. Era vorba de o epocă când fiecare trebuia să-și facă singur dreptate, căci statul nu se implica în conflictele care apăreau între particulari, o epocă când forța era cea care guverna relațiile dintre indivizi, astfel că, cel vătămat, în încercarea lui de a-și răzbuna paguba, nu era interesat să facă distincția dintre o nedreptate cauzată în mod voit și una involuntară. [162, p. 335]

Dreptul de răzbunare (devenit în timp principiu) se va regăsi în primul moment legislativ al romanilor: Legea celor XII Table, sub forma talionului, alături, însă, de sistemul compozițiilor (inițial numai voluntare, ulterior și legale). Se constată că prin această lege, răzbunarea era înlocuită, chiar dacă numai în parte, cu dreptul la despăgubire pe care îl obține victima. Astfel, dauna era apreciată de părți prin bună înțelegere (compoziție voluntară). Numai în cazul în care apăreau divergențe se exercita tot dreptul de răzbunare (*talio esto*).

Ulterior, pe măsură ce statul se consolidează și se simte capabil a-și impune autoritatea, începe să intervină și în raporturile dintre persoane, fixând prețul dreptului la răzbunare sub forma unei amenzi, poena.

Se profilează distincția pe care o întâlnim în epoca lui Iustinian, între *acțiunile penale* care tind la o pedeapsă, *acțiunile civile reipersecutorii* - care tind la obținerea unei despăgubiri și *acțiunile mixte* - care tind și la una și la cealaltă. Cauzele lipsei vinovăției în prima perioadă a dreptului roman trebuie căutate nu numai în deficiența sau chiar lipsa unor dispoziții legale, ci, în mod implicit, în precaritatea stării de cultură din acea vreme.

Explicația legăturii dintre gradul de cultură și noțiunea de vinovăție rezidă în faptul că, numai o persoană, cu anumită formație intelectuală, era capabilă să sesizeze diferența dintre un act intenționat și unul neintenționat, căci, altfel, reacția contra unei injustiții era violentă. Or, victima nu se mulțumea doar cu simpla acoperire a prejudiciului, ci mai solicita și o satisfacție personală, o pedeapsă, fără a lua în considerare, evident, gradul de culpabilitate a autorului.

După această primă etapă, dominată, după cum de altfel era normal, de brutalitate și carențe, se va accede într-o epocă de înflorire a dreptului roman. Ca urmare a influenței filozofiei grecești, jurisconsultii romani din perioada declinului republicii (îndeosebi Quintus, Mucius, Scevola) au reușit să formuleze noțiunea culpei aquiliene: *impunitus ese qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnu comittit*. Sistemul Legii Aquilia a constituit prima tentativă de a reglementa teoria responsabilității, sub incidența ei aflându-se acele delictе care nu erau nici injurii și nici furturi, dar care erau sancționate numai izolat, în legea celor XII table sau în legile ulterioare.

Departate de a constitui un sistem complet prin care să se soluționeze în totalitate situațiile derivând din astfel de delictе, legea poate fi apreciată ca o introducere, ca un prim pas la studiul teoriei moderne a responsabilității de mai târziu.

După unii autori, în legiurile egiptene (cele ale lui Menes (3100 î. Cr.), Ramses II (1304-1237 î. Cr.) sau ale lui Sasychis și Bocoris (sec. VIII î. Cr.)) deja se fac primele pomeniri despre vinovăția penală. În acea perioadă cele mai grave atentate erau considerate infracțiunile contra statului și a ordinii sociale, precum și unele fapte cu caracter religios, pentru aceste fapte

socialmente periculoase răspundeau, alături de vinovat, și membrii familiei sale. [41, p. 26]

În legiurile Mesopotamiei (Legile lui Hammurabi), după părerea unor autori [135, p. 81] pentru unele fapte socialmente periculoase apar deja chiar primele cerințe subiective. Astfel, păcatul prin care se încălcă voința domnului se considera a fi comis fie cu intenție premeditată sau cu una nepremeditată. Însă, în concepția babilonienilor, înțelesul de *păcat* era posibil și fără vinovăție, așa încât păcătosul putea chiar *să nu știe* că a săvârșit un păcat (de exemplu, încălcarea *curățeniei* în timpul ritualului).

Unele monumente istorice legate de vinovăția penală în Mesopotamia se pot identifica și în Legile lui Hammurabi (1792-1749 î. Cr.), unde regele babilonian rămâne singurul și adevăratul legiutor. Astfel, deși conform Codului lui Hammurabi se prevedea tragerea la răspundere a unei persoane pentru simpla comitere a faptei ilicite în materialitatea ei, totuși existau și unele dispoziții în care se făcea deja deosebirea dintre actele neintenționate și cazul fortuit. [86, p. 56] De exemplu, la art. 227 a Codului citat se prevedea: *dacă cineva mințea fierarul și acesta scotea semnul de sclav, "lanțul", nu de la robul său, acest om trebuia omorât și îngropat la porțile sale, iar fierarul trebuia să depună jurământul că "eu am tăiat neintenționat"*. În art. 206, 207 ale aceleiași legiuri se mai făcea și deosebirea dintre intenția premeditată și intenția nepremeditată. Astfel că, în același context se menționa: *omorul unei persoane, indiferent de faptul dacă era intenționat sau nu, atrăgea după sine pedeapsa cu moartea pentru făptuitorul vinovat sau a unei rude a acestuia*. Vătămarea neintenționată a unei persoane în timpul unei bătăi sau cauzarea vre-unei răni în situații asemănătoare nu mai comporta o tragere la răspundere.

Într-un alt context [52, p. 81] dr constată că persoana chiar și în asemenea ipoteze era ținută să plătească îngrijirea medicală a victimei. Un exemplu asemănător care vizează prezența și reglementarea aspectului subiectiv al faptelor social periculoase chiar la acea perioadă este cel (art. 218) în care se prevedea că *medicul care întâmplător* [52, p. 89] (într-o altă versiune, prin neștiință sau neglijență), *în timpul operației a scos ochiul bolnavului, acestuia urma să i se taie doar mâna, și aceasta dacă victima era om liber, iar dacă pacientul era sclav, stăpânului i se da un sclav în locul celui decedat*. S-a mai apreciat că acest cod mai consacra și alte ipoteze de fapte comise din culpă (imprudență), cum ar fi situația *dacă soțul se afla în prizonierat, iar soția neavând de mâncare pleca în casa altui bărbat, în acest caz, ea nu purta nici o vină* (art. 208).

Necâtând la aceste diferențieri, conform principiului talionului, pedeapsa cu moartea se aplică nu numai în cazul faptelor socialmente periculoase (infracțiunilor) intenționate, dar și a celor comise din culpă (de exemplu, pentru omorul din imprudență (ar. 229). Deși există și opinia [220, p. 129] că *la acea perioadă pedepsirea vinovatului nu se limita nici la o iertare de*

către victimă și chiar nici judecata nu mai putea opri de la persecutarea celui vinovat. [220, p. 129]

Ar fi de remarcat faptul că drept o reminiscență a moravurilor gentilico-tribale exista pedeapsa cu moartea. Mai persista încă răspunderea sau responsabilitatea colectivă, care mai apoi se limitase doar la acea familială. [216, p. 82] În acest sens, un aspect constatat al reminiscențelor de răspundere obiectivă, deși cu titlu de excepție, se mai utiliza procedura ordaliilor, [74, p. 31] conform căreia, în corespundere cu folosirea unor așa-zise probe *divine* (a apei clocotite, a focului, a fierului încins etc.), se stabilea vinovăția sau nevinovăția persoanei.

În context, concluzionăm că, deși gândirea juridică a Mesopotamiei nu a atins nivelul de dezvoltare prin care să se încetățenească în legile sale la nivel principal conceptul vinovăției penale, cu toată structura sa sclavagistă și în pofida unor reziduri arhaice, Codul lui Hammurabi cuprindea idei *moderne* în privința acesteia.

În India, în Legile lui Manu se constată *existența unor idei avansate asupra înțelesului vinovăției penale*, care se manifesta prin unele prevederi asupra formelor vinovăției penale, adică ale intenției și a imprudenței, precum și a altor elemente subiective ale infracțiunii (motivul). Bunăoară, omorul intenționat atrăgea pedeapsa cu moartea, iar omorul în timpul apărării darurilor aduse drept jertfă brahmanilor sau femeilor (care era considerată legitimă apărare) nu era considerat păcat. [142, p. 46; 169, p. 104] Tot în Legile lui Manu (cap. 8, pct. 352) se prevedea că *toți vinovații de preacurvie erau pedepsiți cu moartea*, [153, p. 104] iar stăpânul răspundea pentru aflarea în casa lui a unei femei străine. Se făcea delimitare când stăpânul știa sau nu știa despre acest fapt; dacă femeia se afla la locul menționat împotriva voinței ei era eliberată de răspundere penală.

În Legea karmei se determina soarta omului în strictă corespundere cu comportamentul lui, care menționa faptul că *cu adevărat, omul este alcătuit din intenție, și care anume este intenția omului în această lume, în aceea se și transformă el însuși când pleacă din viață*. Or, *cupiditatea față de averea străină, cugetările minții despre rău, devotamentul față de învățătură greșită sunt trei tipuri de acțiuni mintale făcute cu păcat*. Specificul acestor legi constă și în faptul că chiar la acea etapă istorică se luau în considerație și alte elemente subiective ale infracțiunii. De exemplu, pentru furtul de animale mari, arme și medicamente, regele trebuia să aplice pedepse după timpul în care acesta a fost comis, luând în vedere inclusiv motivul infracțional. [160, p. 267-268]

Astfel, se constată că pedeapsa era aplicată numai dacă la comiterea vreunei fapte socialmente periculoase a intervenit culpa făptuitorul, precum și în cazul constatării prezenței la persoana făptuitorului a stării de responsabilitate. Ea trebuia constatată chiar și în cazul unui accident (afară de domeniul religios). Pentru cei inconștienți și nebuni, precum și în cazurile de

legitimă apărare sau de extremă necesitate se absolvea culpabilitatea. [119, p. 43] Era cunoscută și pedepsirea martorilor mincinoși, când se considera că vinovatul (martorul mincinos) omoară prin aceasta o sută de oameni apropiați și rude, iar în cazul mărturiilor mincinoase la fapta de omor a vreunei persoane - era vorba de faptul că vinovatul omoară cu această ocazie 1000 de persoane. [119, p. 43] *În instanță, la dosarele penale, erau admiși martori demni de încredere.*

Dreptul budist se deosebește într-un mod esențial de cel brahman. De exemplu, în cel budist se considera că *omul care greșește poate și trebuie să fie îndreptat*. [119, p. 44] Deci, la această etapă putem chiar constata unele aspecte progresive ale conceptului subiectiv al faptei social periculoase. În fapt, se încearcă să se extindă și asupra altor elemente psihice, decât formele vinovăției, care sunt unele specifice și tipice dimensiunii subiective ale faptei (procese psihice specifice motivului).

În dreptul antic chinez principalul izvor al dreptului, alături de cutumă, era Codul Ta-Tsing-Lu-Li (sec. VI î. Hr.). Acest cod oferea o *rezolvare destul de clară* a diferitor instituții juridice al dreptului, inclusiv și a aspectului subiectiv al faptelor cu un pericol social sporit. De exemplu, furtul *„e consideră paguba intenționată care era pedepsită cu moartea*. [140, p. 104] În epoca Cijou se numărau peste trei mii de fapte socialmente periculoase (infracțiuni), pentru majoritatea lor fiind recunoscută necesitatea de a se dovedi vinovăția. În aceeași perioadă (anii 120 î. Hr.) s-a început sedimentarea învățăturii specifice referitoare la formele acestora. Astfel, se lua în considerație voința persoanei la comiterea faptei social periculoase. Acest ultim moment era valabil și pentru aprecierea ori stabilirea pedepselor aplicate acestora.

Au început să se sintetizeze și unele cunoștințe referitoare la gradele intenției. Aceste fapte socialmente periculoase se mai compartimentau în *premeditate* și altele *pur și simplu intenționate*, precum și cele comise din *greșeală*. Cele din urmă fapte erau considerate a fi comise în afara formelor sau modalităților vizate. De altfel, gravitatea pedepsei era tocmai una corespunzătoare faptului, dacă vătămarea era una comisă cu rea intenție sau în cadrul încăierării. [153, p. 120]

Concepția *voinței criminale* determina și alte instituții: *participația la comiterea faptelor periculoase sau infracțiunile săvârșite de un grup de persoane* etc. În acest sens, chiar la limitele erei noi, existau asemenea norme, care, referitor la participația penală specificau: *căpeteniile unei grupări criminale se considerau persoanele care au conceput infracțiunile sau care le-au plănuțit. Dacă persoana a fost depistată în flagrant delict, dar totuși aceasta refuza să-și recunoască vinovăția sau își schimba depozițiile în timpul cercetărilor, se permitea folosirea torturilor*. În opinia noastră, se poate invoca deja în această perioadă începuturile funcționării principiului prezumției nevinovăției.

În Japonia, sub influența dreptului chinez la începutul sec. VII – a doua jumătate a sec. X, apar deja primele izvoare scrise ale dreptului penal, deși acestea nu vizau înțelesul sau conceptul vinovăției penale.

În Grecia antică, Legile lui Lycurg, Solon, Dracon conțineau inclusiv idei de răspundere penală pentru simpla cauzare mecanică a rezultatului faptei, indiferent dacă acesta a fost unul voluntar sau nu. [3, p. 18] Începând însă cu sec. V î. Hr. apar primele semne de gândire juridică ale vremii și anume cele de luare în considerare a factorului psihic al infracțiunii. Deși textele legilor în acele timpuri erau unele incomplete și controversate, începe să se facă o deosebire între omorul intenționat și cel neintenționat, între omorul premeditat (*ex certa scientia*) și omorul în legitimă apărare. Sub aspect procedural, referitor la omorul involuntar se mai menționa [83, p. 20] că acesta se judeca de un tribunal compus din 50 cetățeni liberi, unde, printr-o procedură prealabilă, se încerca concilierea părților. În cazul acestei fapte social periculoase, partea vătămată putea să primească o despăgubire sau un preț al sângelui. Tot în acest fel se mai cunoaștea faptul că arhonții aveau dreptul asupra vinovaților. adică de a-i atrage la judecată și de a le recunoaște vinovăția.

Dreptul atenian mai cunoștea un șir de alte categorii de fapte social periculoase, însă pentru toate acestea se făcea delimitare dintre cele comise cu intenție și cele comise prin culpă (cu precădere în cazul omorurilor și a vătămărilor). [140, p. 164]

În Roma antică, o lungă perioadă au dominat concepțiile arhaice, punându-se pe primul plan cauzalitatea materială. Începând cu reglementările juridice înscrise în cele 12 table - apar primele cerințe de luare în considerație a elementului psihic al faptei infracționale. Cu toate acestea, într-un detaliu important se arată că dacă la Roma și în vechiul drept se înțelesese necesitatea de a fonda condamnarea bazată pe vină (*faute*), acesteia nu i se atribuia dimensiunea sa largă a unei stări corespunzătoare celei de spirit sau a unei mentalități criminale. [41, p. 214] Chiar Gaius face aluzie la o regulă înscrisă în cele 12 table, după care, în materie de incendiu, s-ar fi făcut deosebire între *sciens* (cu știință) și *casu* (cazul fortuit).

De asemenea, ideea răspunderii subiective apare și în scrierile lui Seneca, Juvenal, Cicero, Quintilian, Aulus Gellius etc. Astfel, este discutat faptul că acțiunea făptuitorului care a cauzat rezultatul nu este una suficientă pentru a atrage răspunderea penală. Or, se mai apreciază că aceasta trebuie să fie consecința unei manifestări voite și conștiente din partea făptuitorului. [după 136, p. 15] Astfel, începând cu sec. II, în gândirea juridică și în practica legislativă a Romei antice este prezentă tot mai frecvent ideea corelației psihice dintre faptă și autor.

Ceva mai frecvent, elementul intențional apare în legile adoptate în perioada Republicii - prin unele expresii, cum ar fi *dolo malo* (Lex Bantia) - intenție rea, *scientem dolo malo* -

intenționat cu știință (Lex Acilia). Romanii făceau distincție dintre *dolus bonus* (dolul bun) și *dolus malus* (dolul rău). Celsus menționa că *față de cel rău intenționat nu trebuie să fii îngăduitor* (malitis non est indulgendum). [74, p. 217]

Anume dreptul roman începe, pentru prima dată, să contureze concepția de etape ale activității infracționale. Astfel, în cazul infracțiunilor intenționate, apariția ideii de a comite infracțiunea se numea *formarea intenției*, iar punerea la cale a infracțiunii - *intenție pură*. Tot romanii sunt cei care au formulat pentru prima dată principiul unanim acceptat de știința dreptului penal: *cogitationis poenam nemo patitur* (gândurile nu sunt penalizate). [31, p. 40] În asemenea mod, omorul comis din culpă - ca rezultat al unui incendiu - atrăgea după sine o pedeapsă mai mică comparativ cu faptele comise cu rea-voință. [142, p. 113] Într-un alt exemplu se apreciază că *nu poate exista furt, dacă nu s-a luat sau dacă nu s-a deplasat obiectul de la locul sustragerii. Dacă o persoană intră în casa cuiva cu intenție de a fura, însă, nu a pus mâna pe niciun obiect și nici nu l-a luat sau însușit, fapta respectivă nu este considerată drept furt, și aceasta, deoarece, deși a avut intenția de a fura, nu și-a manifestat-o prin a lua vreun obiect anume*.

Din mențiunile invocate se poate constata că la romani, chiar și la acea etapă de evoluție a dreptului, existau deja unele concepte destul de moderne sau înaintate asupra înțelesului subiectiv al faptei. Delictelor publice în Roma antică erau diferențiate de crime. Aici erau atribuite omorurile, compozitorii de cântece cu calomnieri, mărturiile false, arderea intenționată etc. [142, p. 209] Referitor la condițiile delictului, se remarcă faptul că nu mai era suficientă o simplă omisiune sau neglijență. Deși, izvoarele materiale dovedesc și faptul că în acea perioadă în Roma Antică exista sau se prevedea răspunderea numai pentru faptele socialmente periculoase comise prin acțiune, iar pentru inacțiuni simple nu se recunoștea o anumită răspundere. [142, p. 212]

În ceea ce vizează unele aspecte procedurale legate de probarea sau demonstrarea vinovăției persoanei, constatăm că informatorii romani, în momentul când se concretizau învinovățirile cu privire la crimele politice, se bucurau de o parte din confiscările efectuate, dar în cazul unui denunț fals - puteau ei înșiși să fie trași la răspundere. Tot referitor la unele aspecte ale vinovăției penale s-a mai menționat că *atunci când cuvintele nu au aveau un înțeles șovăitor, interpretarea voinței nu se poate îngădui* (in verbis nulla ambiguitas est, non debet admitti voluntatis quastio).

În unele legislații antice (Degistele lui Iustinian (V. 5)) existau cunoștințe despre conceptul de responsabilitate. De altfel, se conțineau deja unii indici despre neaplicarea pedepsei pentru săvârșirea omorului persoanei demente sau, după cum se remarcă, era considerat suficient că acesta a fost pedepsit cu demența sa. Totuși, cu toate aceste mențiuni asupra aspectului subiectiv

al faptelor socialmente periculoase de către gânditorii romani, în literatura de specialitate s-a mai susținut și opinia că în acea perioadă încă recunoscută posibilitatea răspunderii obiective. Astfel, nu se acorda o atenție cuvenită clarificării gradului și conceptului vinovăției, deși existau, după cum am indicat anterior, multiple sau chiar primele prevederi legislative și conceptuale mult mai progresiste, prin care se aprecia că răspunderea pentru faptele cu un grad de pericol sporit trebuie să fie de esență una subiectivă. [142, p. 212] Vorbind despre unele aspecte subiective ale răspunderii penale în perioada străveche și veche în spațiul românesc se constată că la popoarele epocii ferului, geto-dacii, în perioada premărgătoare statului, existau doar unele norme de conduită cu caracter de cutumă. Referitor la pedepse, în acele timpuri exista răzbunarea privată (*duelul judiciar*), iar învinsul era omorât, sau arbitrajul. O trăsătură caracteristică a dreptului penal cutumiar o constituia pedepsirea faptei, fără a se ține seama de împrejurările în care a fost săvârșită aceea faptă, persoana considerată și găsită vinovată era pedepsită pentru simplele consecințe sau daune ale faptei sale.

Întrucât textele vechilor legi nu au fost păstrate, datele despre instituțiile juridice reglementate de dreptul geto-dac sunt reconstituite în linii generale, pe baza izvoarelor istorice. Aceste date privesc regimul juridic al persoanelor, familia geto-dacă, proprietatea și dreptul penal. În materie penală, continua să fie aplicat principiul răzbunării sângelui, iar în mod concret, nu sunt furnizate informații decât despre pedeapsa cu moartea aplicată femeii adultere.

2.2. Vinovăția penală în epoca medievală

A doua etapă de dezvoltare a dreptului este *etapa dreptului corporativ* sau *dreptul cetăților* (tinerețea dreptului). Aceasta a apărut odată cu dezvoltarea societății, în general, și a celei economice, în mod special. Eadatează aproximativ din sec IX-XI până la finele sec. XIII-XV. Dintre drepturile corporative (dreptul orașelor (polițienesc), dreptul negustorilor etc.) dreptul canonic (bisericesc) se distingea de celelalte drepturi printr-un caracter mai larg și variat, precum și unul mult mai bine sistematizat. De altfel, în dreptul canonic se delimitau următoarele ramuri: familia, căsătoria, dreptul succesoral, dreptul civil (dreptul de proprietate și contracte), dreptul penal și cel administrativ, precum și cel financiar.

Dreptul canonic penal a făcut multe progrese, comparativ cu dreptul roman (a determinat păcatul penal și a detalizat înțelesul de vinovăție, cu toate că s-a folosit mult din împrumuturile dreptului juriștilor romani, dar cu toate acestea, le-a reușit să transforme acest concept într-unul mult mai sofisticat și mult mai diferențiat). Astfel se deosebea intenția de culpă (imprudență) și se mai cunoștea diferențierea între diferite categorii de intenții.

În timpul Imperiului Bizantin se considerau infracțiuni chiar intențiile făptuitorului. Adică,

era identic faptul de *a greși cu faptele* cu cel de *a greși cu gândul*. Omorul era calificat în funcție de gradul de păcătuire și anume: omorul premeditat, fără îndoială, era pedepsit mai grav, adică, cu moartea (prin decapitare). Omorul în timpul unei încăierări era cunoscut drept un omor spontan sau nepremeditat, deși, la aprecierea acestuia se lua în considerație obiectul sau mijlocul cu care s-a comis. Acesta din urmă se pedepsea mult mai blând (amendă sau biciuiri). Unii autori subliniază că numai în dreptul canonic se aprecia necesitatea stabilirii elementului psihic - fundament al răspunderii penale. Cu toate acestea, n-au dispărut practicile legale de cauzalitate materială și responsabilitate obiectivă.

Asupra dimensiunii subiective a infracțiunii s-au expus și gânditorii sau filosofii acelor vremuri. De exemplu, într-un text al lui Augustin se arată că *nu există infracțiune fără un fapt voluntar*. După Gratian elementele voinței sunt *libertatea și intenția*, iar în lucrările lui Thomas d'Aquino se insistă asupra *voinței rele (malitia) - bază a răspunderii penale*. Cu toate că existau aceste concepte asupra vinovăției infracțiunii, răspunderea penală deseori se extindea de la autorul faptei și asupra membrilor familiilor acestuia, aplicându-se fie asupra ascendenților, fie a descendenților și a soțului celui vinovat.

În ceea ce privește dreptul penal musulman din Califatul Arab, aici infracțiunile se împărțeau în *infracțiuni contra Voinței lui Alah* (hadd), *cele contra persoanei* (kisas), alte infracțiuni (tazir). Pentru primele două categorii, se pune accentul mai mult pe latura obiectivă a infracțiunii, iar pentru infracțiunile din ultima categorie - pe latura subiectivă. Potrivit acestei concepții, acțiunile fiecărei persoane sunt determinate de caracterul dorinței, caracterul permisibilității, al nedorinței, și sunt unele strict interzise și pedepsibile. Furtul - atentat la una din valorile de bază ocrotite de religie - se pedepsea destul de sever: persoanei vinovate i se tăia mâna.

În dreptul penal medieval rus din (sec. XI-XII) se făceau referiri la aspectele subiective ale faptelor social periculoase. Prin noțiunea de infracțiune (dreptul lui Iaroslav sau dreptul Iaroslavilor) se considera *o încălcare a voinței cneazului*. În așa fel, mult timp însă pentru fapta infracțională erau supuși răspunderii penale oameni nevinovați. Mai mult ca atât, tâlharul era expus jafului și omorului împreună cu copiii și soția lui. La art. 6 din aceleași legiuri se mai vorbește și se califică în mod corespunzător *omorul în timpul unui chef sau ospăț*, iar art. 7 indica la *omorul în timpul certe, fără nici un motiv esențial*. Astfel, în prima situație se are în vedere și se explică cazul unui omor neintenționat, chiar dacă acesta se comite într-un mod deschis, adică la un chef, într-o stare de beție, pe când în doilea caz, comis în cadrul unei certe, se considera omorul intenționat. Cu toate că în realitate, în opinia noastră, se putea întâmpla și viceversa. Totuși este de menționat că la acea perioadă, printre circumstanțele atenuante se

enumera și starea de beție, iar prin agravante - intenția de profit.

Printre dispozițiile dreptului feudal din 1649 sunt incluse așa noțiuni ca *infracțiune* sau *vinovăție*. Mai există și unele dispoziții prin care se apreciază sau se constată dacă voința infractorului a fost una gravă sau nu. Unele situații la comiterea infracțiunii sunt corelate cu aspectele psihice ale individului; adică sunt legate de persoana infractorului sau de vinovăția acestuia. Drept exemplu ar putea servi unele circumstanțe atenuante ale faptei penale comise *din necesitate* sau *din cauza minții simple sau proaste*. Existau și unele prevederi referitoare la infracțiunile săvârșite din întâmplare sau din păcat. Ca o sinteză se poate aprecia că referitor la conceptul vinovăției penale din cadrul laturii subiective a infracțiunii sunt deja cunoscute diferite forme ale ei, cum ar fi intenția și imprudența. Mai existau și unele începuturi ale dimensiunii subiective, de exemplu, întâmplarea. Deși se delimitau între ele aceste modalități de comitere a infracțiunii, diferite aspecte și dimensiuni subiective ale faptei, ele toate nu influențau asupra calificării sau asupra limitelor de pedeapsă. La acea etapă istorică mai predomina principiul răspunderii penale obiective, adică se judeca nu după motiv, ci după rezultat. Referitor la etapele săvârșirii infracțiunii din acele timpuri, se constată că pentru simpla intenție de comitere a infracțiunii, singură prin sine, persoana nu putea fi trasă la răspundere penală. Cu toate acestea erau pedepsiți infractorii care au manifestat doar o simplă intenție de a omorî pe țar sau stăpân, ori pentru neapărarea stăpânilor în caz de necesitate. Și aceasta din urmă, după cum se identifică, mai poate fi calificat drept un aspect tipic și concret al răspunderii obiective.

În sec. XIV omorul neintenționat se pedepsea numai cu amendă, aceasta însă se calcula în raport cu poziția socială a victimei. Deși se pot constata unele referințe progresiste asupra concepției subiective a infracțiunilor, mai existau multe reminiscențe ale orânduirii gentilice, cum ar fi cele ale talionului sau compoziția, la care se mai adăuga, de regulă, și răspunderea colectivă. Acestea toate puteau fi luate în hotărârile dietinilor, care purtau, la acele timpuri, denumirea de *Constituones*. Printre ele se regăseau și alte reglementări privitoare la infracțiunile împotriva vieții și a sănătății (omorul intenționat). Deci, în orânduirea gentilică s-au conservat câteva urme care au supraviețuit și au persistat încă multă vreme (răspunderea privată sau legea talionului).

În Dreptul penal al francilor (Legea Salică) se prevedea că pentru fiecare caz făptuitorului trebuia să-i fie dovedită vinovăția. Chiar dacă făptuitorul își mărturisea vina, acesta la rândul său trebuia în mod neapărat să-și recupereze costul daunei pricinuite. La acel moment regina probelor era considerată mărturisirea învinutului. Se stabilește deja principiul caracterului personal al răspunderii penale, adică, când tatăl nu mai putea fi tras la răspundere penală pentru fecior sau soțul pentru soție, precum și nici soția pentru soț (*liberi iusiorum*). În această perioadă,

în Franța se sedimentase principiul prezumției nevinovăției învinuitului. Or, tocmai din această cauză era nevoie de martor, chiar dacă era îndeajuns că să existe măcar unul. Deși la acea perioadă se mai aplicau torturi și schingiurii, aceasta pentru că scopul era tocmai de a se smulge mărturisirea învinuitului.

În dreptul penal germanic (Codul Carolinei) era prezent caracterul cazuistic de *dreptate barbară*. Există înțelesul sau conceptul formelor de vinovăție penală intenționată și neintenționată. Astfel, liberul cauzând *din imprudență* o daună, după Dreptatea lui Salicin, urma doar să o restituie. Intenția rea sau cauzarea de daune *din răutate* duceau la achitarea unor amenzi destul de mari. În Dreptul lui Solicesc erau cunoscute două tipuri de acțiuni socialmente periculoase: infracțiunea și procedeul.

Mai apoi au mai urmat și alte legiuiri (dreptul penal din 1532, denumit Codul Carolinei, sau a lui Carol Quintul) după care *răspunderii pentru infracțiunea comisă era supusă doar persoana vinovată de comiterea acesteia*. Tot în această legiuire se mai conțin și unele mențiuni cu privire la formele ei (intenția sau imprudența). Răspunderea pentru săvârșirea infracțiunii survenea, de regulă, după constatarea vreunei vinovății intenționate sau a uneia imprudente. Dar, în pofida acelor referiri, dreptul penal feudal de multe ori stabilea răspunderea penală și fără vinovăție sau pentru vinovăția altei persoane. Se observa, totuși, o mai pronunțată corelație între vinovăția penală și pedeapsa penală. În Codul Carolinei se mai prevedeau și câteva cazuri de circumstanțe atenuante legate de aspectul subiectiv al infracțiunii: lipsa intenției, neprevăderea la săvârșirea infracțiunii ori comiterea acesteia din furie sau ură. Printre circumstanțele agravante, legate de asemenea într-un mod direct de aspectul subiectiv al infracțiunii, se constată premeditarea rea etc. Se mai cunoștea *acțiunea intenționată*, al cărei fapt nu s-a reușit împotriva voinței infractorului (adică tentativa), care se considera comisă întotdeauna cu rea-voință. De asemenea, era aplicat la acea etapă principiul prezumției nevinovăției (cap. 15 din Codul Carolinei - *dacă cineva fără drept și intenționat manifestă dușmănie și încalcă pacea fiind prins la locul săvârșirii faptei și dacă nu se putea demonstra contrariul faptei, acesta va fi supus răspunderii penale. Iar dacă se constată că există împrejurări unde pot fi constatate dovezi suficiente și indubitabile despre reaua-intenție și va dori să nege cele săvârșite de el, atunci judecătorul putea aplica o pedeapsă și mai severă*).

Referindu-ne la vinovăție în reglementările românești medievale se constată că nu s-a adus, în acest context, modificări importante. Se continuă în ritm destul de lent desprinderea celor două tipuri de responsabilități: penală și civilă. Se încearcă legiferarea unui principiu general în ceea ce privește răspunderea civilă. Dacă juriștii francezi au reușit să formuleze un astfel de principiu, în dreptul englez și german din acea vreme nu exista o asemenea dispoziție. În dreptul

feudal român, se recunoaștea dreptul de razbunare, exclusiv pentru vatamările aduse integrității fizice a persoanelor, în special în cazul omorului.

Caracterul colectiv al răspunderii este specific unei epoci de tranziție care s-a consumat în acea perioadă. Ulterior, însă, responsabilitatea civilă se individualizează și are drept temei elemental subiectiv al greșelii, fapt care poate fi dedus din conținutul Pravilei lui Matei Basarab sau al Pravilei lui Vasile Lupu, în mod special - din dispozițiile cuprinse în Pravilniceasca Condică (1780) [110 p.130] - pentru *stricăciunile și pagubele ce se fac la sămănături de către vite, nepăzindu-se de către locuitori*, proprietarii trebuiau să acopere în întregime dauna și să plătească, în plus, zeciuiala.

Sfârșitul epocii feudale este marcat pe plan juridic de cele două mari momente legislative: Legiuirea Caragea (aplicată în Țara Românească începând cu 1 septembrie 1818) și Codul Calimach (intrat în vigoare din 1817 în Moldova), în care se consacră răspunderea civilă întemeiată pe vinovăție indiferent că este intenționată sau nu. Spre exemplu, în Legiuirea Caragea era stipulat că va interveni răspunderea civilă doar în cazul în care există un prejudiciu, o greșeală și un raport de cauzalitate între acestea. Legiuirea nu omite nici răspunderea proprietarilor de animale pentru daunele provocate de ele.

Codul Calimach reglementează două cazuri de exonerare de răspundere: situația nebunului și a pruncului, pentru care vor fi răspunzători cei care îi au în îngrijire. Este reglementată, de asemenea, deși chiar dacă în mod incipient, răspunderea pentru lucruri, prin acordarea acțiunilor, *effusis et dejectis și positis et suspensi* - art. 1743: *dacă cineva din picarea unui lucru spânzurat ori pus cu primejdie, sau prin vărsarea ori aruncarea unui lucru din casă, se va vătăma ori se va păgubi, datoriu este obligat să-l îndestuleze locuitorul casei de unde a picat lucru ori aruncat, ori s-a vărsat ceva.*

În Țările Românești [59, p.58], pe lângă Dreptul cutumiar și Dreptul scris s-au aplicat și unele legiuri bizantine

Așadar, dreptul penal feudal [127, p. 94] a avut o evoluție lentă, multă vreme fiind unul cutumiar. [12, p. 23] Era posibil ca la pedepsirea infractorului să se ia în considerație vârsta și sănătatea psihică a acestuia. [12, p. 23] În pofida acestor concepte moderne, ordaliile sau judecățile lui Dumnezeu însemnau chemarea intervenției divine pentru lămurirea vinovăției sau nevinovăției persoanei bănuite de comiterea vreunei infracțiuni. Partea care era învinuită de careva infracțiuni trebuia să ia în mână fierul înroșit, pe care îl ducea de la prag până la altarul bisericii. După aceasta mâna se bandaja și, dacă aceasta se vindeca fără nicio intervenție medicală, persoana se socotea nevinovată, considerându-se că Dumnezeu îl indică pe cel nevinovat prin semnul său (*vindecarea răni*). [12, p. 23]

În ceea ce privește dreptul scris, acesta era, în egală măsură, rodul inițiativei bisericii, respectiv, a domniei Pravilelor bisericești - ca prime creații juridice ce apar, începând cu sec. XV, inițial, în limba slavonă și, apoi, în limba română. Acesta reprezintă tendința domnilor de a impune noi reglementări, cu un caracter uniform, prin care să se asigure consolidarea statului și centralizarea puterii. Printre pravilele scrise în limba slavonă se număra: Pravila de la Târgoviște (1452 - grămaticul Dragomir la porunca domnului Țării Românești, Vladislav), Pravila de la mănăstirea Neamțului, denumită și *Pravila cea Mare* (scrisă din porunca lui Ștefan cel Mare de către ieromonahul Ghervasie în anul 1474), Pravila scrisă la Iași (1495 - de grămaticul Camian din porunca lui Ștefan cel Mare. [98, p. 372-374] Întrucât limba slavonă nu era accesibilă decât unui grup restrâns din rândul populației și, în mod special, clericilor, s-a simțit necesitatea scrierii pravilelor în limba română. De data aceasta unele dintre ele nu mai sunt realizate în manuscris, ci tipărite. Așa de exemplu: Pravila sfinților Apostoli sau Pravila de la Ieud (tipărită între 1560 - 1562 de diaconul Coresi - o traducere a nomocanoanelor lui Ioan Pustnicul), Pravila de la Govora sau *Pravila cea mică* (tipărită la 1640 din porunca lui Matei Basarab. [98, p.370-390] Tot în limba română au mai fost scrise și Pravila Sfinților Părinți (după învățătura marelui Vasile, având un conținut asemănător cu Pravila tipărită de Coresi), precum și Pravila aleasă (scrisă în 1632 de către logofătul Eustratie). Toate aceste pravile au un pronunțat caracter religios.

De la jumătatea sec. XVII apar și primele legiuri laice. Acestea sunt Cartea Românească de învățătură (tipărită la Iași în 1646 din porunca lui Vasile Lupu) și Îndreptarea Legii (tipărită în 1652 la Târgoviște, la inițiativa domnului Țării Românești - Matei Basarab).

Pravilele bisericești și, mai târziu, cele laice, au folosit, în mare măsură, izvoare bizantine, nefiind altceva decât copii ale unor legiuri străine necorespunzătoare realităților sociale românești. În Transilvania, prin Statutele Țării Făgărașului (1508) și Constituțiile Țării Făgărașului (1657 și 1690), populația românească a reușit să impună și să aplice norme ale dreptului cutumiar românesc.

Pravilele bisericești (Cartea românească de învățătură și Îndreptarea legii) au un conținut eterogen, pe lângă dispozițiile juridice cuprinzând și extrase din lucrări religioase, date istorice despre sinoade și despre părinții bisericii, tabele de calculare a timpului, formulare pentru întocmirea unor acte etc.

În privința dispozițiilor juridice nu există o sistematizare a acestora pe ramuri ale dreptului și pe instituții. Astfel, normele dreptului laic alternează cu cele ale dreptului canonic. La fel alternează și reglementările de drept civil al familiei, penal sau procesual. Majoritatea dispozițiilor sunt dominate de concepția religioasă.

Sub influența tratatului lui Prospero Farinacci, *Praxis et theorie criminalis* (Veneția 1607-1621) în pravile sunt incluse dispoziții moderne. De exemplu, pentru prima dată este reglementată noțiunea de infracțiune flagrantă (*vină de față*); apar alte noțiuni evolute cum ar fi: tentativa, concursul de infracțiuni, complicitatea și recidiva, prima era pedepsită mai blând. Erau prevăzute faptele care înlătură răspunderea penală legate direct sau tangent cu dimensiunea subiectivă a făptuitorului (nebunia, vârsta sub 7 ani, legitima apărare, ordinul superiorului, obiceiul locului etc.), precum și cele care micșorează pedeapsa într-un mod implicit sau explicit - cu referiri asupra unor aspecte subiective ce caracterizează fapta sau făptuitorul crimei.

În anii 1504 - 1517 a fost elaborată de către juristul Ștefan Werböczy, la inițiativa lui Vladislav al III-lea, o colecție de drept, având ca izvoare atât reglementări ale dreptului cutumiar, cât și ale dreptului scris. Lucrarea este denumită Tripartitul lui Werboczy, întrucât este sistematizată pe trei părți, în care alături de anumite principii generale, inspirate din dreptul roman și incluse într-un prolog, sunt cuprinse dispoziții de drept civil, penal, procesual etc.

Pentru a pune capăt luptei antiotomane a românilor, Poarta Otomană a introdus sistemul numirii unor domni din rândul grecilor fanarioți. Primul domn fanariot numit este Nicolae Mavrocordat - în Moldova, iar în Țara Românească, după înlăturarea lui Ștefan Cantacuzino, este numit, în anul 1716, același Nicolae Mavrocordat, mutat din Moldova. Instaurat la începutul sec. XVIII, regimul turco-fanariot avea să dureze aproximativ 100 ani, până în anul 1821, când se revine la domniile pămâtenes. Încălcându-se grav autonomia Țărilor Române, domniile erau numiți direct de către Poartă, pentru perioade scurte de timp. În Moldova, între anii 1711 - 1821, s-au succedat 36 domnitori, iar în Țara Românească, între anii 1716 - 1721, au fost numiți 40 domnitori. Distingându-se două faze în evoluția regimului turco-fanariot (de la 1711/1716 și până la 1774 și de la 1774 și până la 1821), această perioadă înregistrează schimbări atât în viața economico-socială, cât și pe plan juridic. [127, p. 140]

Deosebit de importante sunt schimbările înfăptuite de Mavrocordat între anii 1739 - 1740, în Țara Românească și, între 1741 - 1743, în Moldova. În primul rând, a încercat împiedicarea abuzurilor cauzate de aplicarea și interpretarea subiectivă a obiceiului pământului. În acest sens, se încearcă a se impune ideea de egalitate în fața legii, indiferent de starea materială și socială a împricinaților, stabilind că la proces *dreptatea să nu se vândă*.

În concluzie, pentru a exprima ceea ce astăzi se înțelege prin vinovăție penală atunci, în perioadele menționate, izvoarele dreptului penal român foloseau în textele incriminatorii și alte noțiuni sau alte expresii omologe acestora cum ar fi: pofta inimii, nesocotința, greșeala, dinadinsul sau înadins, gândul și cugetarea, necugetarea, de buna voie, fără voie, păzind prilej, cu știință, cu neștiință, cu pricepere, cu nepricepere, cu nebăgare de seamă, cu rea credință, cu

lenevire, cu scopul, din pizmă etc.

2.3. Vinovăția penală în epoca modernă

A treia perioadă de dezvoltare a dreptului - etapa maturității (un drept general pentru tot imperiul) - trebuie apreciată ca fiind etapa dezvoltării dreptului statal. La această etapă a dreptului, în general, sau a dreptului penal, în special, se utilizează procedee și tehnici legislative mai complicate (complexe), în particular: componența de infracțiune (conținutul infracțiunii), prezumția nevinovăției, stările afective la comiterea infracțiunii etc. [162, p. 220]

Cunoștințele profunde în domeniul dreptului penal și ale justiției penale, cu toate progresele de realizare în gândirea filozofică, au fost sintetizate în epoca Renașterii. Cu toate acestea, soluția politicii penale rămânea a fi cea represivă, însă fundamentul represiunii nu-l mai constituia răzbunarea, ci expiațiunea, ispășirea de către infractor a culpabilității sale. Ispășirea este caracterizată prin pedepse deosebit de grele, crude și intimidante. Sub influența dreptului canonic se dezvoltă, în acea perioadă, caracterul retributiv (*punitur quia peccatum est* - pedeapsa aplicată pentru săvârșirea faptei). Totodată, pedeapsa este și un mijloc de îndreptare a vinovatului și de abținere de la săvârșirea altor infracțiuni (*punitur ne peccetur*). Majoritatea gânditorilor epocii considerau că omul este înzestrat cu libertatea de voință (liber arbitru). În această perioadă sunt formulate primele idei ale gânditorilor utopiști Thomas Morus (Utopia) sau Tommaso Campanella (Civitas soli).

Situația se schimbă radical la sfârșitul evului mediu, odată cu etapa epocii Iluminismului. Astfel pe planul gândirii social-juridice se afirmă teoria *dreptului natural*, a *contractului social* și a *enciclopediștilor*. Pe planul justiției penale s-au impus criticele formulate de Montesquieu și Cesare Beccaria (Despre infracțiuni și pedepse).

În epoca Ilumiiniștilor conceptul culpabilității penale a fost o necesitate istorică, impusă de sarcinile pe care le ridica în fața sa dezvoltarea și agravarea în societate a fenomenului criminal. La apariția conceptului modern al culpabilității penale au contribuit, în mod indirect, și insuficiențele, limitele sau neajunsurile dreptului penal și ale științei penale din sec. XVII și XVIII. Până în sec. XVIII se vorbea despre dolus sau factorul de legătură între elementul moral și culpabilitate. În același context, deși se indica la culpă, culpabilitatea se ignora cu desăvârșire. [41, p. 254]

Sub influența doctrinei școlii clasice, infracțiunea, infractorul, pedeapsa și responsabilitatea penală erau tratate ca entități abstracte, fără a se lua în considerație condițiile concrete ale vieții sociale. Astfel nu s-a mai putut face față sarcinilor crescânde de dezvoltarea a fenomenului criminal. [135, p. 48-49]

Ch. L. Motesquieu (unul din cei mai renumiți iluminiști ai sec XIII, scriitor, filozof, economist și jurist; punctele de vedere asupra domeniului penal sunt descrise în lucrările: *Scrisori persane* (1721) și *Despre spiritul legilor* (1748)) este primul care a formulat principiul dreptului penal conform căruia *legea penală trebuie să pedepsească numai "activitățile exterioare" ale persoanei*.

Hugo Grotius este cel care considera că înțelesul de cauzare a daunelor se referă, în primul rând, la personalitatea făptuitorului. [156, p. 15]

Cesare Beccaria [21] menționa că infracțiunea este rezultatul voinței libere (liber arbitru), iar temeiul responsabilității îl constituie voința liberă nedeterminată a celui al cărui voință decurge din responsabilitatea morală, iar aceasta din urmă reiese din responsabilitatea juridică. [135]

Ulterior, E. Kant (1724-1804), referitor la vinovăția penală, invoca *pedeapsa penală (poena forensis) întotdeauna trebuie aplicată împotriva celui vinovat, așa încât, niciodată un om să nu poată fi folosit drept mijloc pentru intențiile altui om. Cu toate că ideal el ar fi trebuit să fie găsit vinovat mai înainte de a se fi gândi să tragă vreun folos din această pedeapsă*. [77, p. 181-182]

Alte concepte referitoare la aspectul subiectiv al infracțiunii le găsim în filozofia lui Hegel, [211] care menționa că *voința individului este înăscută, samovolnică, conștientă, iar persoana infractorului este purtătorul primelor două; răspunderea de către el este purtată din cauza că la acesta a apărut și al treilea tip de libertate*, [212, p. 169] adică libertatea conștientă.

Odată cu afirmarea ideii școlii pozitivistice italiene (C. Lombroso), accentele subiective ale infracțiunii sunt schimbate. Ele sunt puse nu pe infracțiune (concepție obiectivă sau obiectivistă), ci pe infractor și, în special, pe particularitățile bio-psihice (nu și pe cele sociale). Promotorii acestei concepții au fost Julien Offray de La Mettrie (sec. XVIII), La Mettrie, Felix Plater (sec. XVII), Lafater (sec. XVIII), savantul și profesorul german Gall. Astfel s-au pus bazele studierii infractorului după caracteristicile psihicului. [135, p. 112]

Ulterior, reprezentanții școlii sociologice (A. Prins și F. Von List [159, p. 87]) calificau infractorii după formele vinovăției, respectiv infractori întâmplători și infractori specializați. [177, p. 572]

Identificarea vinovăției prin raportare numai la caracterul imputabil al ilicitului nu putea să acopere multitudinea de aspecte sub care se pot produce delictele și, din aceste considerente, era necesar un alt criteriu pentru stabilirea vinovăției. În particular este vorba de criteriul omului prudent și diligent, în funcție de care se apreciază ulterior conduita autorului. Frații Mazeaud exprimă cel mai exact acest punct de vedere, adică *o eroare de conduită pe care n-ar fi săvârșit-*

o o persoană chibzuită, aflată în aceleași circumstanțe externe ca autorul daunei. Este, astfel, înlocuit astfel aspectul moral al vinovăției cu cel social, greșeala fiind, în acest sens, o eroare de conduită care determină dereglarea în mediul social.

La o analiză atentă diferența dintre cele două concepte de vinovăție este insignifiantă pentru că *în dreptul burghez, cu rare excepții, literatura juridică și practica judecătorească așează la temelia greșelii aptitudinea omului de a cunoaște, de a prevedea urmările conduitei sale și, mai ales, conceptul idealist al liberului arbitru, cu ajutorul căruia știința dreptului burghez exprimă, transcendent, alegerea între mai multe conduite.* [104, p. 158]

În dreptul penal musulman exista un grup de norme care se atribuiau la *dreptul lui Alah*. La aceste grupuri de infracțiuni, recunoscute ca deosebit de grave, se atribuiau: atacul intenționat sau vătămurile mortale intenționate, care atrăgeau răzbunarea sângelui din partea rudelor victimei. În șariat se prevedea răscumpărarea sângelui pentru omorul neintenționat. În coran, unde, de fapt, era susținut principiul *ochi pentru ochi, și nas pentru nas, și ureche pentru ureche, și răni pentru răni răzbunate*, era încă predominant principiul talionului. [153, p. 566]

În dreptul penal francez existau orientări moderne referitor la conceptul vinovăției penale, astfel, se punea în discuție determinarea formelor vinovăției penale. În cartea a doua din Codul penal și procesual penal din 1810 erau prevăzute dispoziții de eliberare de răspundere penală în cazul demenței și a constrângerii fizice și morale. În Partea specială a CP francez din 1810 era prevăzut că *persoana, care scria afișe cu scopul de a chema la săvârșirea infracțiunilor împotriva securității interne și externe a statului, se urmărea ca vinovat de complot.* [153] La Cap. I (Infracțiuni și contravenții împotriva persoanelor fizice), art. 295 stipula: *lipsirea de viață în mod intenționat*, iar la art. 221-1 prin omor premeditat se considera *orice omor intenționat săvârșit în mod premeditat sau din ascunziș.* [119, p. 80]

Art. 297 specifica că *premeditată se va considera situația creată până la săvârșirea acțiunii îndreptată împotriva unei persoane concrete, chiar dacă premeditarea va fi condiționată de anumite situații sau condiții*, iar la art. 302 - *orice vinovat pentru omor premeditat cum ar fi; omorul tatălui sau a copiilor, se va pedepsi cu moartea.* [153, p. 651-655]

În procesul penal, Codul prevedea că nu era obligatorie unanimitatea juraților la pronunțarea verdictului despre vinovăție sau nevinovăție. [140, p. 502] De asemenea, la acea etapă era încetățenit principiul prezumției nevinovăției, adică *persoanele reținute, bănuite sau învinuite, precum și inculpații vor fi considerați nevinovați până la momentul când vinovăția lor va fi stabilită în ordine de drept.* [142, p. 264] Codul penal și procesual penal al Franței (Cartea a doua - *Despre persoanele pedepsite*), la art. 59 prevedea că *cooparticipanții vor fi supuși răspunderii penale ca și persoanele vinovate cu excepția când legea prevede altfel*, iar la art. 61

- *acei care au știut despre fapta infracțională a rău-voitorilor sau care le-au propus refugiu sau loc de adunare, vor fi pedepsiți în calitate de cooparticipanți.* Se mai menționa și faptul că erau absolvite de răspundere penală persoanele care au comis fapta în stare de “nebunie” sau care au fost „impuși cu forța”. [119, p. 77]

Cercetarea științifică a conținutului infracțiunii, până la jumătatea sec. XX, deși a înregistrat unele progrese în domeniul vinovăției, ele nu s-au ridicat la nivelul exigențelor acelei epoci. Existența unei astfel de situații a fost analizată în știința dreptului penal românesc de către I. Tanoviceanu, care menționa că *analiza intențiunii și rolul ei în acțiunile omenеști a fost mai bine făcută de autorii vechi și în special de Aristotel, decât de cei moderni.* [126, p. 326]

În contextul elementului imaterial “dolos” ori “culpas” se menționa că *atât dolul, cât și culpa intră în noțiunea generală de “culpabilitate” sau “vinovăție”.* [126, p. 328] De asemenea, se mai susținea că *CP din anul 1937, prezentat ca o sinteză a principiilor consacrate de știința penală modernă și a progreselor legislative și jurisprudențiale nu oferă posibilitatea de a constata progrese legate de conceptul vinovăției penale.* [47, p. 3-5]

În anul 1845 a fost adoptat noul CP în Țara Românească, prin care a fost făcută deosebirea dintre contravenție și infracțiune. Schimbările majore din societate și influențele iluministe ale Occidentului reclamau cu acuitate crearea unui CP eficient și inovator. În aceste reglementări, circumstanțe atenuante legate de aspectul subiectiv se considerau ușurința sau temeritatea, starea de afect etc. Latura subiectivă se diviza în intenție *plănuțită din timp* și *intenția nepremeditată sau provocată*, pe de o parte, iar pe de altă parte, în imprudență *ale cărei consecință puteau fi prevăzute* și imprudență *ale cărei consecință nu putea fi prevăzute.*

Ulterior, în Țara Moldovei a apărut Codica criminală din 1850-1852, introdusă de B. Știrbei. Ea aduce elemente de noutate și în dreptul penal al Țării Românești. Aceasta, la rândul ei, a fost inspirată de reglementările moderne ale timpului, în special CP francez (1810) și CP prusian (1851). De fapt nici în această reglementare noțiunile de vinovăție sau de vină nu aveau sensul de astăzi. [75, p. 117-118] Astfel, la art. 167 era definită fapta criminalicească, care constituia o *faptă oprită de pravilă*, [40 p 174] iar în art. 168 se face o caracterizare suplimentară a conceptului de faptă criminalicească - *de obște, faptele sunt supuse cercetării criminalicești, când săvârșitorul se dovedește călcător al pravilei, cu scop rău și cu voință și hotărâre rea, spre a săvârși dinadins o faptă oprită sau a nu face cele poruncite de către pravilă*, [75, p. 123] Continuând tradiția românească și deosebindu-se de vechiul drept germanic (pentru care vinovăția rezulta din fapta materială păgubitoare, independent de intenție), dreptul penal românesc făcea deosebire între infracțiunile intenționate și cele neintenționate. Spre deosebire de alte state, unde toate infracțiunile, cu excepția trădării de patrie și dezertării, erau considerate

delicte private, la români erau vizate ca fiind de drept public. Or, în asemenea mod se indică că dispozițiile penale sunt formulate pe baza unor principii moderne, iar infracțiunile erau numite vini sau greșeli. [40, p. 132]

În timpul domniei lui A. I. Cuza a fost elaborat și CP român (redactat în 1864 și pus în aplicare la 1 mai 1865). CP român a lui A. I. Cuza, de fapt, a luat în vedere CP francez din 1810 și, într-o oarecare măsură, CP prusian din 1851, fără a fi neglijate și dispozițiile Condiției criminalicești cu procedura ei din Moldova (1820, 1826). Legiuitorul moldovean s-a inspirat și din CP austriac din 1803, care, în mare parte, corespundea caracteristicilor de CP modern. [126, p. 148] În această legiuire se făceau referiri la asemenea concepte ale dreptului penal precum *infracțiune ca o faptă (acțiune sau inacțiune), faptă săvârșită cu vinovăție, aspect al ilegalității infracțiunii*. Deși nu era prevăzut în mod expres conceptul de pericol social al infracțiunii, se cunoaște că primul CP care a fixat, printre caracteristicile infracțiunii, pericolul social al faptei, este CP bavarez (1813). [177, p. 127-128]

În legislația penală și în doctrina penală românească a acelor timpuri o atenție deosebită s-a acordat intenției - element constitutiv al infracțiunii. Se mai cunoaște că infracțiunile intenționate erau pedepsite mai grav decât cele neintenționate. [58, p. 238]

În Transilvania s-au perindat o mulțime de acte legislative în domeniul dreptului penal - din cauza evenimentelor istorice ale acelor timpuri. Printre acestea CP austriac din 1803 s-a extins în Transilvania din 1849, iar între 1852-1880 s-a aplicat CP austriac din 1852. CP maghiar pentru crime și delicte (Legea V) a fost pus în aplicare în Ungaria la 1 septembrie 1880 și s-a extins, ulterior, și asupra Transilvaniei, iar CP despre contravențiuni (Legea XL), printre acestea un loc aparte ocupându-l și Legea XXXVI, denumită și Novela penală - aplicabilă din 1908. Aceste legislații, în particular Novela penală făcea referiri la fazele infracțiunii, și anume *faza oratorică* și *faza actelor preparatorii*, aplicându-se principiul impurității. [58, p. 272]

Referitor la vinovăția penală, constatăm că intenția era delimitată în una premeditată și spontană. De asemenea, se deosebea intenția săvârșită cu sânge rece și cea săvârșită în stare de afect. Legislația acelor timpuri prevedea și pedeapsă pentru vinovăția neintenționată, adică în forma imprudenței.

CP român din 1937, denumit și CP al lui Carol al II-lea [40, p. 267] a fost influențat într-un mod principal - de teoriile școlii penale neo-clasice. Referitor la aspectul subiectiv al infracțiunii, acest CP reieșea din *responsabilitatea penală pentru vină penală*. [12, p. 146-147] În contextul elementului imaterial - *dolus* ori *culpas*, se menționează că atât dolul, cât și culpa intră în noțiunea generală de *culpabilitate* sau *vinovăție* [12, p. 328] În concluzie, deși a prezentat o sinteză a principiilor consacrate de știința penală modernă și a progreselor legislative și

jurisprudențiale, [47, p. 4-5] nici acest CP nu oferă posibilitatea constatării aspectului emancipat al vinovăției penale.

2.4. Vinovăția penală în reglementările contemporane

2.4.1. Vinovăția în legislațiile penale contemporane

Dezvoltarea dreptului modern a constituit un progres al omenirii în general, precum și un temei esențial pentru dezvoltarea dreptului contemporan. În domeniul dreptului penal și al politicii penale sistemele eclectice au avut mișcări de orientare ideologică (unele dintre ele sunt actuale). Ideea doctrinei apărării sociale, de exemplu, are ca fundament și rațiunea constrângerii penale care a existat în trecut, însă ea a fost fundamentată științific de doctrina pozitivistă, negând, în acest fel, responsabilitatea morală și pedeapsa retributivă. Această doctrină preconiza nu pedepsirea culpabilității infractorului, ci apărarea socială prin măsuri care țin de pericolozitatea făptuitorului.

Doctrina postbelică a apărării sociale a conturat două tendințe radical deosebite:

- extremistă (susținută de F. Gramatica),
- moderată (promovată de M. Ansel).

F. Gramatica a fost promotorul excluderii unor asemenea concepte ale dreptului penal, precum *vinovăția*, *răspunderea penală*, *pedeapsa*, *infractorul*, fiind înlocuite cu *persoană ce s-a abătut de la normă*, *resocializare* etc. [222]

Ideea necesității de apărare socială - justificare a pedepsei, și, deci, ideea de bază și a *noii* apărări sociale nu a apărut numai la reprezentanții antropologiei criminale și ai școlii pozitivistice italiene, ci și la unii dintre promotorii școlii pozitivistice italiene și a școlii sociologice. [135, p. 82] Însă, împotriva dispozițiilor și prevederilor teoriei *noii* apărări sociale s-au pronunțat reprezentanții școlii neoclasice franceze (Merle, Vitu, Stefani, Levasseur, Bouloc etc.). Așadar, trebuie de enunțat faptul că anume în noul CP al Franței (în vigoare din martie 1994) este rezultatul compromisului dintre aceste două școli. Acest act normativ se referă, în mod tradițional, la asemenea concepte precum *vinovăția*, *iresponsabilitatea*, dar include și anumite instituții relativ noi, care permit o mai bună individualizare a personalității vinovatului: *măsuri de siguranță* (forme de măsuri resocializatorii) sau diverse modalități de depenalizare (condamnarea cu suspendare, liberarea condiționată, posibilitatea de a pleca din penitenciar pentru a executa anumite obligații, tratamentul, sancțiunile alternative etc.). CP în cauză constituie rezultatul progresului clasicilor și sociologilor. [177, p. 576]

Trebuie de evidențiat faptul că la ora actuală în dreptul penal al multor state se observă tendința unui proces intens de reformare. Adoptarea unor noi coduri sau noile redacții aduse lor

denotă faptul schimbării sistemul dreptului penal în general, dar și în privința vinovăției în special [89].

Pentru prima dată vinovăția sub forma intenției și imprudenței a apărut în teoria dreptului penal sovietic în anul 1952. În acea perioadă se preciza că *numai în caz dacă este clarificată intenția sau imprudența persoanei, care a comis o faptă social-periculoasă, i se poate aplica o pedeapsă penală*. Se notifica totodată, că stabilirea laturii subiective a acțiunii infractorului este o condiție obligatorie pentru calificarea justă a infracțiunii. A. A. Trainin a propus ca vinovăția să fie considerată nu numai un element al infracțiunii, ci și o bază subiectivă a răspunderii penale. [203, p. 112] Astfel, în 1958, făcându-se bilanțul dezvoltării legislației penale sovietice privind definirea vinovăției, s-a apreciat că *va fi trasă la răspundere penală și pedepsită numai persoana vinovată de săvârșirea infracțiunii, adică persoana care a comis în mod intenționat sau din imprudență o faptă social periculoasă, prevăzută de legea penală*. Cu alte cuvinte este vorba de persoana care este responsabilă de acțiunile sale și de consecințele care apar. În fapt este prezumată și existența unei relevanțe sociale și juridice pentru individ. [60, p. 8]

Unii autori (B. S. Utevschii) din perioada sovietică considerau vinovăția ca fiind o *categorie de apreciere*. [206, p. 52] În realitate a fost realizată o tentativă de a descoperi esența acesteia, elaborând teoria partidistă de clasă a vinovăției. A fost constatat că în dreptul penal, în afară de înțelesul foarte îngust al vinovăției (element al componenței de infracțiune), se mai cunoaște înțelesul mult mai extins al acesteia - bază a răspunderii penale. [206, p. 52]

A. I. Vișinschii considera că prin vinovăție obiectivă trebuie de înțeles *un raport causal dintre faptă și consecințe*, indicând că doar intenția și imprudența sunt condiții ale vinovăției, iar motivul și scopul trebuie analizate concomitent cu personalitatea inculpatului și împrejurările săvârșirii faptei, care, doar în cazuri separate, ar putea să constituie condiții ale vinovăției. [146, p. 136]

A. Ugrehilidze a mers mai departe, considerând vinovăția ca fiind baza răspunderii penale și aceasta *nu numai a celei subiective, dar cu unele aprecieri și a unor aspecte obiective ale faptei*. [205] Or, clarificarea relațiilor psihologice era apreciată ca insuficientă pentru a se descoperi sensul de vinovăție. La subiectul infracțiunii erau apreciate ca fiind importante și concretizările asupra raporturilor negative față de societate. [200, p. 65] Deși această opinie a fost supusă unor critici, susținându-se, în opinia noastră corect de altfel, că aceasta opinie ar conține un criteriu suplimentar și neîntemeiat de apreciere a vinovăției, care, de fapt, nu ar avea o reglementare și o bază juridică. [209, p. 408] Acest fapt nu este un criteriu de drept, ci unul politico-ideologic, care nu trebuie să se refere la dreptul penal sau la sistemul de drept în general. Deși pare că într-un mod formal această opinie limitează conceptul vinovăție, în fapt îi extinde

esența, dacă s-ar recurge la înlocuirea criteriului ideologic cu cel psihologic.

Ulterior, însă, s-a revenit la definirea sensului și noțiunii de vinovăție, prin includerea în contextul ei a unui element de apreciere - îreproșabilul moral-politic. [205, p. 43]

V. I. Iacușin considera că vinovăția are ca bază a răspunderii penale și conștientizarea caracterul antisocial al faptelor comise, [220, p. 18] fapt care determina admiterea răspunderii penale pentru *gânduri periculoase* sau *intenție goală*. [146, p. 136]

După anularea principiului analogiei (1958 – care viza aplicarea răspunderii penale fără vinovăție și asupra persoanelor declarate social periculoase și asupra rudelor acestora [157, p. 408]), s-a indicat la faptul că normele dreptului penal sunt de strictă interpretare.

Urmează a se menționa Judecătoria Supremă a ex-URSS (începând cu anii '40) în mod sistematic cerea organelor judecătorești ierarhic inferioare respectarea *principiului vinovăției*. Acest fapt se menționa în Hotărârea Plenului Judecătoriei Supreme a ex-URSS din 1963 - *rezultatele social-periculoase, indiferent de gravitatea acestora, vor fi imputate persoanelor numai în acele cazuri, dacă el a acționat în raport cu acestea în mod intenționat sau din imprudență*. [193, p. 20]

Atragerea persoanelor nevinovate la răspundere penală, adeseori era rezultatul eronat sau predispozițional al probelor acumulate. În practica organelor de drept, însă, erau răspândite activitățile de obținere a recunoașterii vinovăției. Tendința de a smulge de la victimă recunoașterea de comitere a unei așa-numite infracțiuni dădea posibilitate, în mod formal, de a respecta principiul vinovăției.

În RM, până la adoptarea CP al RSSM se aplicau Bazele legislației penale ale URSS, adoptate în 1924, iar în 1958 Sovietul Suprem al URSS a adoptat Bazele legislației unionale a Republicilor Unionale în RSSM. În această perioadă se aplica CP ale fostei RSS Ucrainene. Această aplicare temporară a durat până la adoptarea CP al RSSM. În 1957 republicilor unionale li s-a permis adoptarea propriilor coduri, care să fie elaborate în conformitate cu bazele legislației unionale și a republicilor unionale. Astfel, Sovietul Suprem al RSSM a votat CP la 24 martie 1961 [80] (pus în aplicare la 1 iulie 1961). În ceea ce privește vinovăția penală, ea era apreciată și reieșea din principiul responsabilității numai pentru *comportamentul vinovat*. Analogia, adică pedepsirea omului pe cale penală pentru o faptă care nu este sancționată de legislație, dar are o asemănare cu cele descrise în ea, nu se mai permitea. A fost stabilit principiul legalității incriminării. Consolidarea legalității s-a exprimat, înainte de toate, în construirea precisă a normei despre temeiurile răspunderii penale. Textul art. 3, într-un mod expres, prevedea faptul că *răspunderii penale și pedepsei penale este supusă numai persoana vinovată de săvârșirea infracțiunii, adică persoana care a săvârșit intenționat sau din imprudență o faptă social*

periculoasă, prevăzută de legea penală, [192, p. 425] iar infracțiune era considerată doar fapta prevăzută expres de legislația penală. [12, p. 191-192] Nimeni nu poate fi declarat vinovat de săvârșirea unei infracțiuni, precum și supus unei pedepse penale decât pe baza unei sentințe a instanței judecătorești și în conformitate cu legea. Art. 8 din Titlul 2 (Infracțiuni) era definită infracțiunea săvârșită cu intenție - infracțiunea a fost săvârșită cu intenție, dacă persoana, care a săvârșit-o, își dădea seama de caracterul social-periculos al acțiunii sau inacțiunii sale, a prevăzut urmările ei social-periculoase și le-a dorit sau admitea în mod conștient survenirea acestor urmări”, iar la art. 9 - infracțiunea din imprudență - infracțiunea a fost săvârșită din imprudență, dacă persoana, care a săvârșit-o, a prevăzut posibilitatea survenirii urmărilor social-periculoase ale acțiunii sau inacțiunii sale, dar considera în mod ușuratic, că ele vor putea fi evitate, sau n-a prevăzut posibilitatea survenirii unor asemenea urmări, deși trebuia și putea să le prevadă.

În România, datorită particularităților creării noului sistem de drept, deși a fost în vigoare până la 1 ianuarie 1969 CP din 1937, a rămas practic nemodificat până la adoptarea celui din anul 1968. În dreptul penal din 1941 se aplica mai pe larg principiul analogiei, în 1947 a fost scoasă pedeapsa cu moartea, iar în 1950 a fost restabilită pentru cazuri excepționale. În 1948, când au fost publicate noile reglementări ale instituțiilor de drept penal, s-a realizat o fundamentare a tuturor reglementărilor penale pe concepția materialistă a infracțiunii, fiind apreciată ca *o faptă socialmente periculoasă săvârșită cu vinovăție și prevăzută de legea penală.*

În 1958 a fost anulat principiul analogiei și a fost conturat principiul individualizării răspunderii și a pedepsei penale în corespundere cu gradul de vinovăție. A fost anulat principiul răspunderii penale obiective, iar în 1960 a început codificarea dreptului.

În materie penală, CP din 21 iunie 1968 avea la bază concepția autorilor lui, în care erau reflectate trei principii fundamentale: principiul democratismului, principiul umanismului și principiul legalității. Umanismul se manifestă prin ansamblul de dispoziții care pretindeau a realiza o mai puternică ocrotire a persoanei împotriva faptelor care-i pot aduce atingere, în particular prin probarea vinovăției la săvârșirea de infracțiuni mai puțin grave sau prin înlocuirea răspunderii penale în fața unor infracțiuni cu un pericol social redus, prin care de fapt se atrăgea doar o răspundere mai ușoară (aplicarea unor măsuri obștești) etc. [82, p. 307]

Art. 17, care definea trăsăturile infracțiunii, includea vinovăția în calitate de trăsătură esențială ei a infracțiunii. Art. 19 reglementa formele vinovăției, după care se stabileau și regulile sau elementele diferitor forme de vinovăție în cazul faptelor penale săvârșite. Astfel, se menționa că *vinovăția exista când fapta care prezintă pericolul social este săvârșită cu intenție sau din culpă.*

În privința vinovăției penale, menționăm că în legislația contemporană a Marii Britanii, respectiv în practica judecătorească și izvoarele doctrinare sunt amintite, de regulă, trei forme ale vinovăției penale: premeditarea (intenția); imprudența și neglijența. Dacă apărarea poate pretinde o excepție, atunci ea neagă un *element al crimei*, și atunci instanța are o bază solidă pentru a transfera elementul în cauză în sarcina acuzării. Un bun exemplu îl constituie decizia Camerei Lorzilor din 1935 în cazul *Woolmington v. Director of Public Prosecutions*, în care într-un proces de omor a remis juriului instrucțiuni conform cărora acuzatul trebuia *să convingă jurații*, precum că arma s-a declanșat în mod accidental. Asemenea instrucțiuni aveau sens pe fundalul normei Blackstone, conform căreia dosarul apărării includea *cauzele care înlătură caracterul penal al faptei, temeiurile de înlăturare a răspunderii penale și circumstanțele atenuante*. Judecătorul procesului era convins că această normă *din totdeauna a fost legea acestei regiuni*. În baza instrucțiunilor, acuzatul a fost condamnat pentru comiterea infracțiunii. Apelul la Camera Lorzilor a dus la reexaminarea normei onorate de timp, care cerea acuzatului să dovedească pretinderea accidentului. Camera Lorzilor a statuat că acuzarea trebuie să demonstreze premeditarea - ca element al omorului, iar *premeditarea presupune faptul că omorul a fost intenționat și neprovocat*. În cazul în care acuzarea trebuia să probeze că omorul a fost intenționat, reieșea că ea trebuia să combată toate invocările care erau logic incompatibile cu un omor intenționat. Deoarece un omor accidental nu ar fi intenționat, pretinderea accidentului ar reprezenta o negare logică a sarcinii probei pusă în sarcina acuzării. De aici și faptul că acuzarea trebuia să nege și să combată pretinderea accidentului - ca parte a obligației de a proba un omor intenționat în afara oricăror dubii rezonabile [35, p. 41].

Decizia în cazul *Woolmington* a dus la aplicarea aceluiași mod de gândire formal și în cazurile de provocare. Deoarece acuzarea trebuia să dovedească premeditarea în afara oricăror dubii rezonabile, aceasta trebuia să combată provocarea, care, în mod logic, era incompatibilă cu premeditarea. Modul de gândire în aceste cazuri era unul direct. Desigur, analiza modului de gândire formal nu explica faptul de ce judecătorii, în locuri și momente diferite, nu ajungeau la aceleași presupuneri referitor la stabilirea aspectelor care să aparțină dosarului acuzării. Pentru a înțelege tendința de extindere a șirului aspectelor impuse acuzării, trebuiau analizați și alți factori implicați în această evoluție istorică.

Evoluția de la norme rezolutorii spre norme derivate ale răspunderii a fost impulsionată, în parte, de creșterea aprecierii unui postulat evident: *dreptul penal trebuie să pedepsească numai pe cei vinovați*. Dacă *vinovați* ar fi fost cei care, pe bună dreptate, ar fi putut fi acuzați din punct de vedere moral pentru acțiuni ilegale, principiul pedepsirii celor vinovați ar putea genera o perspectivă unificatoare asupra răspunderii penale. În cazul în care acuzatul nu este *capabil din*

punct de vedere legal să comită o infracțiune, nici în sensul moral al termenului nu ar putea exista vreun *vinovat*. În mod similar, nu ar exista *vinovăție* nici atunci când este un temei de înlăturare a răspunderii penale sau a o cauză care înlătore caracterul penal al faptei. Această nouă perspectivă cere de a percepe conceptul de *vinovăție* sau de *culpabilitate* mai degrabă din punct de vedere moral decât descriptiv. Pentru a obține această nouă viziune a dreptului penal, noțiunea de *vinovăție* ar trebui să devină sinonimă cu sensul moral (mult mai extins) al *culpabilității* sau *învinovățirii* pentru acțiunea ilegală.

În SUA se aplică deja codificarea legislației penale ca izvoare oficiale ale acesteia, printre care izvorul principal îl constituie Constituția SUA din 1787. Printre altele, SUA este un stat federal, în care, de altfel, activează celelalte state federative, care au competență deplină la elaborarea și aplicarea propriilor 53 sisteme de drept și jurisdicții. Însă după acțiunea în teritoriu a legislației penale, se pot delimita două tipuri de legislații:

- legislații care se aplică pe teritoriul tuturor statelor federale;
- legislații care activează doar în statele cărora le aparțin.

Din prima categorie a legislațiilor penale face parte Legea generală asupra controlului infracționalității a SUA, adoptată de Congresul SUA în 1984. Ulterior a fost elaborată o nouă lege (1994), care incriminează circa 50 infracțiuni - cele mai grave - Legea despre controlul asupra infracțiunilor comise prin violență. [186, p. 124-]

Din a doua categorie a legislațiilor penale fac parte codurile penale ale statelor. De altfel în perioada 1960-1980 toate statele au trecut printr-o reformă a legislațiilor penale. Drept impuls pentru o asemenea reformă a servit CPM al SUA din 1962. Ulterior, însă, o mai mare influență l-a avut CP din 1965 al Statului New York (în vigoare din 1967). Astfel, în §10.00 al CP al statului New York se definește infracțiunea, apreciindu-se drept *comportament sancționat de legea statului sau de către o altă normă penală în general*. În mod asemănător, ca o definiție formală a infracțiunii, servește și textul art. 40-1-104 al statului Colorado. Referitor la aprecierile doctrinare, infracțiunile se determină într-un mod variat. În mod tradițional doctrina caracterizează faptele infracționale prin două trăsături, exprimate prin *actus reus* (activitate infracțională – element obiectiv al infracțiunii) și *mens rea* (stare de vinovăție a psihicului sau al minții, element subiectiv al infracțiunii). Studiul acestor elemente are importanță atât în dreptul penal al SUA, cât și cel englez, precum și în legislațiile penale ale altor țări din sistemul romano-germanic (de exemplu, în dreptul penal german). Cu toate că aceste elemente nu le găsim definite expres în legislațiile țărilor enunțate, în practica judiciară se fac trimiteri la acestea deseori.

Actus reus – este tratat de doctrină ca un comportament volitiv, care se exprimă în norma

acțiunii și inacțiunii, prin care s-a produs un rezultat prejudiciabil sau o stare de pericol la producerea lui. Acest concept al *activității evidente* constituie un element obligatoriu pentru ca în continuare persoana s-a fie recunoscută sau apreciată ca fiind vinovată.

Determinarea elementului *mens rea* (mintea sau sufletul infracțiunii) constituie o procedură mult mai dificilă. Acest element psihic al comportamentului infracțional adesea în legislațiile penale se exprimă prin noțiunile de *intenționat*, *rău intenționat*, *imprudență* sau *înșelăciune* etc. Se poate, deci, constata că acest element al infracțiunii - *mens rea* - se aseamănă foarte mult cu vinovăția infractorului. Cu toate că, ceea ce ar mai fi de specificat este că în dreptul anglo-saxonic, la determinarea și aprecierea infracțiunii, acest element poate lipsi. Și aceasta deoarece, conform actualelor legislații și practicii judiciare, vinovăția nu se consideră element obligatoriu al infracțiunii.

În dreptul penal al SUA și al Marii Britanii, dar și în alte state ale sistemului de drept în cauză există o răspundere *certă* și *absolută*, la a cărei stabilire nici nu este necesară evaluarea vinovăției. Suficientă și necesară este constatarea activității *materiale* sau *faptice* a activității infractorice. Cu alte cuvinte, acesta nu este altceva decât o formă a imputațiunii obiective statuate în mod legal. Drept exemplu a unei asemenea imputațiuni poate servi §15.10 CP al statutului New York, în care ca un minimum de cerințe se stabilește: *activitatea voită și inactivitatea care este fizic posibil de fi săvârșită*. În același sens, se invocă că *un asemenea atentat – este tot ce se cere pentru a se aprecia că fapta infracțională a fost în mod real și concret comisă, adică nici un alt element material al atentatului sau psihic prin care s-ar constata starea de vinovăție al infractorului nu mai este necesar pentru a se aprecia la asemenea infracțiuni*. Atunci când elementul psihic este cerut, acesta va trebui să fie apreciat în raport cu fiecare element material al infracțiunii.

Printre infracțiunile cu o răspundere *certă* și *absolută* sau cu o răspundere obiectivă sunt enumerate: comercializarea sau contrafacerea produselor alimentare necalitative, infracțiunile privind păstrarea sau comercializarea substanțelor narcotice, toxice sau cu efect euforizant, infracțiunile de încălcare a regulilor securității de transport, infracțiunile care atentează la ordinele polițienești, infracțiunile prin care se încalcă regulile sanitare etc. O parte dintre juriștii americani s-au opus acestor tipuri de incriminări ale infracțiunilor, susținând că, prin aceste dispoziții, s-ar încălca unele principii și dispoziții ale Constituției SUA. Deși au existat repetate demersuri, în acest sens, ele au fost respinse de către Curtea Supremă de Justiție a SUA, care insistă și până în prezent asupra păstrării instituției respective.

În ceea ce privește procedurile înaintării vinovăției, în SUA sunt sau pot fi diferite. Prin aceste procedee, în care persoanele pot fi găsite vinovate sau nevinovate există și câteva

principii, unde persoana poate să fie găsită vinovată și fără identificarea diferitor motive de vinovăție. Procedura în cauză poate fi înaintată la discreția judecătorilor curții și tribunalelor - în majoritatea statelor și jurisdicției federale, în care un asemenea criminal afectează înaintarea sentinței vinovăției. Sunt o mulțime de cazuri care demonstrează că persoana vinovată poate să fie trasă la răspundere și ocazional, implicându-se schimbări tradiționale - unde victima trebuie să înainteze și să aducă principii civile și demonstraționale. În diferite state persoana infractorică este trasă la răspundere pentru săvârșirea anumitor infracțiuni, unde ea este considerată vinovată. Totuși, toate principiile vinovăției, ale protecției și apărării persoanei, pot avea un rol consistent în fața curții. În așa fel investigarea rezultatelor sau soluțiile curților ori tribunalelor pot fi demonstrate și înaintate într-un mod oportun atât în fața instanțelor din acest stat, cât și acelora din afara statului. [230, p. 202-204]

De la 1 martie 1994 în Franța este în vigoare un nou CP (adoptat în 1992). Acesta a înlocuit CP clasic al Franței, CP al lui Napoleon din 1810, care s-a aplicat în Franța timp de 180 ani. Acest cod denotă un salt calitativ, al cărui prioritate a constituit-o dezvoltarea doctrinei și a practicii judiciare în domeniu. Ca priorități intervin valorile umane, primatul dreptului internațional asupra celui național, principiul legalității și adoptarea și incriminarea noilor conținuturi infracționale actuale în raport cu noile raporturi sociale și valori, precum și cu noi sau adecvate măsuri penale ce se pot lua în lupta cu acestea. [171]

CP francez, ca și în fostele coduri penale ale acestui stat, nu definește pe cale legislativă noțiunea de infracțiune, aceasta fiind lăsată în seama doctrinei. Astfel, majoritatea autorilor apreciază drept infracțiune fapta ce se caracterizează prin următoarele trăsături specifice: *cel material* (acțiunea sau inacțiunea), *legal* (incriminarea sau prevederea faptei de legislația penală), *psihologic* (responsabilitatea și vinovăția) și *antijuridicitatea faptei* (lipsa vreunei cauze care înlătură caracterul penal sau justificativ al comiterii faptei respective). [252, p. 31-37]

În dreptul penal al Franței construcția vinovăției se edifică pe baza unui înțeles larg al acesteia sau pe un minimum, prin prisma căruia poate fi caracterizată orice activitate infracțională. Ea constă din simplul element volitiv. Or, orice activitate umană constă atât din elemente materiale, cât și elemente psihice. Într-o hotărâre a Curții de Casație franceze se menționa *orice activitate infracțională presupune faptul că infractorul a acționat cu conștiință și dorință*. Acest minimum de elemente psihice să presupue a fi prezent și la comiterea altor contravenții și delictelor decât infracțiunile. În situații mai complexe, în fapt infracțiunilor li se cere ca la comiterea lor să fie prezente anumite elemente psihice specifice fie intenției, fie culpei.

Actualul CP al Germaniei a încetățenit definițiile formale ale infracțiunilor. Astfel, la §11 se oferă unele explicații ale termenilor folosiți în acest CP. Legiuitorul formulează că *activitate*

ilegală este considerată aceea prin care se întrunesc elementele incluse în cadrul unui conținut infracțional, iar acesta fiind prevăzut de legea penală. În doctrina penală, prin infracțiune se înțelege o activitate ilegală, comisă cu vinovăție, căreia îi corespund semnele și trăsăturile uneia dintre infracțiunile incriminate în legislație (tipicitate), fiind una antijuridică sub amenințarea aplicării unei sancțiuni penale. Respectiv trăsături pot fi deduse din dispozițiile §12 și 13 al CP german.

Vinovăția este apreciată ca un reproș asupra comportamentului prevăzut în cadrul unui conținut infracțional. Reproșul judecării în adresa infractorului constituie un temei, o bază sau o premisă a responsabilității penale. Prin tipicitate infracțională se înțelege o întrunire în cadrul comportamentului faptic a tuturor elementelor prescrise de legea penală într-un conținut infracțional anumit. În asemenea context, juriștii germani apreciază că existența conținutului juridic la un anumit comportament infracțional nu presumă, însă, și prezența antijuridicității sau a vinovăției la comiterea acesteia. În dreptul penal german vinovăția se examinează sub două forme: intenția și imprudența.

CP spaniol (intrat în vigoare la 26 mai 1996, adoptat în 1995) a înlocuit CP din 1870, căruia pe parcursul timpului i-au fost aduse multiple modificări. În calitate de sursă sau izvor de inspirație pentru acest cod a constituit-o Constituția Spaniei din 1978. În dreptul penal spaniol, pe lângă acest CP, mai funcționează și alte legi penale speciale, care se aplică paralel. [176, p. 1-3] Fapta infracțională, în context, poate fi considerată o activitate sau inactivitate care este comisă cu vinovăție. CP spaniol cuprinde în sensul reglementării instituției infracțiunii următoarele reglementări: definiția acțiunii și inacțiunii intenționate și din culpă (art. 10-12), definiția infracțiunii grave, mai puțin grave și a infracțiunilor ușoare (art. 13), eroarea (art. 14); tentativa (art. 15-16), conspirația (art. 17), instigarea publică și apologia infracțiunilor (art. 18), minoritatea (art. 19), cauzele care înlătură răspunderea penală (iresponsabilitatea, beția, legitima apărare, starea de necesitate) (art. 20), circumstanțele care atenuează răspunderea (art. 21), circumstanțele care agravează răspunderea (art. 22), circumstanțele mixte (art. 23), prin *persoanele penalmente responsabile* este reglementată materia participației (art. 27-31).

CP italian reglementează în cadrul instituției infracțiunii: raportul de cauzalitate (art. 40), concursul de cauze (art. 41), vinovăția (art. 42-43), condiția obiectivă de pedepsire (art. 44), cazul fortuit și forța majoră (art. 45), constrângerea fizică (art. 46), eroarea de fapt (art. 47), eroarea provocată (art. 48), fapta putativă (art. 49), consimțământul victimei (art. 50), exercitarea unui drept (art. 51), legitima apărare (art. 52), folosirea legală a armei (art. 53), starea de necesitate (art. 54), excesul culpos (art. 55), tentativa (art. 56), infracțiunile comise prin presă (art. 57-58), circumstanțele infracțiunii (art. 59-70), concursul de infracțiuni (art. 71-84). Art. 42

CP italian prevede că *nimeni nu poate fi pedepsit pentru o acțiune sau inacțiune prevăzută de lege ca infracțiune, dacă nu a comis-o cu știință și voință. Nimeni nu poate fi pedepsit pentru o faptă prevăzută de lege ca delict, dacă nu a comis-o cu intenție, în afară de cazul delictului preaterinternațional sau culpo, prevăzut în mod expres de lege*. Legea determină cazurile în care rezultatul este pus în alt mod în sarcina unei persoane - ca consecință a acțiunii sau omisiunii sale.

Art. 43 CP italian prevede că delictul este intenționat, *când rezultatul dăunător sau periculos, care este urmarea acțiunii sau omisiunii de care legea face să depindă existența delictului, este prevăzut și voit de agent, ca o consecință a propriei acțiuni sau omisiuni: delictul este considerat preaterintenționat, când dintr-o acțiune sau omisiune derivă un rezultat mai grav decât cel voit de agent; delictul este culpos când rezultatul, chiar dacă este prevăzut, nu este voit de agent și s-a produs din cauza neglijenței, imprudenței, nepriceperii, neîndemânării ori prin neobservarea legii, a regulamentelor, a ordinelor sau a regulilor de disciplină*.

În Japonia este în vigoare CP din 1907. Ultimele modificări esențiale au fost aduse la 1 iunie 1996, care s-au impus de pe poziția unei redacții noi a legislației în cauză. Dreptul penal japonez, pe lângă CP, are în acțiune mai multe legi speciale penale. Printre caracteristicile legislației penale japoneze ar fi constatarea faptului că în aceasta folosește unele terminologii învechite, nefiind de altfel, nici până în prezent, prelucrate pe deplin. [182]

Despre legislațiile musulmane în ultima decadă se poate constata că pe lângă cărțile sfinte, doctrină și cutume se mai aplică norme de drept penal în dreptul musulman. Deși se identifică o dominare a normelor din șariat. În Sudan, în 1983, a fost pus în aplicare CP (în care în sistemul pedepselor se mai aplică lapidarea cu pietre și principiul talionului). În Republica Yeimen, în 1994, a fost adoptat și pus în aplicare un nou CP, până la punerea în aplicare a acestuia se aplica CP din 1976.

În Federația Rusă există un CP adoptat la 24 mai 1996 și pus în aplicare din 1 ianuarie 1997, care reiese din dispozițiile Constituției Federației Ruse. Acest act normativ accentuează studiul și înțelesul vinovăției penale mai mult pe baza criteriului psihologic. În art. 5 CP al FR [204] este prevăzut în mod expres principiul vinovăției penale, care invocă la faptul că *persoana este supusă răspunderii penale numai pentru producerea unor fapte (acțiuni sau inacțiuni) socialmente periculoase și pentru producerea urmărilor și a rezultatelor social periculoase, în raport cu care a fost stabilită vinovăția acestuia*. Acest principiu face trimitere la un alt principiu al dreptului penal - principiul caracterului personal al răspunderii penale. Or, principiul vinovăției presupune nu numai implicarea subiectului din punct de vedere fizic la comiterea infracțiunii, ci și o participare psihică din partea acestuia. Cu alte cuvinte, individul poate fi tras

la răspundere penală nu numai atunci când fapta infracțională este produsul propriilor sale acțiuni, dar și atunci când aceasta constituie un produs al conștiinței și voinței sale. [144]

V. N. Cudreavțev și A. V. Naumov definesc vinovăția ca fiind *atitudinea psihologică a făptuitorului manifestată în formele sale la săvârșirea faptei social periculoase în care se manifestă aspectul antisocial, sau unde nu este foarte pronunțat aspectul respectiv, dar este afirmat factorul valorilor sociale*. [174, p. 122] Vinovat de comiterea infracțiunii se va considera persoana, care a comis fapta social periculoasă (prin acțiune sau inacțiune) în mod intenționat sau din imprudență (art. 24-26 CP al FR [204]). Art. 5 alin. 2 CP al FR indică că *imputațiunea obiectivă, adică răspunderea și pedeapsa penală pentru cauzarea nevinovată a vreunei urmări sau rezultat socialmente periculos este interzisă*. [204]

În RM, la 12 iulie 2003 a fost pus în aplicare un nou CP AL RM (adoptat la 18 aprilie 2002). Cap. II, intitulat *Infracțiunea* (art. 14) se oferă noțiunea infracțiunii, aceasta fiind *o faptă (acțiune sau inacțiune) prejudiciabilă, prevăzută de legea penală, săvârșită cu vinovăție și pasibilă de pedeapsă penală*. [43]

În opinia noastră, este logic faptul că legiuitorul a abordat în CP al RM inițial concepția privitoare la infracțiune, apoi pe cea referitoare la instituțiile enunțate. Noțiunea de infracțiune expusă în art. 14 CP al RM este una material-formală. Elementul material caracterizează infracțiunea ca faptă prejudiciabilă, iar cel formal - faptă prevăzută de legea penală. Acest ultim fapt prezumă că pentru tragerea la răspundere penală este necesar a se stabili că fapta conține semnele formale ale unei infracțiuni. Definiția infracțiunii pune în evidență trăsăturile (semnele) esențiale ale acesteia, prin care se distinge de alte fapte. Pentru ca fapta să constituie infracțiune, ea trebuie să fie: a) prejudiciabilă; b) prevăzută de legea penală; c) săvârșită cu vinovăție; d) pasibilă de pedeapsă penală. [43] În lipsa uneia dintre aceste trăsături nu există infracțiune. Simpla constatare a prevederii faptei prejudiciabile în legea penală nu este suficientă pentru calificarea acesteia drept infracțiune.

O asemenea calificare poate fi dată numai în măsura în care fapta a fost săvârșită cu vinovăție. Așadar atât acțiunea, cât și inacțiunea prejudiciabilă, trebuie să reprezinte o manifestare psihică conștientă și volitivă a persoanei (art. 17-19 CP al RM). Numai persoana vinovată de săvârșirea unei fapte prevăzute de legea penală (art. 6, 51 CP al RM) poate fi supusă răspunderii penale și pedepsei penale. Deși în CP al RM nu este definită noțiunea de vinovăție, ea poate fi dedusă din dispozițiile art. 17-18 CP al RM, reprezentând atitudinea psihică conștientă și volitivă a persoanei în procesul comiterii infracțiunii, care, împreună cu motivul și scopul, constituie latura subiectivă a infracțiunii. Așadar, persoana poate fi supusă răspunderii penale și pedepsei penale numai pentru fapte săvârșite cu vinovăție. În cazul în care fapta a fost

săvârșită fără vinovăție (art. 20 CP al RM) sau a fost săvârșită sub influența constrângerii fizice sau psihice, dacă în urma acestei constrângeri persoana nu putea să-și dirijeze acțiunile (art. 39 CP al RM), nu poate fi vorba de infracțiune. Nu constituie infracțiune nici fapta prejudiciabilă săvârșită de o persoană în stare de iresponsabilitate (art. 23 CP al RM). [43]

În dispoziția art. 17 CP al RM se definește noțiunea intenției ca formă a vinovăției, aceasta de fapt nu face altceva decât să reproducă întocmai definiția prevăzută în art. 8 CP al RM din 1961, iar la art. 18 CP al RM reglementează imprudența - ca formă a vinovăției.

De regulă, infracțiunile incriminate se săvârșesc cu intenție sau din imprudență, însă unele infracțiuni, după construcția lor, se caracterizează sub aspectul laturii subiective prin reunirea cumulativă a intenției și imprudenței [16, p. 51]. Astfel, aceste infracțiuni sunt expres definite în art. 19 CP al RM ca infracțiuni săvârșite cu două forme de vinovăție. Cunoașterea trăsăturilor specifice ale infracțiunilor cu două forme de vinovăție are o mare importanță practică. Or, ele, conform art. 19 CP al RM, se consideră, în general, infracțiuni intenționate și asupra lor se răsfrâng toate consecințele ce decurg din acest statut. În principiu, este vorba de clasificarea infracțiunilor (art. 16 CP al RM), stabilirea recidivei (art. CP al RM), categoriile penitenciarelor în care se execută pedeapsa cu închisoarea (art. 72 CP al RM) etc.

Art. 20 CP al RM reglementează un aspect al principiului vinovăției, prin care, de fapt, se exclude incriminarea obiectivă în dreptul penal al RM. Pe cale de consecință, nici o faptă săvârșită fără vinovăție, oricât de prejudiciabile nu ar fi urmările ei, nu poate fi recunoscută drept infracțiune. [13, p. 71]

CP al României [42] definește, la art. 15, infracțiunea – ca fiind fapta prevăzută de legea penală, săvârșită cu vinovăție, nejustificată și imputabilă persoanei care a săvârșit-o. Se indică expres că anume *infracțiunea este singurul temei al răspunderii penale*.

Este important în cu titlu de noutate precizarea în art. 16 CP al Rom. a vinovăției. Astfel, *fapta constituie infracțiune numai dacă a fost săvârșită cu forma de vinovăție cerută de legea penală*. Vinovăție există când fapta este comisă cu intenție, din culpă sau cu intenție depășită. Fapta este săvârșită cu intenție când făptuitorul: a) prevede rezultatul faptei sale, urmărind producerea lui prin săvârșirea acelei fapte; b) prevede rezultatul faptei sale și, deși nu-l urmărește, acceptă posibilitatea producerii lui.

Fapta este săvârșită din culpă, când făptuitorul: a) prevede rezultatul faptei sale, dar nu-l acceptă, socotind fără temei că el nu se va produce; b) nu prevede rezultatul faptei sale, deși trebuia și putea să îl prevadă. [42]

Există intenție depășită când fapta constând într-o acțiune sau inacțiune intenționată produce un rezultat mai grav, care se datorează culpei făptuitorului.

Fapta constând într-o acțiune sau inacțiune constituie infracțiune când este săvârșită cu intenție. Fapta comisă din culpă constituie infracțiune numai când legea o prevede în mod expres. [42]

2.4.2. Conceptul vinovăției în diferite sisteme de drept și în doctrina românească

În toate jurisdicțiile vinovăția s-a instaurat definitiv ca *un garant minim al unei răspunderi penale juste*, ca un postulat al justiției modeme. Răspunderea penală comportă în sine *ideea blamării*: autorul infracțiunii nu merită pedeapsa ce însoțește infracțiunea *decât în măsura în care el poate fi blamat*. Vinovăția s-a afirmat ca un *fundament moral al răspunderii penale*, care este înțeleasă, în general, ca *o atitudine intelectuală (psihologică sau psihică)* a delincventului față de *fapta săvârșită și consecințele acesteia, conținutul căreia însă nu este constant*, ca de altfel, și termenii utilizați de la stat la stat pentru a desemna această categorie controversată a dreptului penal.

O lipsă a unei definiții legale a vinovăției în codurile penale au demonstrat tradițiile juridice ale statelor. Nici CP al RM nu definește expres această stare a psihicului uman în momentul săvârșirii infracțiunii, prezentându-ne *o definiție negativă* a vinovăției în art. 20 CP al RM (*fapta săvârșită fără vinovăție (cazul fortuit)*): *fapta se consideră a fi săvârșită fără vinovăție dacă persoana care a comis-o nu își dădea seama de caracterul prejudiciabil al acțiunii sau inacțiunii sale, nu a prevăzut posibilitatea survenirii urmărilor ei prejudiciabile și, conform circumstanțelor cauzei, nici nu trebuia sau nu putea să le prevadă*. [43] Vinovăția este definită ca fiind contrariul celor prevăzute de CP al RM - starea când persoana își dădea seama de caracterul prejudiciabil al faptei sale, a prevăzut posibilitatea survenirii urmărilor ei prejudiciabile, pe care a trebuit sau a putut să le prevadă. Această activitate psihico-intelectivă a făptuitorului este divizată în două stări de spirit - *intenția și imprudența*, precum și cazul în care ambele sunt prezente în cadrul aceleiași infracțiuni (infracțiunea săvârșită cu două forme de vinovăție).

Conceptul vinovăției - ca fiind o atitudine psihică a persoanei față de fapta prejudiciabilă săvârșită sau față de urmările ei s-a constatat și în doctrina RM. [186, p. 155] conținut ce cuprinde și atitudinea negativă a făptuitorului atât față de principiile morale, cât și față de valorile societății.

În vechea reglementare a CP al Rom. (art. 19) se dispunea că aceasta există *când fapta care prezintă pericol social este săvârșită cu intenție sau din culpă*. În cazul respectiv vinovăția avea la bază substratul psihologic, fiind percepută ca *o atitudine psihică a persoanei care*

săvârșește fapta cu voința neconstrânsă în baza unei reprezentări a faptei și a urmărilor, care, deși lipsea, posibilitatea de a avea reprezentarea era reală. [37, p. 157]

CP al FR abordează vinovăția asemănător CP al Rom., conținutul acesteia putând fi dedus din formele ei definite în art. 25 (Intenția) și art. 26 (Imprudența). [204] Conform art. 24 alin. 1 CP al FR, *persoana este vinovată de săvârșirea infracțiunii, dacă a comis fapta cu intenție sau din imprudență.* Art. 27 CP al RM se referă la infracțiunea săvârșită cu două forme de vinovăție. Doctrina de specialitate, în mod unanim, plasează vinovăția pe tărâmul psihologic, aceasta fiind concepută ca atitudine psihică a persoanei față de infracțiunea comisă și consecințele ei, care include semnele — intelectual, volitiv și emoțional. Premisa vinovăției este liber arbitru. [178, p. 299]

Categoria vinovăției în dreptul francez, desemnată prin termenul de *element moral al infracțiunii*, susține principiile enunțate. Or, a devenit o axiomă faptul că, înainte de a pronunța o sentință, judecătorul trebuie să reconstituie starea de spirit a delincventului în timpul săvârșirii acțiunii delictuoase, astfel încât să pună în evidență atitudinea intelectuală, altfel zis - vinovăția, în funcție de care acuzatului i se va putea reproșa moralicește infracțiunea comisă de el. [85, p. 719] Codul penal francez, nedefinind vinovăția, precizează formele acesteia - intenția și imprudența, a căror constatare este necesară pentru incriminarea infracțiunii, stipulând în art. 121-3, că nu există crimă sau delict fără intenția de a le comite.

Se acordă o atenție deosebită vinovăției și în dreptul penal german și cel austriac, normele penale, fiind interpătrunse de acest concept extrem de disputat în doctrină, în care se întâlnesc definiții ale vinovăției bazate pe ambele teorii — *psihologică* și *normativă* (conform *teoriei normative*, reproșul este condiția necesară a vinovăției), precum și *concepte negatorii* (care neagă rolul vinovăției în sistemul actual de drept). Art. 15 CP german prevede că sunt pedepsite doar actele intenționate, dacă legea nu prevede expres pedeapsa pentru actul comis din imprudență. *Conținutul subiectiv* al vinovăției se identifică și în art. 16 și 17 CP german, care abordează *eroarea de drept* și *eroarea de fapt* prin prisma *reprezentării pe care o avea persoana asupra circumstanțelor faptei*, al cărei conținut, în unele cazuri, poate sta la baza *nevinovăției* sau determină *forma de vinovăție*. Principiul vinovăției are un *sens dublu* în dreptul penal al acestor țări: este în același timp *un rechizit al pedepzirii* și *un criteriu de determinare a pedepsei*. [239] Ambele aspecte ale principiului respectiv fac parte din dreptul pozitiv atât al Germaniei, cât și al Austriei. În Germania vinovăția constituie, conform §46 alin. 1 CP german, - *o bază pentru determinarea pedepsei*; același lucru este exprimat și în §32 alin. 1 CP austriac. În CP german nu se stipulează expres că vinovăția este rechizit al pedepzirii, fapt care se deduce din context. În calitate de astfel de rechizit, Curtea Constituțională federală s-a referit la vinovăție

prin citarea *principiului vinovăției*. Fundamentul ei este în același timp și *principiu al statului de drept*. În Austria vinovăția, de asemenea, se recunoaște ca bază a pedepsei, §4 CP austriac declarând că *poate fi pedepsit numai cel care acționează vinovat*. Din aceste considerente, în ambele țări se consideră, pe de o parte, că pedeapsa cere în tot cazul vinovăție, astfel că cel care acționează fără vinovăție nu poate fi supus unei sancțiuni; iar, pe de altă parte, pedeapsa, în niciun caz, nu va depăși măsura (gradul) vinovăției (*nulla poena sine culpa*). În consecință, dreptul penal în ambele state este un *drept penal al vinovăției*.

În statele Common Law vinovăția este desemnată prin termenul *mens rea*, care presupune o *stare de spirit*, intenție vinovată. Termenul respectiv se utilizează în două sensuri distincte:

a) normativ, expresia comportă ideea blamării, vinovăției necesare pentru condamnare și că nu este răspundere penală fără vinovăție;

b) descriptiv, prin *mens rea* se înțeleg diferite stări de spirit - intenția, imprudența, care trebuie constatate la făptuitor pentru ca fapta să fie calificată drept infracțiune.

Confuzia generată de acest sens dublu al *mens rea* nu a fost înlăturată nici de legiuitorii din statele dreptului comun, care au omis definirea elementului psihic în legile penale sau l-au tratat într-un mod ambiguu, iar judecătorii deseori nu l-au analizat cu o suficientă precizie. În viziunea lui Hale, răspunderea penală are la bază două mari facultăți umane: *inteligența și voința*, care îl fac pe om de a fi subiect de drept și *liber arbitru* - care îl face apt să răspundă penalmente pentru o violare a legii.

Fiind inițial definită ca o noțiune generală de blamare sau reproș moral, voință vicioasă sau rea-voință, noțiune comună pentru toate infracțiunile, *mens rea* era singura formă utilizată pentru a desemna vinovăția. Utilizarea diferiților termeni, în funcție de infracțiunea concretă (cu rea-voință, nemotivat, ușuratic, neprevăzător, cu rea intenție etc.) era cercetată în fiecare caz în parte de comitere a unei infracțiuni pentru a-l găsi pe cel potrivit și a confirma vinovăția - *mens rea*. Era vorba de o analiză de la caz la caz de corespundere a unui termen pentru infracțiunea concretă și dacă vreunul se potrivea cu caracterul infracțiunii (om neprevăzător și omor din imprudență), atunci se constata *mens rea*. Confuzia referitor la unicitatea și, totodată, pluralitatea de *mens rea* pentru toate infracțiunile a observat-o, la timpul lui, judecătorul Stephen - în cazul *R v. Tolson* (1889), menționând că nu este *mens rea comună* pentru toate crimele, dar *mentas reae particulare* seint fiecărei crime sau categorii de crime: *cu toate că acest adagiu a devenit de uz curent, eu îl consider nebinevenit, nu numai susceptibil de a induce în eroare, dar și care induce în eroare din următoarele motive: este de natură să facă să crezi că există, independent de definițiile crimelor concrete, așa un lucru ca mens rea sau stare de spirit blamabilă, care este tot timpul explicit sau implicit parte integrantă a fiecărei din definiții. Evident că acesta nu este*

cazul, deoarece elementele morale ale diferitelor crime variază considerabil. Mens rea înseamnă în cazul omorului intenționat intenția de a ucide, în cazul furtului intenția de a fura; în cazul violului intenția de a avea cu forța relații sexuale cu o femeie fără consimțământul său și, în cazul favorizării, cunoștința despre faptul că lucrurile au fost furate. În unele cazuri ea semnifică o simplă neatenție. De exemplu, în cazul omorului involuntar din imprudență ea poate însemna uitarea de a da un semnal. Darea unuia și aceluiasi nume diferitelor stări de psihic tot așa de distincte creează o confuzie. Este contradictoriu a descrie o simplă neatenție ca o mens rea sau stare de psihic vinovată. Expresia este susceptibilă a induce în eroare, ceea ce și o face în mod frecvent. Principiul despre care este vorba, odată bine analizat, se rezumă la următoarele: definiția concretă a fiecărei crime conține, explicit sau implicit, o propoziție cu privire la starea psihicului.

În SUA această încurcătură în terminologie a fost înlăturată odată cu CPM, care a servit exemplu pentru legile și codurile penale ale multor state americane, care folosește un număr limitat de termeni. Secțiunea 2.02. a CPM (Condiții generale ale vinovăției), pune în evidență *condițiile minime ale vinovăției*. Cu excepția celor menționate în Secțiunea 2.05., o persoană *nu este vinovată de săvârșirea unei infracțiuni dacă ea nu a acționat intenționat (cu scop), cu bunăștiință, din imprudență sau din neglijență, după cum legea o poate cere față de fiecare act al infracțiunii*. CPM, spre deosebire de situația anterioară din Common Law, vine cu o analiză mai fină a formelor de vinovăție, clasificându-le în patru categorii. Conform CPM o formă de vinovăție poate exista pentru *fiecare element material* al infracțiunii, adică pot exista diferite forme de vinovăție pentru diferite elemente ale aceleiași infracțiuni. Aceste *diferite forme de vinovăție pentru fiecare element material al infracțiunii* constituie analogul infracțiunii săvârșite cu două forme de vinovăție, prevăzute în CP al RM și Cp al FR sau *praeterintenția* din dreptul francez sau al altor state.

În Canada, pentru a se scăpa de lacunele în materia determinării vinovăției bazată pe vechea doctrină *mens rea*, a înaintat propuneri în scopul modificării CP, textul propus conținând patru forme de vinovăție: intenția, indiferența, neglijența criminală și neglijența.

În alte state, în special cele din cadrul sistemului de drept Common Law, conceptul de vinovăție și, respectiv, de răspundere penală, se prezintă sub trei forme sau regimuri: vinovăția intenționată, neintenționată și prezumată (n.a. – *aceasta din urmă va fi analizată în continuare în prezentul compartiment al tezei de doctorat*).

La ziua de azi mult mai mult decât în trecut s-a dezvoltat regula că toate infracțiunile presupun o intenție, cu excepția cazurilor când legea penală stipulează expres contrariul. Astfel, art. 24 alin. 2 CP al FR prevede că *fapta săvârșită din imprudență este recunoscută ca*

infracțiune numai în cazul când acest fapt este expres prevăzut în articolul respectiv al Părții Speciale din prezentul Cod. În același sens, menționăm art. 15 CP german, art.18 CP elvețian, care invocă că este supusă pedepsei doar persoana care comite intenționat crima sau delictul, cu excepția dispozițiilor exprese și contrare ale legii; art.8 CP polonez - crima poate fi comisă numai intenționat; delictul poate fi comis și neintenționat, dacă aceasta este stabilit în lege. Dispoziții similare sunt fixate și în România. Astfel, conform art. 16 alin. (6) CP al Rom. fapta constând într-o acțiune sau inacțiune constituie infracțiune când este săvârșită cu intenție. Fapta comisă din culpă constituie infracțiune numai când legea o prevede în mod expres. [42] CP al RM nu a adoptat o astfel de poziție. În acest ultim sens, pentru lipsa unor confuzii și erori de ordin aplicativ, se impune precizarea, în art. 16¹ CP al RM a faptului că faptele comise din imprudență sunt considerate infracțiuni doar în cazul în care este prevăzut în mod expres în Partea specială a prezentului Cod.

De apreciat este anume faptul că un moment extrem de important ce caracterizează aceste prevederi legale este faptul că dacă textul legii nu prevede forma vinovăției în săvârșirea infracțiunii concrete, atunci ea este considerată intenționată. În unele cazuri sunt totuși excepții. De exemplu în Franța, art. 121-3 CP dispune că *nu este crimă sau delict fără intenție de a-1 comite. Cu toate acestea, dacă legea o prevede, este delict în cazul punerii deliberate în pericol a unei alte persoane. Este de asemenea delict, dacă legea o prevede în caz de imprudență, neglijență. Nu este contravenție în caz de forță majoră.* Această ultimă dispoziție invocă faptul că mai există, pe lângă vinovăția intenționată și cea neintenționată, încă și *vinovăția prezumată.* [252, p. 253] Acest regim tripartit al răspunderii penale, clasificat în funcție de forma de vinovăție, există și în Common Law - regimul de drept comun care necesită demonstrarea *mens rea*, regimul răspunderii stricte *fondată pe prezumția neglijenței și regimul răspunderii absolute*, care constă în *demonstrarea simplului fapt că fapta interzisă a fost comisă.* Curtea Supremă a Canadei a definit aceste trei regimuri în cazul *R v. La Corporation de la ville de Sault Ste-Marie* (1978) în următorul mod: *niște temeuri imperative ne impun a recunoaște mai degrabă existența a trei categorii de infracțiuni, decât cele două categorii tradiționale: infracțiunile în care mens rea, care constă în existența reală a unei stări a psihicului ca intenția, cunoștința, nechibzuința, trebuie demonstrată și infracțiunile în care nu este necesară demonstrarea mens rea; săvârșirea actului comportă în sine o prezumție a infracțiunii, lăsând în sarcina acuzatului posibilitatea de a înlătura răspunderea, demonstrând că el a luat toate măsurile necesare de precauție. Aceasta presupune un examen despre faptul ce ar fi făcut un om rezonabil în asemenea circumstanțe. Aceste infracțiuni pot fi numite pe bună dreptate infracțiuni de responsabilitate strictă.*

Așadar, infracțiunile de responsabilitate absolută sunt cele când *acuzatului nu i se permite să se disculpe arătând că el nu a comis nici o greșeală*. Infracțiunile penale, în *adevărat sens al cuvântului*, cad în prima categorie. Infracțiunile *contra bunăstării publice* aparțin, în general, categoriei a doua. Ele nu fac subiectul prezumției *mens rea* propriu-zise. O infracțiune de acest gen va cădea în prima categorie numai în cazul în care, în dispoziția normei, vor fi indicați astfel de termeni ca *voluntar, cu intenția de, conștient, intenționat*. Infracțiunile de responsabilitate absolută vor fi acele pentru care legiuitorul în mod clar arată că vinovăția va fi angajată dacă va fi demonstrată săvârșirea doar a unui simplu act interzis.

Reglementări analogice există și sunt instituite de Curtea Supremă a Canadei, în SUA, precum și în alte jurisdicții de drept comun, în care se aplică *unei infracțiuni concrete* numai în cazul în care dispoziția care o definește pe aceasta *nu indică condițiile psihologice ale răspunderii*. Dacă textul legii precizează că fapta interzisă trebuie să fie comisă *voluntar, conștient, cu indiferență sau din neglijență*, prin aceasta ea definește regimul răspunderii aplicabil infracțiunii. Numai în cazul în care definiția infracțiunii trece cu tăcere condițiile responsabilității, limitându-se doar la descrierea materială a faptei interzise, instanța de judecată trebuie să aplice regulile enunțate.

Știința dreptului penal din România, ca de fapt și legislația a îmbrățișat teoria psihologică în fundamentarea vinovăției penale. Astfel, se limitează analiza vinovăției la acele procese psihice ale subiectului care trezesc ideea infracțională, impulsionează la acțiune, dirijează și controlează activitatea fizică însăși. [86, p. 15] În legătură cu elementele componente ale vinovăției concepute în limitele enunțate, în literatura de specialitate s-au cristalizat mai multe opinii științifice. Una dintre aceste opinii, care are un caracter dominant, include în conținutul vinovăției doi factori: unul *intelectiv* și altul *volitiv*. [28, p. 138] Cel dintâi cuprinde cunoașterea caracterului socialmente periculos al acțiunii sau omisiunii și prevederea urmărilor periculoase pentru societate; al doilea – include în conținutul său voința de a realiza fapta respectivă, precum și dorința producerii în realitate a urmărilor socialmente periculoase sau, în cazul nedorinței, acceptarea lor în mod conștient. [25, p. 131]

Se menționează că în rândul penaliștilor care recunosc existența celor doi factori ai conținutului vinovăției, se observă o variantă de diversificare și alta de uniformizare a manifestării factorului intelectual asupra urmărilor în formele și modalitățile vinovăției. [86, p. 17]

Autorii care diversifică manifestările factorului intelectual consemnează că în cazul intenției directe, infractorul prevede ca certă producerea urmărilor socialmente periculoase ale faptei sale; la intenția indirectă și la culpa din ușurință se prevede numai eventualitatea realizării urmărilor

respective; la neglijență nu are previziunea lor, însă, luând în considerație acele circumstanțe concrete, trebuia și putea să le prevadă. [18, p. 124-132] Acest mod de manifestare a factorului intelectual asupra urmărilor socialmente-periculoase este propriu poziției instanței supreme române. [, p. 262-263] Unii autori constată că formele și modalitățile vinovăției se disting pe baza unor criterii calitative care există atât între factorii intelectivi, cât și între cei volitivi, precum și după raportul în care se află acești doi factori unul față de altul. [29, p. 173-174]

Unii autori (I. Vurdea) uniformizează manifestarea factorului intelectual la toate modalitățile vinovăției, prin formula generală de prevedere din partea infractorului a urmărilor socialmente periculoase, [137, p. 72] fie prin cerința de prevedere a posibilității producerii lor. [99, p. 902] Se apreciază acestea a fi potrivite, întrucât din ele s-ar putea deduce că sub aspect intelectual nu este nici o deosebire între formele și modalitățile vinovăției, subliniază I. Mircea. [86, p. 17] Drept urmare, întregul conținut al vinovăției se exprimă numai de către *factorul intelectual sub forma prevederii sau a posibilității prevederii rezultatului*. [116, p. 275] În acest fel se mai apreciază [86, p. 18] că nu se înlătură atitudinea subiectului față de urmările socialmente-periculoase ale faptei sale din conținutul vinovăției, ci acestea se includ în factorul intelectual.

După o altă concepție, enunțată de S. Petrovici, întregul conținut al vinovăției ar fi acoperit numai de procesele psihice intelective ale infractorului, iar voința se referă doar la activitatea fizică a persoanei. [103, p. 300-301] Adepții acestei opinii, discutând pe larg rolul factorilor intelectual și volitiv, se referă numai la activitatea fizică a persoanei, pe când atitudinea autorului față de urmările faptei sale face parte din factorul intelectual. În context, potrivit acestei concepții, voința infractorului nu are nici un raport cu efectele acțiunii sau omisiunii socialmente periculoase, factorul volitiv limitându-se doar la voința subiectului de a comite fapta materială. [86, p. 17] Se mai argumentează că dacă factorul volitiv ar ține de atitudinea subiectului față de urmările socialmente-periculoase, *analiza procesului psihic, care premerge orice acțiune a omului, ar conduce la constatarea că există doi factori volitivi: unul privitor la activitatea fizică, factor care ar atrage imputarea faptului, astfel s-ar conchide existența și recunoașterea unei imputațiuni obiective prin această recunoaștere, iar altul privitor la urmările prevăzute*. [86, p. 301] Dar o asemenea constatare ar contrazice realitatea, deoarece există un singur act de manifestare a voinței persoanei referitor la activitatea fizică, voința omului fiind organic legată de manifestarea persoanei pe plan extern prin actele sale. [103, p. 301]; pe când *atitudinea subiectivă a făptuitorului față de rezultatele sau efectele firești ale faptei privește, dimpotrivă, factorul intelectual*, susține S. Petrovici [103, p. 302] Tot în această chestiune a fost exprimată o părere aproape similară, după care *nu este cazul a se îngloba în conceptul de vinovăție factorul*

volitiv. [116, p. 275]

Astfel, se mai constată că atitudinea subiectului față de urmări nu interesează vinovăția, indiferent dacă aceasta se manifestă sub forma intenției sau a culpei. Or, vinovăția, care cuprinde un ansamblu de procese psihice de cunoaștere a realității obiective, de atitudine spirituală, are întotdeauna, ca elemente ale conținutului său, atât factorul intelectual, cât și factorul volitiv. De altfel în practica judiciară, [112, p. 8] la constatarea existenței vinovăției, se insistă frecvent asupra modului de manifestare a acestor doi factori.

În doctrina penală recentă s-a definit vinovăția ca fiind *atitudinea psihică a persoanei care, săvârșind cu voință neconstrânsă o faptă ce prezintă pericol social, a avut în momentul executării reprezentarea faptei și a urmărilor socialmente periculoase ale acesteia sau, deși nu a avut reprezentarea faptei și a urmărilor, a avut posibilitatea reală, subiectivă a acestei reprezentări*. [33, p. 113]

În fine, după o a treia opinie exprimată în literatura de specialitate românească, vinovăția, pe lângă factorii intelectual și volitiv, mai cuprinde, în conținutul ei, și scopul infracțiunii, iar elementele componente ale vinovăției se manifestă nu numai față de faptă și urmările sale, ci și față de relațiile sociale apărute de legea penală și violate prin infracțiunea comisă. [73, p. 98] Conform aceste optiuni științifice, vinovăția *se cuprinde în complexul proceselor psihice interne ale acțiunii infracționale; caracterizează într-un anumit fel scopul, direcția gândirii infractorului, care sunt îndreptate împotriva unei relații sociale ocrotite de lege*. [113, p. 9] Deci, în esența sa, vinovăția *exprimă raportul dintre conduita individului și relațiile sociale ocrotite de lege și încălcate de subiect, poziția acestuia în raport de exigențele specifice pe care le presupune traiul oamenilor în societate*. Această idee deschide posibilitatea studierii multilaterale și profunde a vinovăției în dreptul penal, în strânsă legătură cu celelalte elemente ale conținutului infracțiunii. Noutatea acesteia consistă în propunerea de a studia vinovăția nu doar ca un raport psihic al infractorului față de acțiunea ori omisiunea sa, luată ca fenomen izolat, ruptă tocmai de relațiile sociale împotriva cărora este îndreptată infracțiunea. Relațiile sociale ocrotite de legea penală, fiind obiectul juridic al actului infracțional, reprezintă elementul pe care autorul, încă înainte de a-și imagina fapta sa, trebuie să le cunoască, luând, în consecință, o atitudine față de ele, o anumită poziție psihică. Cum este și firesc, abia după ce cunoaște relațiile sociale, își formează o atitudine față de ele, subiectul concepe fapta sub toate aspectele ei. [86, p. 19]

De asemenea o poziție nouă a acestei opinii ar reprezenta și ideea că vinovăția *caracterizează într-un anumit fel scopul, direcția gândirii infractorului*. [113, p. 9] că mobilul și scopul urmărit de infractor nu pot fi situate în afara vinovăției, [86, p. 20] opinie susținută și în

literatura străină de specialitate. S-a menționat că vinovăția nu este starea sau însușirea psihicului, ci reprezintă atitudinea psihică a persoanei față de actul său de conduită infracțională. Reiese că persoana nu poate fi recunoscută vinovată în afara faptei sau independent de fapta socialmente periculoasă și prevăzută de lege ca infracțiune, deci se apreciază drept nu numai o noțiune psihologică, dar și social-politică, atitudinea negativă față de principiile morale și interdicțiile juridice, față de valorile sociale ocrotite de legea penala. [81, p. 131] Factorul intelectual presupune că persoana este conștientă de caracterul acțiunilor sale, își dă seama de caracterul socialmente periculos al acțiunii sau inacțiunii sale și prevede urmările ei socialmente periculoase. Factorul volitiv presupune reglementarea activității umane prin luarea, în fiecare caz individual, a deciziei de a săvârși sau nu anumite acțiuni sau direcționarea conștientă a eforturilor fizice și psihice la luarea deciziei, la atingerea scopului propus, la lichidarea obstacolelor etc. [81, p.] În acest sens, motivația, care este o totalitate a mobilurilor interne, se află într-o strânsă legătură cu viața afectivă, cu procesele de cunoaștere și cu activitatea voluntară a ființei umane. [115, p. 336] Aceasta stimulează cunoașterea. La rândul lor, obiectele și fenomenele din lumea materială, odată cunoscute, generează în sufletul omului anumite stări afective și impulsuri la acțiune, jucând astfel rol de motive. [117, p. 271] Scopul - element absolut necesar al motivației umane și subordonat mobilului, ajută pe om la întărirea motivației, la alegerea mijloacelor de realizare a acțiunii în anumite condiții date și la înlocuirea unor mijloace cu altele, în cazul schimbării circumstanțelor concrete de executare fizică a faptei. Prin aceste organizări și dirijări pe plan mintal, scopul îndeplinește un rol subiectiv, stimulator și orientativ al acțiunii umane. [20, p. 122-124]

Sub acest aspect se remarcă doi factori ai conținutului vinovăției: sub forma de procese psihice ale agentului atât față de relațiile sociale sau mai corect față de valorile sociale, precum și față de faptă - ca acțiune-omisiune fizică, cât și față de urmările ei. Factorul intelectual constă, pe de o parte, în cunoașterea de către subiect a valorile sociale, pe de altă parte, în prevederea producerii urmărilor periculoase pentru societate. Factorul volitiv constă în voința de a vătăma relațiile sociale prin săvârșirea faptei respective și în dorința sau numai acceptarea urmărilor prevăzute. [86, p. 19]

Acești doi factori (intelectiv și volitiv) sunt prezenți în orice faptă voluntară a omului (acțiune sau omisiune fizică), cât și în urmările prevăzute de autor. Sub acest aspect se constată de I. Mircea [86, p. 18] că această realitate obiectivă nu îndreptățește concluzia după care, în orice faptă a omului, ar fi doi factori intelectivi și doi factori volitivi. În realitate, ar exista un singur factor intelectual și tot unul volitiv, doar cu manifestări diferite. Astfel factorul intelectual, în raport cu relațiile sociale, se exteriorizează uniform în toate formele și modalitățile vinovăției

și diferit în raport cu fapta materială și urmările socialmente periculoase. Factorul volitiv, însă, se manifestă uniform față de acțiunea sau omisiunea și diferit în privința relațiilor sociale și a rezultatelor infracționale.

În acest mod se remarcă de ce modul diferit de manifestare a celor doi factori față de efectele socialmente periculoase oferă cele mai precise elemente după care se delimitează formele și modalitățile vinovăției. Astfel, dacă la intenția directă și la cea indirectă se întâlnește o deosebire calitativă nu numai între factorii volitivi, ci și între cei intelectivi, factorul intelectual al ușurinței (culpa cu prevedere) fiind identic cu cel al intenției indirecte, această delimitare dintre ele se poate face numai prin factorii lor volitivi; [48, p. 510] neglijența, se distinge de toate celelalte modalități ale vinovăției, deoarece factorii ei intelectual și volitiv se manifestă numai față de acțiune-omisiune și de relațiile sociale vătămăte. În acest sens, se mai menționează, [86, p. 21] că dacă am accepta și neglijența drept un raport psihic al infractorului, numai față de urmările socialmente periculoase, [86, p. 306] ne-am afla în fața necesității de a constata inexistența ei - ca modalitate de manifestare a vinovăției. Deoarece neglijența se caracterizează, sub acest aspect, prin lipsa previziunii din partea subiectului a urmărilor socialmente-periculoase ale acțiunii ori omisiunii sale și prin obligația și posibilitatea lui personală de a le prevedea. În acest sens, aceasta se înfățișează printr-un aspect intelectual negativ și prin altul, tot intelectual, de posibilitate a previziunii. [86, p. 22]

Sub aspect intelectual, lipsa totală a prevederii denotă necunoașterea din partea subiectului a posibilității apariției consecinței într-un mod sau altul. Într-o condiție ori alta, subiectul nu are cum să-și formeze o poziție spirituală, un raport psihic față de acel fenomen. Analiza celui de-al doilea aspect intelectual, posibilitatea individuală a subiectului de a prevedea producerea unor rezultate - exclude existența în momentul săvârșirii faptei - a unui raport psihic față de rezultatele respective. Această posibilitate de prevedere presupune doar o eventuală realizare în viitor a unui raport psihic, posibilitate care dispare odată cu deplina consumare a ultimului act fizic al faptei infracționale - în condițiile de neprevvedere din partea subiectului a urmărilor socialmente periculoase.

Lipsa totală exclude implicit și existența unui raport psihic volitiv, întrucât față de un fenomen pe care nu-l cunoaște și nici nu-l prevede, în linii generale cel puțin, cum se va produce în realitate, nu are cum să-și formeze o anumită atitudine. În acest sens, realitatea obiectivă nu exclude neglijența din rândul modalităților vinovăției și nici nu o golește de adevăratul ei conținut, care justifică pe deplin, sub acest aspect, măsura legiuitorului român de a sancționa faptele săvârșite în atare situație psihică. [91, p. 122]

Legătura indisolubilă de determinare, influențare și completare reciprocă dintre factorii

intelectiv și volitiv face din vinovăție o entitate spirituală, concepută drept o unitate dialectică dintre actul fizic și urmările sale, prin care se lezează sau se pun în pericol anumite raporturi sociale apărute de legea penală și numai concepând astfel vinovăția, se argumentează filosofic, psihologic și juridic temeiul subiectiv al răspunderii penale. [86, p. 20] Așadar, temeiul subiectiv al tragerii la răspundere pentru neglijență constă numai în obligația și posibilitatea de prevedere a urmărilor respective. Sub acest aspect este apreciată că obligația și posibilitatea prevederii nu constituie un raport psihic activ al infractorului față de urmările dăunătoare, ci doar, cel mult o stare obiectivă, care reprezintă pentru subiect o premisă a previziunii rezultatelor socialmente periculoase. În acest mod, se poate concluziona că cei doi factori din procesele psihice intelective și volitive ale subiectului coexistă în conținutul vinovăției și se influențează reciproc în toată fapta infracțională - luată ca entitate dialectică, care, după modul lor de manifestare și raportul în care se află unul față de altul, imprimă vinovăției un anumit conținut. [91, p. 22]

Se constată că fiind de neconceput o acțiune umană voluntară fără procese psihice, fără motive și scopuri; vinovăția, care este cuprinsă în procesele psihice ale autorului infracțiunii, nu poate fi golită de starea sa afectivă, de mobiluri și scopuri. Aceste procese psihice există întotdeauna în mod obiectiv în conținutul vinovăției, indiferent dacă ea îmbracă forma intenției sau a culpei. Deci, și în cazul infracțiunilor săvârșite din culpă, fapta materială este voluntară și, de multe ori, are mobilul și scopul ei propriu. Alături de alte cauze, ele determină apariția factorilor intelectiv și volitiv, iar apoi influențează conținutul și formele de manifestare, în funcție de circumstanțele concrete de executare fizică a infracțiunii concepute. Pe această cale, mobilul și scopul faptei imprimă vinovăției un anumit conținut, concretizat în una din modalitățile cunoscute. [91, p. 22]

Dacă legea cere pentru existența unor infracțiuni sub forma simplă sau calificată - prezența unui anumit mobil sau scop special, drept condiție obligatorie, nu suntem îndreptățiți să indicăm la faptul că, în lipsa acestei cerințe, mobilul și scopul n-ar exista în conținutul însuși al vinovăției. Ele sunt tocmai acele procese psihice care trezesc ideea infracțională, impulsionează la acțiune, determină subiectul la luarea hotărârii, dirijează și controlează întreaga activitate fizică până la terminarea ultimului act al infracțiunii, imprimând un anumit conținut atât factorului intelectiv, cât și celui volitiv. Așadar, în conținutul vinovăției, indiferent sub ce formă s-ar concretiza, se concentrează o totalitate de procese intelective, volitive și motivaționale, într-o continuă și variată legătură de condiționare și influențare reciprocă. Însă, dacă vinovăția se cuprinde în procesele psihice ale autorului infracțiunii, nu trebuie să o identificăm cu acestea. [113, p. 9] Ea, în funcție de fapta concretă, cu toate circumstanțele de executare, poate fi mai complexă decât procesele psihice care declanșează acțiunea cauzală respectivă, iar alteori mai

limitată. În cercetarea vinovăției se examinează mai profund gradul de prevedere de către subiectul activ a urmărilor infracțiunii săvârșite, procesul de autoapreciere a faptei sale, voința de a vătăma normele de conviețuire socială.

În afară de acestea, procesele psihice care interesează raportul cauzal se extind numai până la previziunea urmărilor acțiunii întreprinse; vinovăția trece dincolo de aceste limite, incluzând și posibilitatea prevederii de către subiect a acelor consecințe socialmente periculoase ale faptei sale pe care nu le-a prevăzut, dar - după circumstanțele concrete, trebuia și putea să le prevadă; sub alt aspect, și vinovăția care interesează întreaga activitate a omului desfășurată pentru realizarea unei acțiuni concrete.

În viziunea noastră, în doctrina română este util de a se face uz de noțiunea de atitudine psihică în raport cu legea penală, sub aspectul cunoașterii și înțelegerii caracterului ilegal al faptei sale. Deoarece prin noțiunea de faptă ilicită nu se percepe aspectul de conștientizare a ilegalității faptei sale în plenitudinea sa, dar nici ceea ce privește conștientizarea gradului de pericol social al faptei sale. Toate acestea vor fi mai pe larg tratate la secțiunea corespunzătoare.

De asemenea constatăm că între factorii intelectual și volitiv există un raport care diferențiază calitativ în fiecare modalitate a vinovăției, al cărui conținut este străbătut de procese afective. În context, interesează fapta infracțională, relațiile sociale vătămate prin ea, precum și urmările socialmente periculoase prevăzute de subiect. Stările afective oferă o nuanță mult prea importantă, chiar esențială, fapt pentru care considerăm că acestea, precum și procesele psihice specifice sau tipice praeterintenției - trebuie ridicate la un nivel calitativ de diferențiere din partea legiuitorului și să nu rămână doar la în faza sau etapa aprecierilor cantitative.

Drept urmare, vinovăția este apreciată ca un ansamblu de raporturi psihice ale subiectului infracțiunii sub forma intenției sau a culpei - față de relațiile sociale ocrotite de legea penală, față de fapta comisă și de urmările ei socialmente periculoase. În acest ultim sens, s-ar impune o definiție mai nuanțată totuși a vinovăției, ca fiind *un ansamblu de raporturi psihice ale subiectului infracțiunii sau, care preced și însoțesc fapta la momentul comiterii infracțiunii, fie sub forma intenției sau a culpei, gradul și intensitatea acestora, precum și a praeterintenției, atât în raport cu caracterul ilegal al legii al faptei sale penale comise, cât și față de relațiile sociale ocrotite de legea penală, adică gradul prejudiciabil al faptei comise sau urmările ei socialmente periculoase*. În ceea ce privește aspectul de calificare corectă și de profilaxie asupra infracțiunilor în general este foarte importantă aprecierea motivului și scopului infracțional. Susținem opinia că și mobilul este, dincolo de limitele vinovăției, - element secundar a laturii subiective a infracțiunii. [25, p. 144-147] Însă aceasta nu înseamnă că el trebuie studiat izolat sau rupt de aceasta.

• **Vinovăția prezumată** s-a dezvoltat în Franța și Belgia, ca urmare a răspândirii la mijlocul sec. XIX a așa-ziselor infracțiuni regulamentare sau infracțiuni *contra bunăstării publice* - în țările din Common Law. De regulă, acestea sunt infracțiuni de circulație rutieră, economice, ecologice, în domeniul securității muncii, precum și în cazul încălcării deferitor reguli de executare a diverselor lucrări, în special în industrie. Existența acestui regim este susținut din cauza că reprimarea infracțiunii numite trebuie să fie rapidă, fără a pierde timpul pe marginea discuțiilor cu privire la vinovăție. Actualmente infracțiunile supuse acestui regim au devenit din ce în ce mai puține. Așadar, acest regim de răspundere penală existent în unele state vine în plină contradicție cu principiile de bază ale dreptului penal românesc ori a celui din RM, conform cărora orice infracțiune, oricât de ușoară sau gravă ar fi, trebuie să fi fost săvârșită cu vinovăție, adică intenționat sau din imprudență - fapt ce trebuie demonstrat și nu se prezumează. Această prezumpție a vinovăției ar contraveni și cu principiului prezumpției nevinovăției. Cu toate aceste incompatibilități, regimul vinovăției prezumate s-a dezvoltat și s-a stabilit într-un șir de state ca SUA, Anglia, Canada, Australia, Belgia și chiar în Franța.

În cazul vinovăției prezumate, făptuitorul răspunde *pentru simpla comitere a actului interzis de lege*, fără ca judecătorul să mai constate intenția sau imprudența acestuia. Făptuitorul se va disculpa numai prin demonstrarea faptului că a acționat sub imperiul forței majore sau într-o criză de alienație mintale. Demonstrarea faptului că au fost luate toate măsurile de precauție rezonabile nu este suficientă. [252, p. 266] În Franța și Belgia această teorie fundamenta răspunderea pentru așa-zisele *infracțiuni materiale*, deoarece se cerea doar demonstrarea existenței actului material și cuprindeau aproape toate contravențiile și un număr mare de delikte (de vânatoare, din domeniul pădurilor și apelor, poluării mediului, urbanismului etc.).

În sistemul de drept Common Law, regimului vinovăției prezumate sunt supuse infracțiunile de responsabilitate strictă și absolută, denumite în Canada și infracțiuni regulamentare, care sunt, în general, din domeniile transporturilor, vânzării de medicamente, băuturi, păstrării neregulamentare a armelor etc. Aceste infracțiuni pot fi deosebite de altele cel puțin în baza a două criterii principale:

- natura și obiectul infracțiunii
- calificarea infracțiunii.

Interdicțiile vizează nu activitatea însăși, ci anumite modalități ale acesteia. Natura infracțiunii regulamentare nu o plasează pe aceasta în rândul adevăratelor infracțiuni care merită o blamare, un reproș moral; infracțiunea regulamentară este creată printr-o lege destinată a promova interesul public prin reglementarea unei activități legitime. Deci, este de conceput că locul lor nu este în CP, în textul căruia se incriminează faptele care pun în pericol valorile socio-

morale fundamentale. De regulă, acestea sunt infracțiuni prevăzute în statute și acte. Obiectul legii care creează infracțiuni regulamentare ține de niște activități legale (comerțul, industria, pescuitul etc.).

Calificarea infracțiunii drept regulamentară presupune că infracțiunea este de o gravitate medie și nu trebuie să prezinte gradul de pericol caracteristic unei crime în adevăratul sens al cuvântului.

Pe lângă aceste două criterii de bază, jurisprudența din statele Common Law a mai elaborat și altele: tipul și quantumul pedepsei (de regulă, pedepse patrimoniale sau privative de libertate pe termen scurt); lipsa în textul legii a unor cuvinte ca *voluntar*, *conștient*, *cu indiferență* sau *din neglijență*, care ar determina un alt regim de responsabilitate și necesitatea de constatare a vinovăției.

Relațiile sexuale cu o persoană minoră este un exemplu pertinent de infracțiune de responsabilitate strictă în marea majoritate a jurisdicțiilor din SUA. În Statul Maryland aceasta este considerată un viol de gradul doi, care nu necesită demonstrarea *mens rea*; eroarea în privința vârstei adolescentului nu este acceptată în calitate de mijloc de apărare. Secțiunea 363 (a) (3) a Statutului cu privire la infracțiunile sexuale nu face nicio referință cu privire la cunoașterea, încrederea sau o altă atitudine psihică a făptuitorului față de vârsta persoanei. Abordarea acestui tip de viol - în calitate de infracțiune de responsabilitate strictă - este asemuită cu tradiționala viziune asupra infracțiunii statutare de viol, care este desemnată să protejeze persoanele tinere de pericolul exploatarei sexuale din partea adulților. Majoritatea statelor rețin responsabilitatea strictă pentru relații sexuale cu o persoană minoră. Legislația a 17 state permit, în anumite circumstanțe, apărarea cu eroarea privind vârsta minorului. În Washington, de exemplu, făptuitorul poate să se disculpe prin declararea că a fost indus în eroare referitor la vârsta victimei prin propriile ei declarații. În alte state, posibilitatea înaintării apărării depinde de gravitatea infracțiunii sexuale imputate. Însă, în majoritatea statelor, apărarea în cazul erorii privind vârsta victimei nu se admite dacă aceasta avea 14 ani sau mai puțin.

Cu toate că astfel de infracțiuni, ce se supun regimului vinovăției prezumate, mai există în prezent, ele sunt din ce în ce mai puține la număr în statele enunțate, grație aceluiași principii garante ale unei răspunderi penale bazate pe vinovăție, care se reafirmă riguros și în aceste jurisdicții. Comisia pentru reforma dreptului în Canada a înaintat principiul conform căruia *neglijența ar trebui să fie forma minimă de răspundere în domeniul infracțiunilor regulamentare; în consecință, nimeni nu ar trebui să fie condamnat pentru o infracțiune regulamentară, dacă se stabilește că persoana a acționat cu diligență rezonabilă, adică ea nu a fost neglijentă*. CPM al SUA, în general, respinge răspunderea penală strictă sau prezumată.

Comentariile asupra subiectului explică opinia Institutului de Drept American: Secțiunea dată (§2.05) merge într-un atac frontal contra răspunderii stricte sau absolute în dreptul penal. Metoda utilizată nu este de a abroga total responsabilitatea strictă, dar de a stabili că în cazul în care condamnarea se întemeiază pe acea bază, gradul infracțiunii este redus la o violare, care nu este o *crimă* (în baza Secțiunii 1.04.) și conform Secțiilor 1.04(5) și 6.02(4) nu poate rezulta decât într-o sentință de condamnare la o amendă sau o amendă și confiscare, sau o altă pedeapsă civilă autorizată.

Responsabilitatea strictă, în care vinovăția se prezumă, a fost aspru criticată în baza a două motive:

- A) în primul rând, legile de responsabilitate strictă nu îndeplinesc funcția preventivă, deoarece făptuitorul nu-și dă seama și, ca o persoană rezonabilă, nici nu trebuie să-și dea seama de faptul care face comportamentul său periculos;
- B) în al doilea rând, nu este just a condamna o persoană care nu este moral vinovată; faptul că partea învinuirii deseori, sau chiar de obicei, apelează la reglementările de responsabilitate strictă și intențează dosare penale numai contra persoanelor care au săvârșit faptele cu vinovăție, ceea ce este extrem de dificil de demonstrat, nu este convingător.

În Belgia jurisprudența contribuie la suprimarea conceptului de vinovăție prezumată. Un caz important menționează că judecătorul nu ar trebui să decidă *în mod legal că infracțiunea vizată de lege, în care nu este certă nici chestiunea intenției și nici cea a neglijenței se sancționează numai din cauza ca fapta a fost comisă din punct de vedere material*. [252, p. 269] În Franța, numeroase delict, fiind supuse altădată vinovăției prezumate, astăzi nu mai sunt decât contravenții materiale.

2.5. Concluzii la Capitolul 2

1. În epoca lui Iustinian se identifică distincția între *acțiunile penale* (care tind la o pedeapsă), *acțiunile civile reipercutorii* (care tind la obținerea unei despăgubiri) și *acțiunile mixte* (care tind și la una și la cealaltă).

2. Deși gândirea juridică a Mesopotamiei nu a atins nivelul de dezvoltare prin care să se încetățenească în legile sale la nivel principal conceptul vinovăției penale, cu toată structura sa sclavagistă și în pofida unor reziduri arhaice, Codul lui Hammurabi cuprindea idei moderne în privința acesteia.

3. Dreptul canonic penal a făcut multe progrese, comparativ cu dreptul roman (a determinat păcatul penal și a detaliat înțelesul de vinovăție).

4. În Mesopotamia se deosebea intenția de culpă (imprudență) și se mai cunoștea diferențierea între diferite categorii de intenții.

5. Identificarea vinovăției prin raportare numai la caracterul imputabil al ilicitului nu putea să acopere multitudinea de aspecte sub care se pot produce delictele și, din aceste considerente, era necesar un alt criteriu pentru stabilirea vinovăției.

6. Cercetarea științifică a conținutului infracțiunii, până la jumătatea sec. XX, deși a înregistrat unele progrese în domeniul vinovăției, ele nu s-au ridicat la nivelul exigențelor acelei epoci.

7. În statele Common Law - vinovăția este desemnată prin termenul *mens rea*, care presupune o stare de spirit, intenție vinovată.

8. Termenul *mens rea* se utilizează în două sensuri distincte: normativ și descriptiv.

9. Pentru lipsa unor confuzii și erori de ordin aplicativ, se impune precizarea, în art. 16¹ CP al RM a faptului că *faptele comise din imprudență sunt considerate infracțiuni doar în cazul în care este prevăzut în mod expres în Partea specială a prezentului Cod*.

10. Infracțiunile de responsabilitate absolută sunt cele când acuzatului nu i se permite să se disculpe arătând că el nu a comis nici o greșală.

11. Știința dreptului penal din România, ca de fapt și legislația a îmbrățișat teoria psihologică în fundamentarea vinovăției penale.

12. Vinovăția caracterizează într-un anumit fel scopul, direcția gândirii infractorului.

13. Legătura indisolubilă de determinare, influențare și completare reciprocă dintre factorii intelectual și volitiv face din vinovăție o entitate spirituală, concepută drept o unitate dialectică dintre actul fizic și urmările sale, prin care se lezează sau se pun în pericol anumite raporturi sociale apărute de legea penală.

14. Prin o asemenea concepere a vinovăției se argumentează filosofic, psihologic și juridic temeiul subiectiv al răspunderii penale.

15. În viziunea noastră, în doctrina română este util de a se face uz de noțiunea de atitudine psihică în raport cu legea penală, sub aspectul cunoașterii și înțelegerii caracterului ilegal al faptei sale.

16. Prin noțiunea de faptă ilicită nu se percepe aspectul de conștientizare a ilegalității faptei sale în plenitudinea sa, dar nici ceea ce privește conștientizarea gradului de pericol social al faptei sale. Toate acestea vor fi mai pe larg tratate la secțiunea corespunzătoare.

17. Vinovăția este apreciată ca un ansamblu de raporturi psihice ale subiectului infracțiunii sub forma intenției sau a culpei - față de relațiile sociale ocrotite de legea penală, față de fapta comisă și de urmările ei socialmente periculoase.

18. S-ar impune o definiție mai nuanțată totuși a vinovăției, ca fiind un ansamblu de raporturi psihice ale subiectului infracțiunii sau, care preced și însoțesc fapta la momentul comiterii infracțiunii, fie sub forma intenției sau a culpei, gradul și intensitatea acestora, precum și a praeterintenției, atât în raport cu caracterul ilegal al legii al faptei sale penale comise, cât și față de relațiile sociale ocrotite de legea penală, adică gradul prejudiciabil al faptei comise sau urmările ei socialmente periculoase.

19. În ceea ce privește aspectul de calificare corectă și de profilaxie asupra infracțiunilor în general este foarte importantă aprecierea motivului și scopului infracțional.

20. Mobilul este, dincolo de limitele vinovăției, - element secundar a laturii subiective a infracțiunii, însă aceasta nu înseamnă că el trebuie studiat izolat sau rupt de aceasta.

21. Regimului vinovăției prezumate sunt supuse infracțiunile de responsabilitate strictă și absolută.

3. CONCEPTUL, NATURA ȘI ESENȚA VINOVĂȚIEI PENALE

3.1. Conceptul vinovăției penale

Vinovăția penală, din punct de vedere *al formei*, menționează N. Buzea, aparține *fenomenelor juridice*, din punct de vedere al fondului - fenomenelor psihice. [38, p. 7] Este evident că suportarea sau retrăirea vinovăției este legată de formarea la personalitatea umană a normelor morale de comportament, odată cu dezvoltarea personalității. Unii autori [231, p.] consideră că această formare are la baza sa chiar o geneză biologică (genetică), iar alții [248, p. 122] au înaintat trei premise de dezvoltare a emoțiilor la vinovăție (admiterea valorilor morale comune; internaționalizarea lor și capacitatea de autocritică dezvoltată într-atât ca să poată primi contrazicerile dintre valorile analizate intern și comportarea reală). Astfel, se presupune că existența mecanismelor culturale comune ale însușirii vinovăției este legată de raporturi unice și determinarea continuității etapelor cognitive și sociale în dezvoltare. Premisele de educare a conștiinței morale și a simțului de vinovăție apar ca dorințe ale întregii societăți de a educa în generația care urmează simțul responsabilității. Căuza de retrăire a vinovăției poate servi ca comportare comisivă și omisivă - când în anumite situații ar fi binevenite, adecvate și necesare. E. Phares menționează că aceasta își are sorginea nu numai într-un sentiment de vinovăție, ci în anume aspecte exteriorizate al comportamentului său. [251, p. 144] Această legătură apare dintre interiorizările persoanelor cu locusul interior, prin care se coordonează propria soartă, iar exteriorizările cu locusul exterior sunt unele de control asupra individului. Ele apar și se apreciază în legătură cu cele întâmplare cu persoana, uneori aproape că nu depind de el. [256, p. 332] Uneori simțul vinovăției poate fi neîntemeiat sau preamărit.

G. Lewis consideră ca vinovăția, de fapt, ar presupune cea mai simplă metodă de deliberare, de a se împăcă cu ea și de a-i da posibilitate de a se stinge treptat. [241, p. 356]

Doctrina juridică franceză, fără a consacra o definiție a culpei, adică a vinovăției în general, s-a limitat a releva elementele constitutive ale conținutului ei - elemente în funcție de care se poate concepe cu ușurință o accepțiune a noțiunii și care constau în: fapta materială și ilicită generatoare de prejudicii, factorul psihologic exprimat prin manifestarea de voință a autorului și elementul imputabilității conduitei, autorului acesteia. [104, p. 151]

Pentru o apreciere corectă a vinovăției este necesar de a clarifica diversele ei aspecte, și anume cele filozofice, sociale și psihologice. Bazele social-psihologice ale elementelor vinovăției sunt aspectul intelectual, volitiv și afectiv. Psihicul omului nu este altceva decât conștiința acestuia, care, bineînțeles, este una diametral opusă materiei [218, p. 5] sau factorilor externi sau sociali.

Elementele sau trăsăturile psihicului - ca produs intern al personalității - nu pot fi izolate

de factorii sociali și, în general, de natura realității efective. Latura psihologică [166, p. 10] o alcătuiesc proprietățile interne (gândurile, memoria, emoțiile, senzațiile, simțul, voința), iar latura socială este configurată de tot ceea ce apare la om în rezultatul comunicării. În asemenea situații, într-o egală măsură sau neproportional se face calculul dintre fiecare aceste determinante și contradictorialitatea dintre ele. [164, p. 41]

Specificul conștiinței constă tocmai în faptul că acesta este un stimul și regulator al activităților umane. El constă dintr-un raport al persoanei cu realitatea obiectivă în procesul actelor materiale ale persoanei sau gândul raportat la factorii de incitare. De altfel, raportarea persoanei la realitatea obiectivă, în procesul de activitate, este nu numai conturarea lumii înconjurătoare, nu numai reflectarea asupra ei, dar și atribuirea comportamentului uman la anumite tipare și realități. [185, p. 106] Tocmai de aceea, conștiinței morale i-a fost acordată o atenție deosebită prin ample studii filozofice, deoarece aceasta constituie un compartiment al eticii. Ea se caracterizează drept o capacitate a personalității de a efectua un autocontrol moral, de a-și formula și de a cere de la sine sau pentru sine obligații morale. În asemenea mod, conștiința morală, în cadrul eticii, apare ca o expresie a autoconștientizării morale personale sau ca un judecător intern.

3.1.1. Teorii cu privire la natura și esența vinovăției penale

A. Teoria neuro-fiziologică și psihologică a corelației dintre fapta ilicită și autor.

Procesele psihice componente ale vinovăției se desfășoară, ca orice proces psihic, în forul lăuntric al subiectului și devin relevante prin manifestările exterioare ale acestuia. Aceste procese nu sunt altele decât cele care constituie substratul psihic comun al oricărei acțiuni umane. Ceea ce diferă de o faptă morală, laudabilă nu sunt *mecanismele* neuro-fiziologice care stau la baza acțiunii, ci modul în care sunt ele dirijate, în vederea realizării finalității pentru care sunt puse în mișcare. [25, p. 20-21] Aceste procese psihice ale vinovăției nu prezintă un conținut specific, ele urmează a fi cunoscute într-o formă sumară, atât sub aspect neuro-fiziologic, cât și sub aspect psihologic. Faptul în cauză se impune pentru a avea o imagine completă asupra acestor procese și a evalua mai corect complexitatea vieții psihice individuale, varietatea legăturilor și a corelațiilor care formează substratul proceselor respective și care se pun în mișcare prin luarea deciziei de a acționa și a trece la executarea hotărârii.

Bazele neuro-fiziologice ale actului de voință în cazul ființei umane presupun analiza acțiunilor motorii, care sunt o resultantă a contradicțiilor și relaxărilor musculare. Acestea din urmă reprezintă expresia aspectului volițional al actelor de comportament. [225, p. 359-361] Orice activitate umană [225, p 38] afectează neuronul motor central al scoarței cerebrale și până

la măduva spinării sau neuronul motor periferic (de la măduva spinării până la mușchi), care presupune a fi o formă elementară de punere în acțiune mușchilor și de a provoca o mișcare a corpului - *actul reflex*. Cele mai frecvente mișcări corporale sunt, însă, cele voluntare. Ele au loc printr-un mecanism coroplex, ce presupune un răspuns conștient dat stimulului exterior.

Bazele psihologice ale actului de voință reprezintă acea activitate psihică orientată spre atingerea unor scopuri proprii și condusă conștient, depășindu-se eventualele obstacole. În contet, se ține de procesele interne ori de factori exteriori organismului, care s-ar opune realizării scopului. [106, p. 216]

Dacă n-ar exista această intervenție a conștiinței, toate mișcările ar fi reflexe, iar voința ar fi o liberă trecere de impulsuri. În așa fel scopul propus spre realizare nu organizează mișcarea, ci conferă o direcție, un plan după care se desfășoară mișcarea. [111, p. 283-287] G. Antoniu și C. Bulai susțin că, deși individul reacționează la mediul ambiant, între excitație și răspuns se interpune persoana acestuia cu scopuri proprii; ca urmare, n-ar putea fi echivalată cauza cu efectul, deoarece în reacția de răspuns - ponderea o are subiectul și nu mediul de unde provine excitația. Pe lângă reacția așteptată, persoana poate să introducă și acte *spontane* - consecința unei excitații interne. [8, p. 37]

Actul voluntar exprimă nevoia individului de a acționa când echilibrul dintre organism și mediu este rupt pentru moment, iar prin acțiune se încearcă restabilirea echilibrului, conduita devine prin aceasta un caz particular de schimb între lumea exterioară și subiect. În acest fel, actul voluntar este regulat și dinamizat de sentimente, acestea la rândul său conferă conduitei umane scopul și energia necesară, pe când inteligența îi conferă o structură și mijloace de a realiza scopul. [8, p. 37]

Referitor la bazele neuro-fiziologice ale proceselor intelective (de conștiință) se apreciază că omul ia cunoștință de proprietățile elementare ale materiei ca urmare a acțiunii obiectelor și fenomenelor lumii înconjurătoare asupra organelor de simț, fapt care creează excitația declanșatoare a proceselor de contracție (în celulele musculare) sau cele de secreție (în neuroni și celule glandulare). Ceea ce se cunoaște în mod cert este că excitația se produce numai la un anumit grad de intensitate a stimulului. În cadrul proceselor de sinteză și de integrare a tuturor proceselor psihice (inclusiv cele de cunoaștere și cele voliționale), care au loc la nivelul scoarței, un rol important, sub acest aspect, îl are conștiința. Deși nu s-a dovedit existența unui sediu centrencefalic al conștiinței, această zonă trebuie să existe; ea are un rol important în întreținerea tonusului de excitabilitate corticală. La aceasta contribuie, în formațiunea reticulară, prin excitațiile nespecifice pe care le transmite scoarței cerebrale, întreținerea unui anumit tonus de activitate. [14]

Referitor la bazele psihologice ale proceselor intelective (cognitive) - luând naștere anumite procese psihice, procesele de cunoaștere a lumii înconjurătoare și a propriului corp - ca una dintre formele fundamentale sub care se prezintă activitatea conștiinței umane, actul voluntar este inseparabil de cunoașterea obiectului asupra căruia se acționează: conduita conștientă este întotdeauna precedată și orientată de un proces cognitiv; acest proces își subordonează și fenomenele motivațional-afective, trăirile, trebuințele, dorințele conștientizate, care stau la baza hotărârii de a acționa. Spre deosebire de actul inconștient, în care răspunsul la excitație este spontan, automat, impulsiv, actul voluntar implică întreruperea între stimuli și răspuns a unor structuri specifice. În așa fel, corelarea modelului informațional al lumii exterioare cu modelul informațional al *propriului Eu*, tot în așa fel are loc delimitarea dintre motiv, scop, mijloace și corelarea lor nu numai prin prisma cerințelor subiective (de exemplu, o serie de automatisme). Inconștientul nu se confundă cu subconștientul, care, la rândul său, reprezintă totalitatea fenomenelor psihice care se situează la un moment dat în afara câmpului conștiinței. [111, p. 215]

Referitor la bazele neuro-fiziologice și psihologice ale proceselor afective, sub aspect fiziologic, motivația a fost definită ca acel factor intern, care activează, direcționează și integrează (energizează) un tip de comportament; motivația împinge organismul spre o anumită acțiune, în sensul realizării unui scop anumit. Realizarea scopului determină diminuarea impulsului, sediul activității emoționale și a motivației. Cercetările efectuate asupra unor zone aflate la baza creierului au relevat că prin excitare se declanșează răspunsuri afective [8, p. 39] - *circuite afective*. Or în așa fel, trăirile emoționale sunt cele mai complexe sentimente, ele au caracter stabil, generalizat, influențând actele voliționale și capacitatea cognitivă a subiectului. Particularitățile psihice ale unei persoane sunt determinate de îmbinarea caracteristică a diferitelor stări afective, prin care se exprimă temperamentul acelei persoane. [111, p. 259]

Într-un sens restrâns, noțiunea de caracter exprimă specificul activității voliționale a subiectului, modul în care acesta este capabil să-și dirijeze voința și să dea un conținut pozitiv actelor sale voliționale. Tot sub acest aspect, caracterul mai apare și ca *o armonizare a funcțiilor personalității în vederea realizării unui scop conștient*. [111, p. 298] În acest sens este remarcat faptul că esențial este ca subiectul, cunoscând trăsăturile propriului temperament, să învețe să-și stăpânească manifestările temperamentale, care ar putea să-l conducă la unele acte voluntare nedorite. Aceasta este una dintre preocupările principale ale procesului educativ.

Pasiunile, însă, se caracterizează printr-o trăire mai intensă, de natură să impulsioneze la un nivel mai ridicat manifestările exterioare. [8, p. 48]

B. Teoria psihologică.

Concepția psihologică a fost dominantă în gândirea juridică europeană în a doua jumătate a sec. XIX. O contribuție de seamă pentru evoluția acestui proces au avut-o penaliștii italieni de la sfârșitul Evului Mediu, ale căror idei, preluate și extinse în practica judiciară a vremii, au generat ample mișcări de reformă a legislației din acea epocă (de exemplu, Constituția Carolină). De asemenea, o influență hotărâtoare a avut-o teoria dreptului natural. Dintre reprezentanții acestui curent, S. Pufendorf a elaborat conceptul de *imputatio* (fapta agentului se atribuie acestuia dacă reprezintă o acțiune liberă a faptuitorului, dacă aparține acestuia *ad ipso proprie partinens*); numai astfel acțiunea devenea cauza ce determina tragerea la răspundere penală. Întregul sistem penal tinde să fie elaborat pe baza imputației subiective, având ca premisă libertatea de voință a individului; omul nu poate răspunde decât pentru consecințele liber voite pe care le provoacă.

Conform acestei teorii, în vinovăția penală există o legătură psihică între autor și fapta sa, iar aceasta constituie un ansamblu a proceselor psihice (volitive, intelective și afective). În esență, aceasta relevă caracterul voit și conștient al faptei, prin reprezentarea de către subiect a condițiilor obiective în care acționează, precum și a consecințelor faptelor. Și aceasta - datorită capacității sale de a-și dirija în mod corect acțiunea. Pe baza analizei cunoașterii și reprezentării în vederea producerii rezultatului, a devenit tot mai profund înrădăcinată ideea *că nimeni nu poate fi tras la răspundere penală, decât dacă a comis o faptă cu vinovăție. La fapta infracțională, pe lângă o implicare materială, fizică, trebuie să existe și o participare psihică sau morală*, [54, p. 230] în care în mod corespunzător *agentul a înțeles exigențele sociale privitoare la comportamentul său*. [54, p. 230] Or, în această opinie, vinovăția apare ca un concept de gen, care cuprinde intenția și culpa - specii ale sale. Or, vinovăția cuprinde, în ansamblul ei, procesele psihice care stau la baza relației dintre autor și acțiunea (inacțiunea) ce produce un rezultat, dorit, nedorit, dar acceptat, prevăzut sau previzibil. [124, p. 454]

În concepția privitor la răspunderea penală a făptuitorului, se discută rolul exclusiv al intenției, care ar reprezenta un proces psihic real, deoarece făptuitorul sau agentul voiește acțiunea și rezultatul pe care îl are în reprezentarea sa, în timp ce culpa se apreciază că ar reprezenta numai o realitate normativă. Și în acest sens se constată că în locul unei teorii despre vinovăție - ar putea fi vorba, cel mult, despre o teorie despre intenție și numai într-un mod separat s-ar putea vorbi despre o teorie a culpei. În acest fel, nevalorificarea de către legiuitor a tuturor elementelor psihice individuale susceptibile să participe la luarea deciziei și a executării unui act ilicit nu trebuie înțeleasă într-un mod absolut.

Vinovăția n-ar putea fi evaluată în afara existenței unui comportament exterior, ea n-ar putea fi redusă la o simplă intuiție sau impresie asupra gânditorilor agentului; existența și evaluarea procesului psihic trebuie să aibă la bază analiza faptei concrete, ale cărei elemente

corespund cerințelor normei penale de încriminare. Aceasta poate face obiectul analizei organului judiciar numai în măsura în care s-a exteriorizat prin săvârșirea sub forma unei fapte penale consumate sau tentative.

Anume acest mod exclusiv a determinat adversarii concepției psihologice să susțină că acțiunea descrisă în cuprinsul normei de incriminare apare ca o manifestare complet golită de orice proces psihic, fiind apreciată ca *o mișcare pur mecanică, cauzală, lipsită de orice participare a conștiinței agentului*.

Tot acestei teorii i s-a reproșat și incapacitatea de a furniza un concept superior de vinovăție, care, cu adevărat, ar fi în măsură să cuprindă procesele psihice caracteristice intenției și culpei, considerându-se astfel că, în cazul culpei fără prevedere - nu se poate stabili cu adevărat o legătură de factură psihică între autor și un rezultat, pe care persoana infractorului de fapt nici nu l-a prevăzut. Pe de altă parte, acestei teorii, i-au fost aduse obiecții în sensul că vinovăția psihologică nu pune în valoare potențialul vinovăției - ca element de individualizare a răspunderii, neținând cont de motivele care determină comiterea infracțiunii. [232, p. 281-282] Este adevărat că în teoria psihologică asupra vinovăției, mobilul faptei nu constituie un element psihic care ar putea caracteriza intenția, aceasta din urmă subzistă indiferent de mobil. [245, p. 281]

Un alt reproș adus acestei teorii a fost formulat chiar de doctrina penală română, care a admis că *deși, în principal noțiunea de scop exprimă un proces subiectiv, acesta se poate exprima și în cuprinsul modelului legal nu numai într-o finalitate situată în afara infracțiunii și care atribuie intenției caracter calificat, dar și ideea unui rezultat infracțional. Iar în aceste ipoteze noțiunea de scop se va indica ca o cerință esențială a laturii obiective a infracțiunii fără ca să influențeze la rândul său latura subiectivă*. [52, p. 281]

Într-o altă precizare referitoare la situația în care după cum conduita incriminată constituie o acțiune sau inacțiune, incriminarea faptei are ca suport subiectiv, de regulă, intenția, iar în cazuri de excepție, culpa; incriminarea unei fapte omisive are ca cerințe subiective concomitent intenția și culpa, în afară de cazurile când legiuitorul prevede, explicit, că fapta omisivă are ca suport subiectiv numai intenția.

În literatura de specialitate se enunță că teoria psihologică nu poate întotdeauna oferi o explicație referitor la lipsa vinovăției în ipoteza anumitor cauze de înlăturare a caracterului penal al faptei. [124, p. 454]

Resorturile vizate, uneori justificate pe deplin, alteori doar parțial, invocate concepției psihologice, au servit drept temei pentru o revizuire și reîntregire într-o variantă modernă, a acestei teorii, în al cărei cadru se constată o anumită deschidere spre o analiză mai profundă a

proceselor psihice. Astfel că într-o viziune mai modernă a acestei doctrine [85, p. 423] *vinovăția apare, în oricare din formele sale, ca o trăsătură caracterizată a personalității agentului, precum și a conduitei acestuia. Astfel că, actus reus cuprinde și elementele non-psihice ale infracțiunii (activitatea fizică, rezultatul, circumstanțele faptei), iar mens rea este parte componentă a infracțiunii, aflată într-un coraport cu celelalte elemente obiective ale ei.*

În această viziune modernă a teoriei psihologice, autorul faptei nu mai poate fi privit numai ca un factor causal, producând orbește modificări în lumea exterioară, ci și ca o persoană responsabilă, capabilă să-și dea seama de ceea ce face și să-și dirijeze voința în cunoștință de cauză. În acest mod, răspunderea penală se subiectivizează sau se umanizează, apare ca o consecință a unei manifestări umane conștiente. Și în acest mod societatea poate să acționeze mai eficient și în cunoștință de cauză asupra acestuia, dacă nu spre a-l transforma complet, atunci cel puțin pentru a obține de la acesta o mai bună folosire a însușirilor cu care a fost dotat, respectiv pentru a evita repetarea răului produs societății. În context similar este privită și o justificare rațională a pedepsei care s-ar aplica făptuitorului. Concepția reîntregește și edifică scopul pedepsei, prevenirea infracțiunilor, care ar putea duce la evitarea sancțiunilor exagerate, la determinarea infractorilor periculoși să se abțină de la săvârșirea infracțiunii ori să se adapteze cerințelor societății. S-ar mai evita și intimidarea exagerată a unor membri ai societății, s-ar atenua în mod hotărâtor măsurile de pedeapsă aplicate doar în raport cu gravitatea faptei și vinovăția agentului. Deoarece o persoană nevinovată nu poate fi pedepsită, în același timp, pedeapsa nu poate depăși măsura faptei și a vinovăției; în sens contrar, sancțiunea penală nu poate acționa eficient asupra colectivității (prevenție generală) sau asupra condamnatului (prevenție specială).

Conform acestei concepții, se poate constata exclusivismul vinovăției, care este apreciată în mod absolut. Și numai în cadrul lui *mens rea* sunt analizate procesele psihice individuale, fapta (*actus reus*) presupune toate elementele infracțiunii, cu excepția lui *mens rea*.

Ceea ce este incontestabil și în practică nu s-ar putea înțelege altfel este că orice infracțiune prezumă nu numai o activitate materială, ci și o anumită atitudine psihică a făptuitorului în raport cu fapta și cu consecințele acesteia. [6, p. 9] Această cerință, care s-a impus ca o mare cucerire a civilizației umane și ca o renunțare la practica anterioară, după care era suficient raportul de cauzalitate, stabilit adesea pe bază de prejudecăți, pentru tragerea la răspundere penală a unei persoane, a fost pus la baza activității represive moderne. Chiar dacă răspunderea penală obiectivă mai există și astăzi în unele legislații, ea are caracter cu totul excepțional.

La fel de incontestabilă ar fi și concluzia în conformitate cu care vinovăția presupune două procese psihice de bază: un proces intelectual (subiectul își dă seama de ceea ce face, are reprezentarea consecințelor faptei, procedează în mod conștient când acționează într-un mod sau

altul) și un proces volitiv (acțiunea, inacțiunea este rodul voinței agentului, îi aparține acestuia, constituie o manifestare a personalității sale, are loc prin intermediul voinței agentului). Din modul extrem de diferit în care se combină, se structurează aceste procese - iau naștere formele și modalitățile vinovăției.

Dincolo de aceste date incontestabile în ceea ce privește conceptul sau domeniul vinovăției penale, mai continuă șirul nesfârșitelor controverse. Mai întâi de toate, aceste controverse se referă la conceptul global de vinovăție, în această privință nu există o unanimitate de opinii - dacă în conținutul vinovăției prioritate trebuie acordată procesului intelectual (teoria reprezentării) sau procesului volitiv (teoria voinței).

C.-D. Teoria reprezentării și teoria voinței.

Unii cercetători au apreciat [53, p. 138] că teoria reprezentării explică mai corect formele și modalitățile vinovăției. Alți autori, [239, p. 218, 263] dimpotrivă, susțin că voinței trebuie să i se acorde prioritate, deoarece numai reprezentarea rezultatului n-ar putea atrage răspunderea penală. În cazul în care comportarea subiectului nu ar fi contrară datoriei prescrise de normă, ea nu ar putea fi considerată ca având la bază intenția sau culpa. [223, p. 294]

Într-una din aprecieri se remarcă faptul că factorul intenției este voința de a acționa într-o anumită direcție (teoria voinței limitată în acțiune). Dacă n-ar exista o asemenea voință, făptuitorul n-ar putea răspunde pentru o faptă intenționată - chiar dacă rezultatul produs ar decurge, inevitabil din acela care asigură inevitabilitatea voinței făptuitorului. De exemplu, făptuitorul care și-a dat foc casei spre a încasa asigurarea n-ar putea fi tras la răspundere și pentru uciderea unei persoane paralizate aflate în casă și care nu a putut să se salveze singură, susținându-se că în acțiunea volitivă nu s-a urmărit această finalitate.

Într-o altă concepție (teoria reprezentării) voința acțiunii este considerată ca un simplu impuls dat mișcării corporale și care se epuizează odată cu aceasta și nu influențează producerea rezultatului. Astfel pentru răspunderea penală a făptuitorului este necesar faptul de a se prevedea rezultatul.

Consecințele negative ale teoriilor menționate sunt înlăturate de teoria voinței acțiunii și a rezultatului, în care se menționează că intenția ar consta din voința acțiunii și din prevederea rezultatului. Aceasta este aproape unanim admisă. În această concepție, intenția presupune în egală măsură voința acțiunii și voința rezultatului prevăzut de făptuitor. [53, p. 230-232]

În felul acesta, teoria voinței acțiunii și a rezultatului, concepând actul intenționat ca voit atât în ceea ce privește acțiunea (inacțiunea), cât și rezultatul aflat în reprezentarea făptuitorului, restabilește egalitatea de influență a elementului volitiv și intelectual din conținutul intenției.

Totuși, în cadrul concepției moderne a teoriei psihologice unele concluzii, seducătoare, pe

drept cuvânt, deschid orientări de natură teoretică și justificabile în plan practico-judiciar. Pe de altă parte, aceasta a deschis sau a expus primele tentative de început de apreciere obiectivă a vinovăției, așa încât, obiectivele nesoluționate de teoria psihologică vor fi totuși preluate de o nouă teorie a vinovăției (*teoria normativă*).

E. *Teoria normativă.*

A apărut în Germania prin anii 30 a secolului trecut. Pentru prima dată F. Reinhard a conceput vinovăția ca o judecată de valoare asupra conținutului psihic al faptei, limitând reproșul la modul de constituire a acțiunii. Acela care a adus mai departe aceasta teorie, pe baza concepției finaliste asupra acțiunii, a fost H. Welzel. Teoria a fost dezvoltată ulterior de Hirsch, Kaufmann, Wolf, Grafzu Dohna, Jakobs, Schmidhauser, Roxin, Achenbach etc.

Potrivit acestei teorii normative, vinovăția nu este o realitate psihologică, ci un concept normativ, care exprimă un raport de contradictorialitate dintre voința subiectului și norma de drept. Această concepție normativă este una dominantă astăzi în doctrina germană, spaniolă, elvețiană sau italiană. Conform acesteia, vinovăția se consideră drept un reproș pentru faptul comis sau o contradicție dintre voința subiectului și ordinea de drept. Într-o asemenea viziune, vinovăția nu mai este un concept global, care generalizează trăsăturile comune ale intenției și culpei, ci ele sunt apreciate că aparținând laturii obiective a conținutului incriminării. Ele sunt concepute și ca elemente subiective ale acțiunii volitive. Or, tocmai de aceea nici intenția, nici culpa, nu mai constituie vinovăție, adică acestea nu mai sunt apreciate ca forme ale acesteia, ci ca elemente necesare, însă nu și suficiente pentru existența ei. Reținând că pe lângă existența faptelor comise și procesele psihice corespunzătoare ale acestora va mai trebui constatată și inexistența vreunui temei care să înlăture vinovăția ori pedeapsa.

Însă, într-una dintre formele recente ale acestei teorii se consideră că vinovăția reprezintă un reproș, iar obiectul reproșului este vinovăția în întregul ei. [8, p. 29-31]

Astfel că fapta intenționată care este una voluntară nu ar fi trebuit să fie voită, iar fapta din culpă este un fapt involuntar care nu ar fi trebuit produs, dar care, în mod normal ar fi trebuit evitat. [232, p. 29-31]

În acest sens doctrina italiană apreciază că pe lângă faptul că această teorie reușește să furnizeze un concept unitar despre vinovăție, acoperind deopotrivă intenția și culpa, ea permite o individualizare mai bună a vinovăției, ținându-se cont de motivele care l-au determinat pe autor să acționeze. [245, p. 297] Și în acest mod vinovăția ar fi susceptibilă de unele diferențieri cantitative și calitative, deoarece evaluarea ei se face atât după criterii individuale, cât și după criterii sociale. [249, p. 224-225] Iar într-un asemenea sens de abordare, existența vinovăției nu ar fi lăsată la o apreciere arbitrară a judecătorului, ci este condiționată de verificarea de către

instanță a anumitor elemente stabilite de lege. Orice modificare și diferențiere în conținutul faptei ilicite influențează inevitabil și dimensiunile vinovăției penale. [239, p. 387]

Considerăm că este necesar de menționat și faptul că noua teorie adaugă un element de evaluare suplimentar - cerința cunoașterii sau conștientizării normei de incriminare, la aprecierea căreia organul judiciar va întreba care procese ale conștiinței n-au funcționat ori care din ele au funcționat defectuos și ce laturi ale personalității agentului se dovedesc a fi deficitare. De această dată, după cum constatăm, accentul analizei se transferă de la procesele psihice implicate în săvârșirea faptei - ca o atitudine internă - la procesele psihice de natură să explice comportarea făptuitorului față de ordinea juridică. Or, tocmai din aceste ultime rațiuni apreciem că ar fi corectă remarca că *respectiva teorie a vinovăției penale nu exclude procesele psihice, ci numai le extinde și le aprofundează, iar analiza elementului subiectiv ar fi de natură să promoveze noi soluții legislative la aplicarea legii penale*. [9, p. 25]

De-a lungul timpului, concepția normativistă asupra vinovăției a cunoscut mai multe variante, care diferă mai ales sub aspectul elementelor ei constitutive. *Potrivit concepției neoclasice, existența vinovăției are ca premise: responsabilitatea, intenția sau culpa, precum și cunoașterea preceptului penal, dar și absența unei cauze de înlăturare a vinovăției*. [245, p. 305]

Deși autorii acestei teorii o denumesc *normativă*, nu este greu de observat că în cuprinsul său sunt analizate, într-o formă indirectă, procese psihice care însoțesc și se manifestă la luarea hotărârii de acționa, ca și în executarea acestei hotărâri. Dar acordând o atenție mai redusă în cadrul vinovăției proceselor psihice constitutive, deși chiar această teorie normativă nu le poate abandona cu totul, prin logica firească a lucrurilor este obligată să le ia în considerare și să le evalueze – în calitate de premise ale vinovăției. Indiferent cum ar fi vinovăția definită, va exista întotdeauna un posterius, ea va ocupa locul următor, adică după fapta ilicită și se va examina în raport cu o faptă materială anterioară și în limitele acesteia și nu înaintea faptei. Această concepție normativă, care ar dori să golească de conținut psihic vinovăția, tot va trebui să ia în considerare procesele psihice individuale ale vinovăției. Or, chiar transferate în cadrul acțiunii, ele rămân premise pentru o judecată asupra ei.

Teoria normativă asupra vinovăției penale nu exclude procesele psihice, ci numai extinde și aprofundează analiza elementului subiectiv de natură totuși să promoveze soluții noi legislative sau de aplicare a legii, care nu sunt sau n-ar putea fi realizate și în cadrul teoriei psihologice a vinovăției. [9, p 25]

Mulți dintre autori resping ideea vinovăției - ca proces psihic, susținând că aceasta este un raport de contradicție între voința subiectului și cea a normei (teoria normativă). Ca urmare, vinovăția ar fi o judecată de valoare asupra comportamentului agentului, un reproș făcut acestuia

pentru că a ales o cale de a se manifesta - contrară celei pe care o prevede legea. [239, p. 383-386] S-a replicat acestei concepții că judecata de reproș aparține celui care-l observă pe agent, și nu făptuitorului al cărui proces psihic interesează. [223, p. 294] S-a făcut și observații după care judecata sub forma reproșului nu exclude, în conținutul ei, intenția și culpa, deoarece ceea ce se reproșează este un anumit comportament al subiectului, care poate fi intenționat sau nu, influențând astfel judecata de valoare. [239, p. 414] În cazul faptei intenționate i se reproșează agentului că ar fi voit o faptă pe care legea o interzice, iar în cazul culpei i se reproșează că s-ar fi comportat cu ușurință, imprudență, acordând atenție insuficientă obligației legale de a fi prudent, diligent și de a preveni astfel rezultatul păgubitor.

Formal, voința apare astfel ca un proces psihic, al cărui efect este o manifestare exterioară contrară preceptului prevăzut de normă, iar substanțial apare ca expresie a unei discipline sociale.

F. Teoria caracterologică.

Vinovăția - ca proces psihic, nu poate fi tratată drept o caracteristică a personalității autorului (teoria caracterologică), ca un simptom al pericolozității sociale a agentului, ci trebuie analizată în strânsă legătură cu manifestarea exterioară, prin care se dezvăluie procesul psihic și care poate să nu fie neapărat expresia unei personalități socialmente periculoase. O atare corelație n-ar putea fi stabilită, de regulă, nici în cazul infracțiunii care prezintă un pericol grav și cu atât mai puțin - în cazul infracțiunii care prezintă un pericol redus sau mediu. În realitate, o faptă incriminată se sancționează în raport cu interesele generale de a ocroti anumite valori sociale și nu în raport cu personalitatea antisocială a făptuitorului. Cel mult, în cadrul individualizării sancțiunii, se vor avea în vedere și eventualele tendințe, obișnuințe, impulsuri spre infracțiune ale făptuitorului.

În doctrina germană, pe lângă conceptul de vinovăție în sens larg, se folosește, de unii autori, și conceptul de **vinovăție de autor** (*Täterschuld*), care exprimă caracteristicile psihice ale agentului, starea lui subiectivă. Vinovăția, în acest caz, constituie un reproș nu la adresa manifestării sale exterioare, orientată greșit spre înfrângerea legii, ci la adresa personalității individului - pentru predispoziția lui spre infracțiune, pentru răutatea sa, deși era în puterea făptuitorului să aibă o stare psihică diferită.

Unii autori se referă la o **vinovăție pentru conduita de viață**, alții o caracterizează ca o lipsă de control a funcțiilor superioare asupra vieții interioare, iar identificarea unor asemenea trăsături ar justifica agravarea legală a sancțiunii. S-a replicat [223, p. 300] că acest tip de vinovăție ar fi o ficțiune, deoarece presupune la agent capacitatea de a-și construi o fizionomie psihică diferită, fapt care ar pretinde diferențierea cazurilor când subiectul poate să depășească

tendențele înnăscute ale caracterului, trăirile ereditare, anomaliile bio-psihice, de cazurile în care subiectul nu are o atare posibilitate. În realitate nu se poate stabili în ce limită agentul are sau nu o atare posibilitate și nici judecătorul n-ar putea să efectueze o atare investigație. S-a motivat, de asemenea, că și dacă s-ar putea identifica o atare vinovăție specifică unui autor (o răutate mai mare decât la altul), aceasta n-ar avea nici o relevanță juridică. Or, societatea poate lua măsuri restrictive contra unei persoane numai când aceasta încalcă legea penală și pune în pericol sau aduce atingere valorilor sociale ocrotite, nu și atunci când această manifestare exprimă o răutate intimă mai mare sau mai redusă. Această răutate nu constituie o încălcare a unui precept al ordinii juridice. Ea ar putea fi luată în seamă numai la individualizarea judiciară, dacă creează temerea că pe viitor făptuitorul ar putea comite noi infracțiuni. Statul nu este gardianul virtuții, ci aplică sancțiunile numai în măsura în care există o manifestare exterioară contrară ordinii juridice.

G. Teoria ignoranței evitabile. Eroarea de drept penal. Aspecte subiective.

La fel de discutabile sunt și teoriile recente, care tind să nege conceptul de vinovăție, prin exagerarea rolului de prevenție generală și specială a pedepsei, negându-se caracterul retributiv al acesteia. Dacă vinovăția este legată de reproșul care ar putea fi făcut subiectului, ea încetează să mai fie luată în considerare în măsura în care se face dovada că subiectul nu putea să acționeze altfel decât a acționat. În acest caz pedeapsa nu s-ar mai putea aplica drept răsplată (retribuție) pentru o voință rea, ci numai în scop de prevenție specială sau generală. Vinovăția devine, astfel, un concept inutil. Această teză a fost preluată din doctrina germană și de unii autori italieni, care, interpretând decizia din 23 martie 1988 a Curții Constituționale italiene ajung la concluzia că răspunderea penală este posibilă numai dacă ignoranța era evitabilă, adică numai în cazul unui comportament controlabil de către subiect. Or, aceasta înlătură necesitatea examinării vinovăției, pedeapsa fiind menită nu să sancționeze o vinovăție rea, ci numai incapacitatea subiectului de a-și controla comportamentul și a evita un rezultat periculos. Prin urmare, dacă existența capacității de alegere de către subiect între bine și rău (liber arbitrul) nu poate fi probat, nu se poate legitima nici reproșul adresat inculpatului, implicit nici reacțiunea prin pedeapsă împotriva unui mod de comportare care nu putea fi evitat. Dar raționând astfel, nici pedeapsa nu-și mai are justificare. Cum s-ar putea legitima aplicarea pedepsei, chiar în scop de prevenție specială, unei persoane absolut determinate să comită o infracțiune? Pentru a evita această contradicție, autorii teoriei vizate admit că, totuși, omul normal, mijlociu, poate să aleagă între bine și rău, poate să-si determine în mod efectiv voința, aceasta nefiind în mod necesar condiționată. În felul acesta se admite posibilitatea reproșului, dar numai pentru o conduită care s-a situat împotriva datoriei de a respecta legea, ceea ce, de asemenea, înlătură funcția tradițională a vinovăției. [223, p 306]

Sub acest aspect, considerăm că ar fi binevenite și adecvate punerea în discuție și a cauzelor justificative extralegale - eroarea de drept penal. În doctrină [124, p. 470] eroarea de drept penal a fost definită ca *o falsă cunoaștere a realității naturale sau normative* ori ca *o discordanță între cunoaștere și obiectul acesteia*. Și în acest sens, s-a susținut corect că *eroare nu se confundă cu ignoranța, deoarece ultima presupune absența cunoașterii vreunui element, eroarea, la rândul ei, presupune o cunoaștere deformată asupra acestuia*. [124, p. 471]

Din moment ce se constată că vinovăția este o trăsătură de bază a infracțiunii, eroarea de drept penal poate fi definită ca o formă în care făptuitorul nu cunoaște sau cunoaște în mod greșit o normă cu caracter penal - în momentul comiterii faptei. Astfel, în cazul erorii de drept penal, obiectul cunoașterii îl constituie anume norma penală. Prin urmare, eroarea de drept penal există în cazul în care făptuitorul, săvârșind o faptă, nu a cunoscut că aceasta este interzisă de legea penală, ci a considerat că, în condiție în care a comis-o, fapta este permisă de lege. [7, p. 327] Însă, pe de o parte, pentru a stabili o ordine sociale necesare conviețuirii normale, într-o societate civilizată se impune cu strictețe cunoașterea normelor penale care trebuie respectate. Procedând în acest mod, legiuitorul a dorit ca toți destinatarii normelor penale să manifeste o preocupare deosebită cu privire la cunoașterea conduitei pe care trebuie să o adopte. Pe de altă parte, s-a încercat descurajarea justificărilor făptuitorului de a invoca necunoașterea legii penale.

În acest sens, s-a pus corect întrebarea, dacă în realitate nu ar putea apărea unele situații, care, prin specificul lor, nu sunt altceva decât veritabile excepții de la principiul invocat anterior, și la care chiar dacă textele legii penale ar fi nesocotite, s-ar putea ajunge la o răspundere penală obiectivă. [11, p. 239]

După multe discuții și dezbateri științifice, la început la nivel doctrinar, apoi în plan practic, referitor la asemenea situații, s-a ajuns la o etapă de recunoaștere a efectului exonerativ de răspundere penală. Abia ulterior s-a consacrat, pe cale legislativă, efectul exonerator al erorii de drept penal, dar și aceasta într-un mod excepțional. Actualmente, eroarea de drept penal a fost recunoscută în unele sisteme de drept pe cale jurisprudențială (Belgia, Olanda), iar în altele - a fost impusă de Curtea constituțională (Italia), în vreme ce în codurile penale adoptate recent aceasta a fost consacrată într-un mod explicit (Franța, România). [253, p. 8-9]. Există și unele state unde problema în cauză nu se abordează la nivel legislativ (RM).

În acest sens, anumite legislații presupun sau prezumă în mod absolut cunoașterea legii penale de către infractor la comiterea infracțiunii. Bunăoară, în jurisprudența italiană s-a admis pe cale de interpretare că necunoașterea legii penale poate fi invocată, dacă această ignoranță este una invincibilă, adică când persoana se află într-o imposibilitate absolută de a lua cunoștință de legea penală. Acest argument a fost admis și de Curtea de Casație italiană pentru anumite

rațiuni de echitate. Un pas mai departe s-a făcut prin Hotărârea nr 364 din 1988 a Curții Constituționale italiene, care a considerat că art. 5 CP italian, în care se precizează că *nimeni nu poate invoca pentru scuza sa necunoașterea legii penale* - s-ar afla într-o contradicție cu art. 27 din Constituția aceluși stat, după care se consacră principiul vinovăției, și astfel s-a admis că *eroarea de drept penal produce efecte ori de câte ori ignorarea legii este una inevitabilă* [245, p. 394-395]

Există însă și legislații care cer cunoașterea legii penale la comiterea infracțiunii, dar și care admit într-un mod implicit excluderea prezumției cunoașterii legii, cu excepția unor domenii concrete de aplicare. Printre ele putem indica la CP german, CP francez, CPM al SUA, CP suedez, CP grec și CP polonez etc. În această ordine de idei menționăm că în CP german din 1975 (la paragraful 17) este prevăzut că *dacă făptuitorul, în momentul săvârșirii faptei penale, nu percepe faptul că el comite o încălcare de drept (Unrecht), el nu este considerat vinovat în cazul în care eroarea a fost inevitabilă, iar dacă făptuitorul ar fi putut evita o asemenea eroare, pedeapsa ar putea fi redusă* (alin. 1 paragraf 49). Această dispoziție a fost introdusă în CP german încă în 1975 și această reglementare legală, la rândul său, nu constituie altceva, decât o confirmare legislativă a practicii judiciare de către Curtea Federală germană (Bundesgerichtshof) a efectului exonerator al erorii de drept penal. În materie de aplicare a efectului exonerator al răspunderii penale asupra erorii de drept penal, jurisprudența germană a trecut prin două etape. O doctrină adoptată prin Vechea Curte (Reich), rămasă până la dispariția acestei Curți în 1945 (Reine Vorsatztheorie) și o altă doctrină, cu totul diferită de această, a fost creată de Noua Curte Federală Supremă.

Doctrina germană [246, p. 315] argumentează că nu ar fi posibil să se facă vreun reproș agentului care a săvârșit o faptă ilicită, decât dacă s-ar admite că acesta a cunoscut sau putea să cunoască caracterul ilicit al faptei. De aici și soluția legii penale germane că în anumite împrejurări concrete al cauzei se înlătură răspunderea penală a făptuitorului. Și aceasta - dacă eroarea asupra legii penale a fost una invincibilă. În ce privește criteriul după care se stabilește caracterul invincibil al erorii de drept, jurisprudența germană a decis: *eroarea este totuși evitabilă, dacă agentul și-a dat seama de caracterul imoral al faptei sale comise, ori dacă și-a dat seama că fapta sa este contrară sentimentului de justiție ori de echitate, sau putea să deducă existența interdicției legale*. [11, p. 243]

CP francez actual conține, de asemenea, un text de lege, care tratează, la art. 122-3 - problema erorii de drept penal. În fapt se prevede că *nu este responsabilă penal persoana care justifică în mod adecvat faptul că s-a aflat într-o eroare asupra dreptului și pe care nu era în măsură de a o evita sau cu o putere legitimă de a realiza actul*. Așadar și CP francez conține

teoria erorii de neînvinș și îi recunoaște efectele. În acest fel, efectul exonerator al excluderii răspunderii penale se limitează doar la cazurile erorii penale de neînvinș. Nu se recunoaște, însă, un efect asemănător altor categorii de erori ale dreptului penal.

Art. 65 CP francez anterior prevedea că nici o crimă sau delict nu poate fi scuzat, numai în cazul și circumstanțele în care legea declară faptul scuzabil, sau permite de a aplica o situație mai puțin riguroasă. Din acest text, Curtea de Casație a conchis că legea determină într-un mod limitat principiul și că nimeni nu poate ignora legea. Pe când în textul unei legi franceze din 5 noiembrie 1970 se menționa că *conform circumstanțelor, tribunalele vor putea primi excepția ignoranței stabilite pentru contravenții, dacă aceasta s-a comis în decurs de 3 zile din momentul promulgării*.

Jurisprudența franceză [236, p. 712] a admis într-un mod treptat exonerarea de răspundere în cazul erorii de drept penal și doar în anumite cazuri excepționale: când agentul a făcut eforturi serioase de a se informa, însă nu a reușit să depășească greutățile survenite. De fapt, în această doctrină, problema analizată a fost pusă în discuție cu mult timp mai înainte. [233, p. 712]

CPM american prevede, în art. 2.04 (3) faptul: *convingerea că un anumit comportament nu constituie din punct de vedere legal crimă este o excepție față de acuzare, iar făptuitorul trebuie să demonstreze că a acționat, bazându-se în mod legal pe viziunea eronată a legii comportamentul său nu va constitui o infracțiune din punct de vedere legal*.

Jurisprudența americană, în ultimele două decenii și jumătate, atât Curtea Supremă de Justiție, cât și Curțile federale ale statelor, au aplicat un program nou pentru legi penale în asistarea erorilor constituționale, [169, p. 915] adoptând, în acest fel, diferite standarde care justifică erorile neînțelese și erorile la aplicarea legilor ce contravin dispozițiilor prevăzute în Constituție. [221, p. 1109] Doctrina americană, în ceea ce privește situația efectului exonerator, în anumite cazuri excepționale ale erorii de drept, de asemenea, s-a pronunțat într-un sens pozitiv încă din timpuri. [235, p. 182]

În legislațiile române, prezumția irefragabilă de cunoaștere a legii penale (*nemo censetur ignorare legem*) se regăsește înscrisă încă în Codul Calimah (art. 3), care invoca faptul că *publicându-se o lege după chipul cuviincios, nu poate nimeni a se apăra, zicând că nu i s-a făcut cunoscut*. Ulterior și în CP al lui Carol al II, în art. 135, menționa același principiu. Referitor la eroarea asupra unei norme penale, în dreptul penal român actual, potrivit art. 30 alin. (5) se prevede că *nu este imputabilă fapta prevăzută de legea penală săvârșită ca urmare a necunoașterii sau cunoașterii greșite a caracterului ilicit al acesteia din cauza unei împrejurări care nu putea fi în niciun fel evitată*. [42] Această concepție asupra erorii de drept își trage sorgintea din CP italian din 19 (art. 5 alin. (5)). [26, p. 26] Această prezumție reprezintă o simplă

ficțiune, greu de conciliat cu principiul răspunderii penale subiective, menționează G. Antoniu. [16, p. 13-23]

Este misiunea magistraților ca, în cadrul procesului penal echitabil, să descifreze la fiecare caz în parte elementele concrete care pot da conținut cauzei justificative. Prezumția irefragabilă trebuie menținută, iar eroarea de drept penal să fie prevăzută drept o cauză exonerativă, chiar și ca o situație de excepție.

Și în doctrina rusă, majoritatea autorilor consideră că necunoașterea sau cunoașterea greșită a legii penale nu trebuie să înlăture răspunderea penală. [167, p. 35-37] Totuși, o parte din doctrină abordează justificarea erorii de drept - ca cauză care înlătură caracterul ilegalității penale a faptei infracționale. [218, p. 243-244] În proiectul P al FR (adoptat în 1996) s-a propus să se prevadă eroarea de drept la art. 29, care urma a avea următorul text: *se consideră eroare de drept situația când persoana nu conștientiza sau după împrejurările concrete ale faptei nu putea conștientiza faptul că fapta chiar social periculoasă comisă de el este interzisă de legea penală sub amenințarea aplicării răspunderii penale. Fapta se va recunoaște a fi comisă fără vinovăție și în puterea acesteia nu este supusă răspunderii penale.* Acest articol nu a fost inclus în CP al FR. Or, după cum s-a menționat *această definiție nu aprecia de fapt eroarea de drept, ci mai curând cea a întâmplării sau a cazului fortuit.* [177, p. 336]

Se operează și cu opinia [219, p. 73] care apreciază că ar fi necesară introducerea în actuala legislație penală rusă a un nou art. 28¹, în care să se definească și să se accepte conceptul erorii de drept și efectul exonerativ al acesteia. Aceasta trebuie să vizeze următorul conținut: *dacă persoana, care a săvârșit o infracțiune prevăzută de legea penală, se află cu bună credință în eroare asupra caracterului ilegalității faptei sale, această persoană trebuie scutită de răspundere penală.* În acest caz se va lua în considerație și aspectul că persoana doar într-un mod inevitabil nu putea să depășească această necunoaștere a ilicitului. Când persoana se va afla în eroare asupra câtorva elemente ale conținutului tip al infracțiunii sau asupra construcției acestuia, să fie totuși supusă răspunderii penale. În aceste situații, totuși, răspunderea penală să fie atenuată. În ceea ce privește istoria acestei instituții în legislația rusă, s-a constatat că dispozițiile referitoare la ea datează încă din Condicile din 1845 (art. 1456).

Așa, după cum știm, cea mai importantă clasificare a formelor erorii, potrivit doctrinei române, [54, p. 420] este cea care distinge între:

- eroarea de fapt și
- eroarea de drept.

Trebuie de precizat însă faptul că la ora actuală există mai multe sisteme juridice, care consideră depășită, într-o oarecare măsură, distincția între eroarea de fapt și eroarea de drept,

propunându-se, în schimb, o clasificare a formelor erorii realizată prin raportare la trăsăturile infracțiunii:

- eroare asupra elementelor constitutive (tipicității) și
- eroare asupra antijuridicității faptei.

Drept exemple ale acestei doctrine sunt dreptul german, austriac, spaniol, elvețian, portughez, brazilian, peruan etc. [124, p. 473] De aceea considerăm că într-un mod corect s-a apreciat că aceasta a soluția preferabilă de lege ferenda și, în context, ea și-a găsit locul și în dreptul penal român.

Conform art. 32 din Statutul Curții Criminale Internaționale se vizează eroarea de fapt și eroarea de drept. Așa încât, potrivit paragrafului 2, eroarea de drept - ca tip particular de comportament ce constituie crimă în jurisdicția Curții, nu constituie o cauză de excludere a răspunderii penale. Însă, eroarea de drept va constitui temei pentru excluderea răspunderii penale, dacă nu există elementul mental.

Ca urmare a celor expuse menționăm că problema conștientizării legalității faptei infracționale [236, p. 712] se extinde și asupra altor concepte ale dreptului penal, pe care urmează să le expunem în continuare și anume: aceasta ar avea relevanță și asupra elementelor constitutive ale infracțiunii, asupra conceptului de vinovăție penală, ori aceasta mai ține, în opinia noastră, de o apreciere și o analiză adecvată și a specificului intenției infracționale - formă a vinovăției penale.

H. Teoria cauzală a acțiunii.

Între elementele subiective și cele obiective ale infracțiunii există un strâns coraport. Astfel, orice infracțiune presupune o conduită a subiectului activ - conduită care poate îmbrăca fie o formă pozitivă – acțiune, fie o formă negativă – inacțiune (omisiune). În doctrina penală au fost elaborate, de-a lungul timpului, mai multe teorii cu privire la conduită. Toate aceste teorii au încercat a oferi o noțiune a conduitei sau acțiunii în sens larg, care să includă atât acțiunea *stricto sensu*, cât și inacțiunea.

Doctrina penală clasică a îmbrățișat așa-numita teorie cauzală a acțiunii, elaborată în principal de doctrina germană de la sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX. Potrivit acestei teorii, acțiunea era definită ca o mișcare corporală și dominată de voință, care produce o modificare în lumea exterioară. [245, p. 130] De esența acestei teorii era, deci, existența unei manifestări exterioare dominate de voință, fără a interesa, însă, conținutul ei (ce a dorit efectiv autorul), acesta fiind analizat exclusiv în cadrul laturii subiective. De exemplu, există acțiune în cazul unui conducător auto care lovește un pieton, întrucât există o modificare în lumea exterioară (vătămarea corporală a pietonului) determinată de o mișcare corporală (conducerea vehiculului)

dominată de voință (conducerea fiind, fără îndoială, un act voluntar). Este relevant pentru definiția acțiunii conținutul voinței dacă șoferul a dorit să lovească pietonul sau doar să se plimbe cu mașina.

Astfel concepută, teoria se dovedea incapabilă de aplicare în cazul infracțiunilor omisive, caracterizate tocmai prin absența unei mișcări corporale. Pentru a răspunde acestei situații, definiția a fost reformulată, acțiunea fiind considerată ca producerea sau neevitarea voluntară a unei modificări în lumea exterioară. Chiar și în această formă, teoria nu era în măsură să constituie o bază unitară pentru fundamentarea teoriei infracțiunii, ridicând în continuare probleme în cazul infracțiunilor omisive. Operând cu sintagma *neevitare voluntară a unui rezultat*, definiția nu acoperă în întregime categoria infracțiunilor omisive, căci, spre deosebire de acțiune, inacțiunea nu este întotdeauna voluntară. [123, p. 339-0]

I. Teoria finalistă.

Încercând să răspundă obiecțiilor formulate la adresa teoriei cauzale, doctrina penală a elaborat așa-numita teorie finalistă a acțiunii. Această teorie consideră că acțiunea este o activitate orientată spre atingerea unui scop. Se apreciază, astfel, că omul poate prevedea consecințele posibile ale acțiunii sale, își poate alege dintre acestea anumite obiective și își poate dirija acțiunea în vederea atingerii lor. [232, p. 190] Această teorie aduce o modificare importantă în ceea ce privește structura infracțiunii. Astfel, intenția nu mai aparține, în acest caz, vinovăției, ci se integrează în structura acțiunii, devenind un element al acesteia.

Teoria și-a dovedit, însă, limitele în cazul infracțiunilor din culpă. În acest caz este limpede că acțiunea nu este orientată spre producerea rezultatului, astfel că s-a considerat, într-o primă fază, că acțiunea din culpă avea o finalitate potențială. Ulterior, s-a recunoscut că în cazul infracțiunilor din culpă există o acțiune finală (conducerea unui autoturism, realizarea unei intervenții chirurgicale), dar finalitatea acesteia este irelevantă pentru dreptul penal. În acest caz, ceea ce interesa era doar modul de realizare a acțiunii finale (viteza excesivă, efectuarea intervenției fără un prealabil examen al pacientului etc.).

De aceea s-a apreciat că noțiunea de acțiune finală nu trebuie înțeleasă în sensul că doar scopul acesteia interesează dreptul penal, căci și mijloacele alese pentru realizarea scopului sau efectele concomitente realizării sale pot avea relevanță penală.

Potrivit altei concepții, apărute sub influența *teoriei finaliste a acțiunii*, intenția și culpa părăsesc definitiv sfera vinovăției și aceasta obține un conținut pur normativ, fiind constituită din următoarele elemente: responsabilitate, posibilitatea cunoașterii antijuridicității faptei și exigibilitatea unui comportament conform normei juridice.

Nu există unanimitate de opinii nici asupra sferei de cuprindere a vinovăției. O aserțiune

consideră că vinovăția presupune un subiect care să aibă capacitatea de a înțelege și voi, capacitate care se dobândește numai la un anumit grad de dezvoltare fizică și psihică. Prin urmare, persoanele care n-au vârsta corespunzătoare și starea psihică normală nu pot comite o faptă cu vinovăție. Unor astfel de persoane nu li se poate face nici un reproș moral cu privire la modul de comportament, deoarece actele minorului sau ale bolnavului mintal nu sunt susceptibile de o evaluare etică.

S-a replicat, însă, că, în realitate, vinovăția este un concept juridic și nu moral. Or, vinovăția, în sensul unei atitudini psihice cu conținut moral, ar presupune raportarea conduitei agentului la obligațiile morale care îi revin și care derivă din normă, pe când vinovăția în sens juridic există chiar și atunci când agentul nu cunoaște norma penală, fiind numai prezumat că o cunoaște. [232, p. 297]

În doctrina penală română, de asemenea, s-a exprimat părerea după care starea psihică specifică intenției și culpei poate exista și la incapabili (de exemplu, un paranoic poate ucide victima deliberat), iar împotriva persoanelor incapabile se pot lua măsuri de siguranță. Aceștia sunt subiecți activi numai sub aspectul aplicării pedepsei, nu și a măsurilor de siguranță. Asemenea măsuri nu se vor dispune, însă, dacă agentul incapabil a săvârșit fapta constrâns ori în stare de necesitate, ceea ce înseamnă că intervenția cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei împiedică luarea măsurilor de siguranță împotriva inculpatului. Implicit se desprinde concluzia că și în cazul persoanelor incapabile se pot identifica procese psihice specifice vinovăției. [54, p. 311]

Ideea că și împotriva persoanelor incapabile se pot lua unele măsuri de sancționare de natură penală a condus, în doctrina germană, la elaborarea unei teorii noi asupra vinovăției. În această concepție, procesele psihice nu aparțin vinovăției, concept discutabil, ci acțiunii agentului, modului de comportare, manifestare, care există și în cazul incapabililor. Unul dintre fondatorii acestei teorii – Welzel - a emis ipoteza că în orice societate există anumite structuri prejuridice, ontologice, care se impun legiuitorului și care sunt rebele la orice modificare. Printre aceste structuri este și caracterul finalist al acțiunii. Orice acțiune urmărește realizarea unui scop, unei finalități, după un plan prestabilit. Ca atare, intenția nu aparține vinovăției, ci acțiunii - ca element subiectiv al acesteia. După părerea lui Welzel, culpa nu înseamnă altceva decât un rezultat care ar putea fi evitat printr-un control mai riguros al conduitei.

Într-o asemenea viziune, sub denumirea de vinovăție se înțeleg nu procesele psihice care reflectă legătura dintre agent și fapta sa, ci reproșul pe care instanța îl face inculpatului pentru folosire rea a facultăților și însușirilor proprii, ca și pentru nesocotirea posibilităților pe care le avea de a-și da seama de caracterul antijuridic al faptei și de lipsa oricărei cauze care să-i

constrângă voința să procedeze altfel decât ar fi fost legal. Într-o asemenea concepție, dolul și culpa există chiar și în faptele persoanelor incapabile. [223, p. 299] Dacă această concluzie a teoriei finaliste, în unele aspecte, ar părea întemeiată, alte aspecte ale ei generează polemici.

Astfel, ideea unor structuri ontologice, care preexistă dreptului, se situează pe o poziție metafizică, valabilă numai pentru cei care împărtășesc o atare viziune filosofică. În realitate nu există concepte juridice preexistente normei. Această poziție ar conduce la incertitudine și arbitrar, fiecare putând să conceapă, după bunul său plac, orice fel de asemenea concepte. Pe de altă parte, desprinderea intenției și a culpei de vinovăție și trecerea lor în aria de acțiune face imposibilă separarea aspectului obiectiv de cel subiectiv, conduce la golirea de conținut a conceptului de vinovăție, care este redusă la capacitatea subiectului de a înțelege și voi (implicit de a alege o altă conduită decât cea ilicită, în condițiile în care își dă seama de caracterul ilicit al acțiunii și acționează neconstrâns). [223, p. 302]

Discutabilă este și teoria care încearcă să introducă în acest concept o cerință specifică - cea a unei anumite atitudini interioare a subiectului în raport cu fapta și rezultatul acesteia (Gesinnungstrafrecht, dreptul penal al atitudinii interioare). În această viziune fapta ilegală nu presupune numai o latură obiectivă și subiectivă, dar și o verificare sub aspectul apartenenței spiritului autorului, dacă fapta este conformă sau nu acestui spirit, adică atitudinii interioare a subiectului. Răspunderea penală este bazată, prin urmare, pe o judecată etico-spirituală, concept care deschide calea arbitrarului și al incertitudinii în ce privește respectarea drepturilor individului și a libertăților acestuia. Pe lângă aceasta, exagerarea introspecției este de natură să îngreuneze stabilirea faptei ilicite și probarea vinovăției autorului. [223, p. 303]

J. Teoria socială a acțiunii.

La fel ca și teoria cauzală, teoria finalistă întâmpină serioase dificultăți în fundamentarea infracțiunilor omisive, mai ales atunci când este vorba de omisiunea din culpă, în acest caz nu se poate discuta nici de un scop al acțiunii și nici măcar de mijloace sau efecte concomitente relevante. Teoria socială a acțiunii consideră acțiunea ca fiind orice conduită umană socialmente relevantă. Acestei teorii i s-a reproșat că are un conținut prea general, astfel că nu permite identificarea caracteristicilor comportamentului în cazul fiecărei categorii infracționale, iar relevanța socială a comportamentului este ambiguă. G. Fiandaca și E. Musco [232, p. 191] arată că există situații în care relevanța socială a comportamentului este dată tocmai de caracterul antijuridic al acțiunii.

K. Teoria conceptului negativ de acțiune.

Teoria conceptului negativ de acțiune consideră că acțiunea este cauzarea unui rezultat individualmente evitabil. Acestei teorii i s-a reproșat, în primul rând, faptul că implică o

apreciere cu privire la vinovăție, [245, p. 131] în lipsa căreia nu se poate stabili caracterul evitabil.

Dar controversele asupra vinovăției nu se desfășoară numai pe un plan global general, nu se referă numai la conceptul de vinovăție în general, dar și în legătură cu procesele psihice componente ale acestei instituții juridico-penale.

L. Teoria actelor derivate dintr-o inerție a voinței.

Se știe că, într-o anumită viziune, elementul fundamental al vinovăției îl constituie voința conștientă a subiectului. Acesta ar fi acel *quid* în jurul căruia se valorifică procesele componente ale vinovăției. În această concepție voința este privită ca un impuls volitiv, un impuls conștient de a acționa sau de a nu acționa. Dacă voința presupune un proces volitiv conștient, înseamnă că n-ar putea fi considerate acte voite de subiect acele acte automate, reflexe, instinctive sau din obicei și care nu par a fi supuse unui control al conștiinței. Aderând la o atare poziție, în doctrina germană actele instinctive, reflexe, automate sunt considerate ca neavând la bază o voință conștientă și, ca atare, nu au relevanță penală. [239, p. 201-202] Tot astfel, în cazul omisiunilor determinate de uitare nu există o voință conștientă, o dirijare conștientă a manifestării exterioare, în cazul omisiunii prin uitare psihicul agentului a rămas inactiv, pasiv, astfel că nu s-ar putea justifica tratarea omisiunii ca un act conștient.

O altă concepție [223, p. 310-312] susține că aparțin voinței și actele care nu trec prin zona lucidă a conștiinței. Unele din aceste acte, cu un efort de energie, ar putea fi inhibitate. La fel, actele instinctive, actele din obișnuință devenite automatisme. Chiar omisiunile pot fi evitate cu un efort de atenție.

Prin urmare, se susține în această teză, că pot fi atribuite vinovăției nu numai actele care își au originea într-un efort conștient, dar și cele care derivă dintr-o inerție a voinței. Ca atare, ar putea să existe o răspundere penală nu numai pentru actele conștiente, dar și pentru actele care au nevoie de un efort volitiv pentru a fi evitate. Preceptul normei, prin urmare, poate fi realizat nu numai printr-o activitate voluntară conștientă, dar și prin mobilizarea tuturor însușirilor personale, a eforturilor - pentru a evita un rezultat periculos. Persoana care refuză să facă acest efort inhibitor, prin care ar fi putut împiedica acțiunea sau omisiunea și rezultatul acestora - poate fi susceptibilă de răspundere penală. Singura excepție admisă în aceste cazuri ar fi aceea a actelor atribuite unei persoane, deși conștiința sa nu l-a avertizat și nu putea să-l avertizeze, chiar cu un efort de atenție. Este vorba de actele la care subiectul a fost constrâns fizic, fiziologic sau psihic de o putere superioară capacității sale volitive.

În ceea ce ne privește avem și noi rezerve față de această concepție, care presupune că dacă actele reflexe ar putea fi considerate acte volitive și nu s-ar încadra și ele în categoria actelor

săvârșite sub imperiul constrângerii. De aceea găsim corectă apreciere și mențiunea că reflexul, prin concept, presupune o reacție spontană, care nu trece prin instanțele de control ale organismului, ele n-ar putea fi împiedicate, oricâtă atenție am acorda comportamentului personal. [6, p. 27-28]

3.1.2. Noțiunea vinovăției penale

Deși doctrina română [91, p. 122] s-a situat în mod consecvent pe terenul teoriei psihologice a vinovăției, considerăm că s-a menționat just că ar fi preferabilă adoptarea teoriei normative. Or, pentru a se putea reține în acest fel vinovăția, este necesar ca subiectul să fie responsabil, adică să posede acea capacitatea de a-și reprezenta semnificația actelor sale și de a fi stăpân pe acestea. Cunoașterea urmează a fi actuală și posibilă asupra caracterului ilicit al conduitei infracționale și doar în acest mod ar exista o posibilitatea reală de a acționa în conformitate cu exigențele ordinii juridice. [124, p. 471]

După cum a fost consemnat anterior, concepția psihologică asupra vinovăției și-a demonstrat limitele în fundamentarea și explicarea proceselor psihice în raport cu cunoașterea sau conștientizarea ilicitului penal la comiterea infracțiunii, ale culpei penale - ca formă a vinovăției, mai ales în ceea ce privește forma fără prevedere (neglijența) a acesteia. Tot în baza acelorași rațiuni, limitele concepției psihologice au fost constatate și în ceea ce privește vinovăția în cazul faptelor infracționale comise prin omisiune. Deci, inacțiunea a fost definită ca nerealizarea unei acțiuni posibile pe care subiectul avea obligația juridică de a o realiza [245, p. 137] sau ca neefectuarea unei acțiuni așteptate din partea unei persoane. [223, p. 225]

Așadar, omisiunea nu se analizează *in abstracto*, ca o simplă pasivitate, ci se evidențiază întotdeauna prin raportare la o anumită acțiune determinată, care îi este cerută subiectului. De cele mai multe ori, nerealizând acțiunea care îi este cerută de lege, subiectul face altceva, el nu rămâne într-o pasivitate generală și completă, dar acțiunile pe care le realizează în locul celei cerute rămân, de regulă, fără relevanță penală. De aceea, inacțiunea nu poate fi definită prin prisma unei acțiuni pe care subiectul o realizează în locul celei cerute. [223, p. 224] De aceea, nu susținem opinia exprimată în doctrina românească, precum că o infracțiune omisivă ar putea fi în concret săvârșită și printr-o acțiune, caz în care am fi în prezența unei așa-numite infracțiuni omisive prin comisiune, aducându-se, în acest sens, exemplul în care omisiunea denunțării unei infracțiuni este mascată printr-un denunț inexact. În realitate, în acest caz, ceea ce interesează este faptul că subiectul nu a denunțat infracțiunea, fiind fără relevanță împrejurarea că a mai comis și o acțiune alături de această omisiune. În plus, acțiunea respectivă, departe de a fi element constitutiv al nedenunțării, ar putea îmbrăca forma unei infracțiuni autonome. De

exemplu, denunțare calomnioasă - reținută în concurs cu nedeunțarea. Dacă în cazul acțiunii subiectul lezează sau pune în pericol valoarea socială protejată, în cazul inacțiunii, de regulă, pericolul pentru valoarea socială este preexistent, iar subiectul are obligația de a-l înlătura. [91, p. 109] Această obligație corespunde unei îndatoriri. Ea poate fi *generică* - ce incumbă oricărei persoane (de exemplu, de a acorda ajutor unei persoane aflate în pericol) sau *specifică* - ce incumbă subiectului în considerarea unei calități a acestuia (funcționar, militar). [124, p. 4]

În doctrina italiană a fost elaborată și o altă definiție, care își propune să acopere toate formele de manifestare a conduitei infracționale. În acest sens, conduita ilicită a fost definită ca acea conduită tipică pe care ordinea juridică vrea să o împiedice [după 124, p. 260] în general, în ceea ce privește elaborarea unui concept general de conduită, aplicabil atât acțiunii, cât și omisiunii, atât infracțiunilor intenționate, cât și celor din culpă. Cu toate că s-au depus numeroase eforturi, s-a specificat că toate ele s-au dovedit în cele din urmă infructuoase. Așa cum s-a văzut, fiecare dintre teoriile evocate sunt susceptibile de obiecții, cel puțin prin raportare la o anumită formă de conduită. [după 124, p. 2]

F. Streteanu [124, p. 2] arată că nu este necesară elaborarea unui concept global de acțiune în sens larg, fiind preferabilă analiza în mod distinct a acțiunii *stricto sensu* și, respectiv, a omisiunii. În opinia noastră, acest punct de vedere urmează a fi susținut. În același sens, considerăm că ar fi preferabil ca atât legislația română, cât și doctrina să împărtășească teoria normativă a vinovăției. Or, cel mai convingător argument în acest sens l-ar constitui expunerile enunțate în ceea ce privește conceptul erorii de drept penal. Evident, teoria caracterului pur normativ al vinovăției, care exclude intenția și culpa din sfera acesteia, ar fi greu de conciliat cu textul citat, care arată că *vinovăție există când fapta care prezintă un pericol social și care este săvârșită cu intenție sau din culpă, ori cu intenție depășită*. Adică, s-a apreciat că dispozițiile adoptate nu ar fi incompatibile cu teoria normativă în forma ei originală, care admite că intenția și culpa fac parte și din conținutul vinovăției. [124, p. 455] De aceea, raliem la opinia exprimate în parte și de doctrina italiană, [223, p. 225] potrivit căreia *pentru existența vinovăției este necesară atât intenția sau culpa alături de cele trei condiții esențiale pe care le impune teoria normativă: responsabilitatea, cunoașterea antijuridicității faptei și exigibilitatea unei conduite conforme normei juridice*. În doctrină s-a mai arătat și faptul că *intenția și culpa pot îndeplini și o altă funcție - cea de elemente subiective ale tipicității*.

Or, revenind totuși la disputa asupra infracțiunilor săvârșite prin acțiune și inacțiune, considerăm că ar fi preferabil ca în cazul infracțiunilor comise prin acțiune sau comise într-un mod intenționat, vinovăția să fie fundamentată după conceptul teoriei finaliste. Adică, în așa fel acțiunea infracțională va fi apreciată drept o activitate orientată spre atingerea unui scop. Această

abordare ar stopa disputa referitor la delimitarea infracțiunilor comise cu intenție directă și infracțiunile calificate prin scop. Or, tot în baza acestei teorii, se apreciază că omul poate prevedea consecințele posibile ale acțiunii sale, își poate alege dintre acestea anumite obiective și își poate dirija acțiunea în vederea atingerii lor. [232, p.190] Aceasta, considerăm va exclude polemicile în ceea ce privește diferențierea scopului infracțional de intenția infracțională, cât și cel al infracțiunilor intenționate caracterizate prin scop. S-a apreciat corect că, de regulă, *vinovăția exprimă totuși o anumită atitudine psihică concretă (de conștiință) a făptuitorului (aspectul moral-subiectiv) față de acțiunea (inacțiunea) sa, în sensul cunoașterii împrejurării că aceasta este prevăzută de legea penală, că produce anumite urmări socialmente periculoase, de asemenea prevăzute de legea penală, pe care le dorește sau acceptă, ori manifestă o atitudine de ușurință sau nepăsare față de acestea ori nu prevede urmările deși trebuia și putea*. Și aceasta deoarece un ansamblu de raporturi psihice ale subiectului infracțiunii caracterizează o dimensiune mai complexă, mai amplă, cum ar fi latura subiectivă a infracțiunii, în care, bineînțeles, se includ și alte elemente psihice - scopul și motivul infracțiunii (subelemente secundare sau facultative ale ei). Totuși trebuie specificat că între vinovăție și latura subiectivă a infracțiunii există o legătură de la parte la întreg, fără ca acestea să se identifice totalmente.

Așa după cum putem observa, cel puțin în raport cu legislația penală română actuală cât și în doctrină, vinovăția penală capătă la un moment dat o dublă semnificație și anume cea de trăsătură esențială a infracțiunii și subelement principal al laturii subiective a infracțiunii. Astfel că nu trebuie confundată vinovăția - ca trăsătură esențială a infracțiunii, cu vinovăția - element constitutiv al conținutului unei infracțiuni. [91, p.120] Ca trăsătură esențială a infracțiunii, trebuie să se constate că fapta care constituie elementul material al infracțiunii a fost săvârșită cu vinovăție (de fapt poate include fie procesele psihice specifice intenției, fie cele ale culpei, sau ale intenției depășite), fără să existe vinovăție - element al infracțiunii în forma cerută de lege pentru existența acelei infracțiuni. [91, p.120] Deși, în acest sens, există vinovăția ca trăsătură esențială a infracțiunii. [, p. 121] Iar vinovăția va constitui element principal al laturii subiective (tipicității) atunci când fapta infracțională fie că a fost comisă în forma intenției sau culpei, ori a intenției depășite, fie în toate aceste forme ale vinovăției: Important este ca la ea să existe vinovăția infracțiunii în forma cerută de lege pentru existența acelei infracțiuni.

În context, se apreciază că stabilirea incorectă a laturii subiective a faptei comise ar atrage după sine calificarea eronată sau chiar condamnarea neîntemeiată a făptuitorului. [, p. 122] De altfel, vinovăția - trăsătura esențială a infracțiunii, nu trebuie confundată cu întregul element subiectiv din conținutul infracțiunii. Se poate ca în concret să existe una dintre formele și modalitățile de vinovăție arătate în art. 16 CP al Rom. Și, totuși, să lipsească elementul subiectiv

al unei anumite infracțiuni concrete și invers: se poate ca în concret să existe elementul subiectiv al infracțiunii, totuși să nu existe vinovăția cerută. [52, p. 383]

Toate interpretările admise anterior și ulterior, referitoare la vinovăție - trăsătură a infracțiunii, - temei subiectiv al incriminării și al răspunderii penale și, respectiv, într-un mod corespunzător - element al laturii subiective, urmează a fi anunțate prin intermediul unor specificări. Elementul subiectiv se găsește într-o unitate dialectică cu elementul obiectiv al infracțiunii. În acest sens, stabilirea vinovăției (din latura subiectivă a infracțiunii) constituie momentul final al identificării conținutului concret al infracțiunii săvârșite. Astfel, constatarea că fapta săvârșită întrunește elementele constitutive ale unei infracțiuni presupune, în același timp, constatarea vinovăției făptuitorului. Or, în dreptul procesual penal - prin stabilirea răspunderii făptuitorului se înțelege stabilirea răspunderii penale. Vinovăția penală ar constitui un concept sau un posterius, ce presupune existența unei fapte care să prezinte toate trăsăturile obiective ale normei de incriminare și, ca atare, ea nu poate fi trecută înaintea cerinței ca fapta să fie prevăzută de legea penală, ci după aceasta. [10, p. 71] Ceea ce ar mai trebui specificat sub acest aspect, este faptul că vinovăția - ca proces psihic concret - ar trebui constatată finalmente sau posterior la fapta infracțională, după ce au fost identificate celelalte elemente sau trăsături ale tipicității sau ale conținutului infracțional. Însă ca atare, la persoana individului, făptuitorului sau agentului aceste stări psihice sau de conștiință preced și însoțesc actele exterioare manifestate. Deci, la actul infracțional ele se manifestă primele sau se manifestă încă la început într-o fază internă, deliberativă, iar sunt constatate și apreciate finalmente, deoarece sunt deduse din materialitatea faptică.

În context, procesele psihice ale culpei penale urmează a fi interpretate unitar, ca și în sistemul de drept Common Law, după regulile culpei civile. [230, p. 202-204] Adică, ar fi necesar adoptarea unui sistem și fundament unitar al aprecierii vinovăției penale cu cel al vinovăției sau culpei civile. Or, analiza vinovăției în ramura dreptului civil ar putea servi drept un criteriu suplimentar de comparație cu cea a dreptului penal.

3.2. Structura vinovăției penale

Multitudinea și diversitatea definițiilor și conceptelor formulate în doctrina juridică a determinat pe juriști să adopte o atitudine sceptică față de posibilitatea precizării noțiunii de vinovăție. Avându-se în vedere, însă, necesitatea existenței vinovăției în cadrul responsabilității atât în materie penală, dar și în materie civilă, în literatura juridică, punându-se accent îndeosebi pe latura psihologică a noțiunii, s-a considerat că prin vinovăție trebuie să se înțeleagă *atitudinea psihică a autorului faptei ilicite față de această faptă și de rezultatul ei, apreciate de el cu*

ajutorul scării de valori a societății de la data săvârșirii acestei fapte. [56, p. 176] Mai exact, trebuie stabilit dacă făptuitorul, în momentul în care a săvârșit o faptă prejudiciabilă (acțiune, inacțiune), a avut în mintea sa reprezentarea caracterului antisocial al acestei fapte, precum și a urmărilor. În cazul în care se dovedește că o asemenea reprezentare nu a existat, este necesar să se examineze dacă autorul avea posibilitatea să-și dea seama de legătura de cauzalitate dintre faptă și rezultat. [104, p. 152-153] Așadar, *procesele psihice ale vinovăției penale, înainte sau în timpul comiterii infracțiunii* sau atitudinea psihică față de propriile fapte implică existența a două elemente: *volitiv și intelectual.* În fapt, *orice acțiune a omului se caracterizează pe plan psihologic prin voință și conștiință.* [44, p. 32] În anumite cazuri excepționale, acestea sunt ghidate și dominate de unele procedee psihice afective sau emotive, ele având importanță în sensul determinării și aprecierii adecvate a circumstanțelor atenuante și agravante.

3.2.1. Procese psihice intelective

Factorul intelectual exprimă conștiința autorului față de caracterul antisocial și imoral al faptei și al consecințelor acesteia. Ea presupune două elemente:

- prevederea efectelor posibile și
- reprezentarea, concretă sau abstractă, a legăturii firești dintre faptă și rezultat.

Așadar, atitudinea conștientă a omului față de conduita sa rezidă în cunoașterea urmărilor acțiunii sau inacțiunii sau, cel puțin, în existența posibilității de a le conștientiza. Dacă, însă, persoana nu a putut și nu a trebuit să prevadă rezultatele activității sale, ea nu va fi în culpă și, deci, nu va răspunde nici penalmente și nici civilmente.

În aprecierea nivelului de conștiință a semnificației sociale a conduitei făptuitorului, trebuie să se țină seama de experiența, pregătirea sa, discernământul și, în general, de capacitatea intelectuală a acestuia. *Pe acest fond cognitiv omul trebuie să-și formeze imaginea exact completă a caracterului permis - nepermis al faptelor sale, în primul rând, și al consecințelor care vor rezulta din acțiunile întreprinse, în al doilea rând,* menționează autorul I. Dogaru. [51, p. 268]

Factorul intelectual există în conținutul oricărei forme: fie că este vorba de culpa cu prevedere sau intențională (intenție din temeritate) ori de culpa fără prevedere (neglijența, imprudență). Dacă în primul caz, autorul are chiar din momentul inițial al comiterii faptei *reprezentarea (memorială imaginativă) a unui anumit rezultat urmărit, dorit, voit,* [44, p. 39] în cel de-al doilea caz - *autorul nu are reprezentarea unui anumit rezultat concret, dar el putea și trebuia să aibă prevederea faptului că, prin acțiunea sau inacțiunea ilicită, se va putea produce un oarecare rezultat dăunător.* [44, p. 35]

Vorbind despre *cunoaștere - proces psihic*, apreciem că în psihologia modernă, înțelegând rolul deosebit de important al practicii în tot procesul cunoașterii, s-a stabilit, pe baza a numeroase date științifice, că la om *este de neconceput o înțelegere a naturii și evoluției senzațiilor fără a ține seamă de influența factorului istorico-social*, [115, p. 149] care, pe lângă faptul că treptat creează al doilea sistem de semnalizare, îl perfecționează și pe cel dintâi - prin dezvoltarea organelor de simț. Cunoașterea senzorială a omului este ridicată, în acest fel, pe o treaptă superioară celei întâlnite la animale. Pentru gândire practica este izvorul activității sale și domeniul de aplicare a acestei activități. Dar, după cum gândirea nu poate fi concepută fără activitatea practică, tot așa și aceasta din urmă este de neconceput fără gândire. Între ele există o legătură indisolubilă, o interdependență dialectică. [106, p. 292-293]

Însă, în același timp, gândirea se află într-o strânsă legătură și influență reciprocă și cu procesele senzoriale ale ființei umane, formând împreună cu ele un proces unic al cunoașterii. Procesul cunoașterii, a cărui bază și forță motrică este practica socială, parcurge, în desfășurarea sa progresivă, două trepte principale, care, cu toată deosebirea lor calitativă, sunt părți componente și interdependente ale aceluiași întreg.

Prima este denumită de știința psihologiei - *treapta cunoașterii senzoriale* și cuprinde senzațiile, percepțiile și reprezentările.

A doua este cea *rațională sau gândirea abstractă*, care, pe baza datelor senzoriale obținute în activitatea practică, reflectă, prin intermediul limbajului (generalizat și mijlocit) atât obiectele și fenomenele lumii materiale, cât și relațiile dintre ele. Cu alte cuvinte, gândirea este acea treaptă a procesului cunoașterii, care reprezintă *forma superioară a reflectării lumii înconjurătoare, prin care imaginile senzoriale sunt puse în legătură și comparate într-o operație de sinteză, prin care se înlătură amănuntele, reținându-se esența lucrurilor, ajungându-se astfel la o cunoaștere a legității fenomenelor și, prin aceasta, la posibilitatea de a le domina*. [122, p. 242]

În urma supunerii datelor senzoriale unei serii de operațiuni logice (analiză și sinteză, comparație, abstractizare și generalizare etc.), gândirea reușește să dea o reflectare mijlocită și generalizată a realității obiective, fără repetări și confuzii. Ca urmare a activității sale prin felurite operațiuni, gândirea abstractă elaborează, ca forme proprii de desfășurare, noțiunea, judecata și raționamentul. Omul, parcurgând întreg procesul ascendent al cunoașterii (de la senzații până la raționamente) ajunge să reflecteze just în mintea sa chiar și pe cele mai complexe obiecte sau fenomene din lumea materială. Fără asemenea activitate psihică complexă, compusă din mai multe procese ce se succed într-o anumită ordine după valoarea lor calitativă, nu se poate realiza o cunoaștere adevărată a lumii înconjurătoare. La capătul acestui

proces, în fața realității, deja cunoscute, ființa umană nu rămâne și nici nu poate să rămână pasivă. Pe de o parte, această realitate, având o influență pozitivă sau negativă asupra necesităților și intereselor sale, îi provoacă, în mod firesc, anumite stări sufletești, stări emoționale, denumite (în psihologie) procese afective. Pe de altă parte, omul utilizează realitatea obiectivă cunoscută fie în munca dusă pentru realizarea unei cunoașteri mai profunde a lumii materiale, fie în vederea dobândirii unor foloase materiale ori spirituale mai apropiate. Toate acestea sunt realizabile, deoarece el are deja posibilitatea să *prevadă în perspectivă urmările acțiunilor sale, să înțeleagă și să-și însușească legile vieții sociale, să se conducă pe baza unor principii sociale, să acționeze în conformitate cu ideile morale superioare*. [115, p. 395]

Preveziunea - ca factor intelectual al infracțiunii, la rândul ei, presupune o prevedere bazată pe cunoașterea unor legi sau legități obiective, a unor fenomene existente, dar neconstatate încă experimental, fenomene și evenimente care urmează să se producă sau a tendinței generale de dezvoltare a unui proces ori sistem. Or, previziunea constituie facultatea sau posibilitatea de a prevedea, apariția sau evoluția fenomenelor viitoare din analiza anumitor date cunoscute în prezent. [45, p. 735]

Prevederea posibilelor rezultate și dezvoltarea legăturii cauzale la apariția lor, de regulă, se realizează la nivel intuitiv și practic. Cu toate că, la săvârșirea unor categorii de infracțiuni se pot utiliza aplicarea metodelor de pronosticare științifică. În context, de la persoana vinovatului nu se va cere în mod obligatoriu conștientizarea tuturor detaliilor sau mecanismelor legăturii cauzale. Pentru constatarea relevanței elementului respectiv, este suficient ca persoana să prevadă, în linii generale, survenirea importantelor consecințe - ca rezultat al faptelor sale. Și tocmai în eroarea prognozei se reflectă vinovăția individului. Astfel, el va trebui să poarte răspundere, în limitele stărilor de fapt, în măsura responsabilității subiective. [181, p. 37]

Conștientizarea sau înțelegerea gradului de pericol social al prevederilor și posibilităților de producere a consecințelor social periculoase se realizează la nivel rațional și se include în momentul intelectual al vinovăției. Psihologia a depășit concepția învechită a intelectualismului. Conform acesteia din urmă conștiința în totalitate *coordonează* cu comportamentul. În evitarea responsabilității obiective și la aprecierea momentului intelectual al vinovăției mai este necesară constatarea și a elementului volitiv, precum și a stărilor emoționale ale subiectului în timpul comiterii infracțiunii. Or, ultimele pot paraliza intelectul subiectului sau pot îngusta sfera lui de influență ori micșora abilitățile de pronosticare.

3.2.2. Procese psihice volitive

Factorul volitiv se manifestă prin libertatea individului de a alege între mai multe conduite

posibile, alegere ce rezultă în urma parcurgerii celor două faze ale procesului volitiv: *deliberarea* și *decizia*. [104, p. 151] Voința cu care se acționează în vederea obținerii unui anumit efect trebuie să îndeplinească două condiții:

- să fie conștientă, rațională și
- să fie liber exprimată.

Făptuitorul are, astfel, posibilitatea de a face o alegere conștientă între săvârșirea unei fapte cu caracter antisocial și alte acțiuni - inacțiuni posibile, dar care nu lezează ordinea de drept. [56, p. 179]

Ca și factorul intelectual, factorul volitiv este prezent în toate modalitățile culpei, în special în cadrul dolului - când se voiește în mod special obținerea unui anume efect, precum și atunci când se acționează cu imprudență sau neglijență. Dacă nu ar exista dorința producerii prejudiciului, s-ar fi manifestat mai multă diligență, prudență, în respectiva atitudine. [2, p. 123]

În literatura de specialitate (psihologico-juridică) s-a ajuns la concluzia că *voința este o categorie psihologico-distinctă, dar aflată într-un raport de interdependență cu alte categorii psihologice pe care se clădește sistemul psihic uman, rezultantă a dezvoltării biologic-sociale*. [118, p. 326] Realizarea scopurilor propuse și, deci, a voinței, implică folosirea tuturor resurselor psihice și morale, deliberarea, puterea omului de a planifica (prin plan elaborat conștient), organiza, realiza și controla activitatea care o desfășoară, puterea de a învinge obstacolele întâlnite, stăruința și mobilizarea pe măsura solicitărilor impuse. [51, p. 16-18]

Este adevărat faptul recunoașterii că voința nu poate fi considerată o entitate independentă, aceasta nu poate fi concepută decât în cadrul legăturilor *de interdependență și interacțiune în care se află cu toate celelalte categorii psihologice pe care se clădește sistemul psihic uman*. [139, p. 327] Ea va evolua în același timp cu dezvoltarea motivației, adică cu totalitatea mobilurilor interne ale conduitei (native, conștiente sau inconștiente), care au rolul de a activa anumite mecanisme, procese psihice. [97, p. 24-26]

Voința infracțională nu este o manifestare a unei libertăți mistice, ci constituie un rezultat al efectelor pe care lumea externă le are asupra omului. La rândul ei, voința produce efecte și asupra acțiunilor sau inacțiunilor infracționale. [79, p. 584]

În ceea ce privesc teoriile cu privire la voința juridică, acestea au evoluat de-a lungul timpului sub influența a două mari sisteme:

- sistemul francez (al voinței reale) și
- sistemul german (cel al voinței exteriorizate). [2, p. 328-329]

Tocmai de aceea, până în prezent, în doctrina penală există într-un mod corespunzător o varietate de concepții despre definirea acesteia. Astfel, într-o primă opinie, voința a fost definită

ca un sistem de autoreglaj superior care implică o deliberare conștientă a forțelor proprii, prin stăpânirea unora și începând cu mobilizarea și angajarea convergent-finalistă ale altora. [106, p. 777]

Într-o altă opinie, enunțată de B. Zorgo, voința constituie o capacitate a omului de punere în funcțiune a resurselor sale psihice care este orientată spre organizarea și efectuarea unui control asupra întregii activități în vederea realizării scopurilor propuse. [139, p. 10]

În opinia lui V. Dongoroz și a altor autori români, [53, p. 16-18] voința este o categorie psihologică distinctă, ale cărei premise se află în potențialul psihic uman ce se desfășoară prin puterea de a învinge obstacolele întâlnite, dar și prin stăruință de mobilizare pe măsura solicitărilor impuse. Cert însă este faptul că actul de voință, la realizarea infracțiunilor, are un rol hotărâtor și determinant. Acesta, la rândul lui, parcurge mai multe faze sau etape, prin care se construiește și se definitivează. Așadar, actul voluntar - ca prim moment, se înregistrează odată cu apariția impulsului și a tendinței. [114, p. 396] Aceasta, la rândul ei, apare datorită unor trebuințe de natură organică, funcțională sau materială, fie a unor necesități de natură spirituală. Toate acestea fac să se cristalizeze în conștiința omului, concomitent cu motivația ori dorința sa, scopul pe care acesta îl urmărește.

Așadar, motivul ia naștere sub un anumit impuls care se declanșează ca o tendință. Sub raport afectiv aceasta se numește dorința de a satisface nevoia care a apărut. Or, dorința este *acea expresie de conștientizare a motivului*. [114, p. 396] Altfel spus, motivul constituie *cauza internă a actului voluntar* [114, p. 396] sau *acel factor mobilizator care se manifestă și este orientat spre producerea rezultatului infracțional și constituie o parte a întregului proces volitiv*. [154, p. 164]

În opinia noastră, nu se poate pune semnul egalității între dorință (aspect volitiv) și cunoaștere (aspect intelectual) în general. Nu orice cunoaștere se transformă în dorință, însă orice dorință, la rândul ei, constituie și implică o cunoaștere. Or, înainte ca dorința să se transforme într-un motiv nemijlocit al comportării, iar apoi într-un scop, ea este mai întâi apreciată de către om. În cursul acestei aprecieri, de regulă, se aduc argumente *pro* și *contra*, adică în sensul realizării sau nerealizării actului infracțional. Se desfășoară o muncă încordată a gândirii privind alegerea și fundamentarea dorințelor, în care deseori motivele incompatibile se confruntă. Anume confruntarea imboldurilor opuse sau ale acelor ce nu coincid și constituie o subetapă importantă în alegerea făcută. Etapa în cauză a actului de voință constituie faza deliberării sau a luptei motivelor. La etapa luptei motivelor sau cea a dezvoltării motivației are loc și selectarea propriu-zisă, din totalitatea mobilurilor interne (conștiente sau inconștiente), a mobilului primar sau predominant.

Aceasta de fapt și servește ca un indiciu al aptitudinii omului de a stabili legături, de a înțelege și de a alege dorințele și de a le transforma într-un scop. De altfel, *în acest moment al luptei motivelor se presupune a fi prezentă oricum, în primul rând, o inhibiție prealabilă în vederea cunoașterii oportunității și a eficacității tuturor motivelor determinante spre o acțiune.* Și numai după aceea are loc *înlăturarea mintală a piedicilor ce stau în calea realizării acțiunii concepute.* [109, p. 10]

Pe de altă parte, lupta motivelor demonstrează aptitudinile omului de a-și aduna puterile, de a depune eforturi spre manifestarea unei voințe. În fapt, tot în lupta motivelor se manifestă, într-o mare măsură, voința omului care și se conturează în scopul activității infracționale. Aceasta se exprimă definitiv la etapa deciziei infracționale. [87, p. 10]

Se consideră, astfel, că voința este întotdeauna un rezultat al luptei dintre motive, iar această subetapă a fazei interne a infracțiunii - a luptei motivelor - presupune într-un mod implicit o ciocnire de motive incompatibile, prin care se stabilesc la individ acele aptitudini ale omului de a configura legături și de a înțelege și de a alege dorințele, precum și de a le transforma în scop. [41, p. 277] Concurența vizată a motivelor prezumă, la rândul ei, un răspuns la o multitudine de necesități. În timpul dezvoltării actului volițional, motivele infracțiunii pot să se schimbe sau să fie înlocuite unele cu altele și toate acestea se pot produce până la acel moment final - când are loc selectarea motivului infracțiunii concrete. Ținând seamă de toate aceste definiții se mai constată [1, p. 123] că voința este *capacitatea psihică a omului ce se află în raport de interacțiune cu toate celelalte categorii psihologice umane, prin care acesta își conștientizează scopurile și prin care persoana tinde să le atingă învingând obstacolele întâlnite.* [51, p. 17]

O problemă individuală, în context, este cea dacă voința cunoaște limite sau este nelimitată ca sferă de manifestare. O primă opinie, în acest sens, aparține idealismului subiectiv, potrivit căruia, în activitatea omului, este exclus determinismul. Aceasta presupune că activitatea umană este dirijată numai de *eul său*, de voința sa, în mod independent de dorințele și drepturile semenilor săi, fără nici o constrângere. [1, p. 123]

O a doua opinie este cea a materialismului dialectic și istoric, care neagă opinia idealismului subiectiv. Libertatea voinței nu este respinsă total, voința fiind liberă în anumite limite. Acțiunea voluntară a omului trebuie să respecte moralitatea și legalitatea societății în care trăiește, altfel omul ar rămâne *sclavul necesității oarbe.* [139, p. 22]

Pentru aceasta, fiecare individ își realizează un plan mintal, prin intermediul căruia poate să-și autoregleze activitatea. Autoreglare constă *în transformarea rezultatelor acțiunii în noi semnale, reflectând măsura în care scopul a fost transpus în realitate, servind la mișcarea*

treptată sau la anularea decalajului dintre scop și rezultatele obținute într-o anumită etapă a activității. [39, p. 84]

Procesul volitiv al actului de voință, care impulsionează și comandă energia fizică a omului și poate fi analizat în raport cu infracțiunea, este întotdeauna o consecință a autodenunțării făptuitorului. Aceasta se exprimă prin hotărârea luată și manifestată într-o anumită direcție de a obține un anumit rezultat. Existența unor legături a voinței cu anumite laturi ale personalității făptuitorului nu presupune că voința ar fi susceptibilă de grade. În realitate, ea există sau nu, rămânând invariabilă pe toată durata acțiunii (inacțiunii); eventuala schimbare a hotărârii subiectului atrage un nou act de voință. Altfel zis, voința făptuitorului, odată precizată prin luarea hotărârii (de a acționa sau de a nu acționa) și trecerea la manifestarea de conștiință exterioară, [52, p. 115] nu mai poate fi modificată decât printr-un alt act de voință.

Chiar dacă persoana este una responsabilă, adică având discernământ (responsabilă de propriile sale fapte), subiectul trebuie să aibă posibilitatea ca în fiecare caz concret să exprime o voință liberă. Această posibilitate nu o au persoanele supuse unei constrângeri fizice irezistibile (*vis absoluta*), indiferent dacă constrângerea este exercitată de o persoană sau de forțele naturii (de exemplu, un vânt puternic împinge pe făptuitor peste o altă persoană pe care o rănește), ori se datorează unei cauze interne. În aceste cazuri, activitatea exterioară nu aparține subiectului și nu-i poate fi imputată. [54, p. 233]

Voința, fiind o facultate psihică (de regulă, prezentă la toți oamenii adulți și normal dezvoltați) este prezumată (din moment ce făptuitorul se manifestă, există prezumția că manifestarea este rezultatul voinței sale) a fi prezentă la baza oricărei acțiuni (inacțiuni) pe care o desfășoară o persoană. Astfel, subiectului îi revine sarcina să facă proba contrară, dovedind fie că s-a aflat într-o stare de incapacitate psiho-fizică (îrresponsabilă) în momentul acțiunii (inacțiunii), la aprecierea căreia se află criteriul medical și psihologic, [51, p. 43] ori că a fost constrâns fizic sau psihic. Dacă nu s-a făcut o asemenea dovadă, fapta apare ca fiind a făptuitorului, cu toate consecințele pe care le atrage. [52, p. 115]

În contextul *liber arbitriului sau liberei voințe și vinovăției penale* se constată că toate aceste aspecte ale vinovăției penale pot fi în mod valabil apreciate doar în sensul existenței unei atitudini libere, neimpuse sau neforțate de nimeni și de nimic. Astfel, liberu arbitru presupune o libertate absolută a voinței omului, postulată a idealismului filosofic, în opoziție cu determinismul. [46, p. 357]

Libertatea, în principiu, este apreciată drept o condiție a unei persoane sau a unei ființe care nu este captivă, aflându-se în plenitudinea posibilităților psiho-motrice de a se mișca, deplasa normal, fără handicap, de a gândi și de a-și exprima propriile necesități sau dorințe.

Aceasta mai este apreciată drept o capacitate civică de a acționa, de a se comporta conform propriei voințe, fără a încălca legea, [45, p. 357] nefiind supus nici unei restricții cu caracter arbitrar. Or, acest fapt reiese și din art. 3 al Declarației Universală a Drepturilor Omului, art. 9 al Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice, Carta Națiunilor Unite și Convenția europeană pentru protecția drepturilor omului și a libertăților fundamentale (art. 5), prin care se menționează că *orice ființă umană are dreptul la libertate și securitate personală*. Aceasta mai reprezintă și conștientizarea activității înconjurătoare. Or, libertatea de voință, vinovăția și răspunderea penală au aceeași bază genetică, numai că vinovăția este cea care stă la bazele subiective ale răspunderii penale.

Individul, necunoscând legile obiective realiste ale naturii, nu poate fi liber, ci devine un rob al circumstanțelor și împrejurărilor sau al factorilor externi determinanți. [190, p.] Omul doar într-un sens relativ ar fi o ființă liberă. Cu atât mai mult, referindu-ne la subiectul infracțiunii, acesta fiind o persoană cu discernământ, are totuși și o libertate de apreciere și de alegere a variantelor de comportament și doar în acest context s-ar putea afirma, probabil, că libertatea de voință s-ar putea manifesta printr-o posibilitate de alegere și nu despre o alegere reală sau una efectiv luată. [172, p. 77-78] Într-un sens contrar se constată că *această pluralitate a determinărilor, cu specificul și aspectele sale controversate servesc de facto la crearea unei iluzii despre o probabilitate sau eventualitate asupra existenței libertății de voință*. [147, p. 4] Într-un studiu psiho-fiziologic se constată că omul *realizează după principiul relativității anumite comportamente în raport cu unele modele morale pe care le posedă în memoria sa*. [140, p. 25] Or, într-un asemenea context ar mai fi de remarcat faptul că *la anumite forme complexe de comportament există doar probabilitatea unei determinări asupra unor procese psihice de prelucrare a informației primite, acestea fiind necesare realizării actului*. [170, p. 84] Și în acest sens, se susține că *determinismul ar fi dictat de unele aspecte statice și dinamice ale comportamentului uman, determinate, la rândul lor, de unele realități sociale sau de anumiți factori externi*. [141, p. 67]

Soluționarea acestei probleme indică la faptul că este necesar de a pleca de la înțelegerea filosofică și psihologică a manifestării libertății de voință, manifestată din partea individului. [86, p. 18] Așadar, omul se comportă liber în societate numai când înțelege realitatea înconjurătoare și tot atunci are și capacitatea ori posibilitatea spirituală de a-și alege o acțiune sau alta în vederea atingerii scopurilor urmărite. [22, p. 407-408]

Manifestarea libertății de voință cuprinde mai multe procese psihice puternic configurate între ele, încât ar putea face separarea unuia de celălalt doar în vederea studierii mai profunde. [117, p. 288-290] Atât procesele psihice de natură intelectuală, cât și cele volitive și emoționale

sunt întâlnite, sub diferite moduri de manifestare, în orice faptă a omului, concepute fiind ca o unitate dialectică dintre acțiunea fizică - ca fenomen-cauză, și rezultatul său - ca fenomen-efect.

Considerăm că este justificat faptul că omul sau individul este condamnat să fie liber, iar aceasta ar rezulta și din faptul că el nu s-a creat pe sine însuși și tocmai de aceea el este responsabil de tot ceea ce face. [257, p. 36-37] Însă și această libertate, la comiterea faptei, se bazează pe o anumită rațiune, care este doar o măsura a libertății sociale. Aceasta, la rândul ei, servește ca determinativ pentru o epocă a conștiinței necesare. [210, p. 336-337] Mai mult decât atât, libertatea nu poate fi concepută în afara societății. Or, aceasta depinde de om și de relațiile sale conștientizate. [218, p. 12] Libertatea de voință, la rândul ei, se manifestă ca un proces uniform de realizare a necesităților în cunoștință și conștiință de fapt cu interesele și necesitățile personale ale individului, cât și cu cele sociale. Pe de altă parte, libertatea de voință nu înseamnă neapărat și o cercetare obligatorie a necesității conștientizate. A fi liber în anumite situații tipic conștientizate, nu ar însemna, însă, să fie ignorate și anumite situații sau necesități neconștiente. Și aceasta deoarece libertatea apare doar ca o posibilitate de a determina în mod individual modul de comportare sau de a contracara hotărârile ce se opun deciziei individului. [117, p. 22] Individul poate să aibă ceva exterior lui sau ca pe ceva al său, care este doar un raport juridic al voinței subiectului cu acel obiect, independent de relațiile subiectului cu obiectul în spațiu și timp. Și aceasta doar într-o conformitate a conceptului în raport cu unele posesiuni inteligibile. [77, p. 71-88, 94, 104, 107]

În așa mod, omul, după ce înțelege realitatea obiectivă, realizează o acțiune ori alta, și aceasta numai dacă dorește sau acceptă să o realizeze în toată unitatea ei. Această atitudine, în cazul infracțiunii - o constituie însuși factorul volitiv al ei, care se manifestă în toată complexitatea sa ca un fenomen social-juridic. [113, p. 8] În acelaș sens, infractorul acționează liber și conștientizează caracterul faptelor săvârșite, importanța socială și juridică a valorilor și a raporturilor sociale pe care le lezează sau le pune în pericol. Aceasta, la rândul ei, constituie o premisă asupra recunoașterii lui ca persoană vinovată, precum și o condiție a răspunderii penale. [179, p. 187]

Deși, în literatura de specialitate [165, p. 464] într-un sens contrar s-a susținut că de fapt individul, în general, sau infractorul, în mod special, nu tot timpul este liber. Și aceasta deoarece, acestuia nu-i este cunoscut gradul superior de conștientizare. Opinia consemnată își are sorgintea în filosofia lui Hegel. [211, p. 332-333] În acest sens, *libertatea de voință în contextul său absolut presupune acel spectru al proceselor conștiente, care îi sunt aduse la cunoștință într-o formă sau alta și care deschid în fața omului anumite necesități și pe acest temei i se oferit și libertatea de acțiune*. [218, p.13] Caracterul relativ al libertății constă tocmai în faptul că omul

nu tot timpul are închipuire clară sau o reprezentare foarte absolută despre o necesitate sau alta. Caracterul relativ al libertății se atribuie nu numai la varietățile faptelor, ci și la diversitatea sau aspectele multiple ale proceselor de conștientizare.

O asemenea abordare excesivă sau într-un mod unilateral a libertății de voință (de exemplu, rezumarea acesteia la orice necesitate exterioară care s-ar transforma într-o convingere intimă [194, p. 11] sau procesul de identificare a necesității cu convingerile [148, p. 71]) ar exclude înțelegerea și tratarea corectă a ei. În context, considerăm că libertatea, mai ales libertatea de voință, necesită a fi tratată doar la modul general. De asemenea, în sensul de neabsolutizare a conceptului libertății de voință, principiul general al libertății se difuzează în diferite ramuri ale dreptului: fie sub forma libertăților generale, fie sub forma libertăților individuale, în timp ce libertățile generale indică un set de protecții. [242, p. 20]

Prin prisma vinovăției se conștientizează diverse raporturi sociale și sisteme de valori care se lezează prin comiterea infracțiunii, corelarea acesteia la conștientizarea pericolului social al acțiunii și caracterul de ilegalitate a faptei sociale. [199, p. 17] Astfel apare dialectica corelativă a unor concepte sau înțelesuri cum ar fi: *libertatea - vinovăția* și, respectiv, *răspunderea penală - vinovăția*, care în cele din urmă constă în faptul că la săvârșirea infracțiunii va fi considerată vinovată acea persoana care posedă și o libertate și voință. Nici libertatea, nici vinovăția, nici răspunderea penală a persoanei, fără o analiză adecvată a conștientului individului, sunt de neconceput. [218, p. 15] De vreme ce caracterul determinat al voinței nu exclude libertatea ei relativă, urmează ca chiar și atunci când anumite condiții exterioare îl pun pe om într-o situație dificilă, acesta nu este împins, în mod fatal, să comită o anumită faptă; el poate să aleagă, din mai multe posibilități obiective de comportament, pe cea care corespunde cel mai bine concepțiilor sale morale. Prin urmare, libertatea de voință nu este o alegere arbitrară între diferite variante posibile de comportament, iar această alegere este determinată de întreaga experiență a omului, de întreaga sa conștiință. [29, p. 172]

3.2.3. Procese psihice afective (emotive)

Legea a admis și a consacrat două stări proprii individului:

- starea de normalitate și
- starea anormalitate din punct de vedere psihic,

adică starea opusă responsabilității este starea de iresponsabilitate.

În unele state (inclusiv RM) se practică așa-numita responsabilitate atenuată sau redusă, micșorarea vinovăției și răspunderii persoanei cu anomalii psihice, ce nu determină responsabilitatea. Această responsabilitate atenuată este, însă, respinsă de majoritatea juriștilor. Or, problema conștiinței nu se poate prezenta fragmentar.

Adeptii responsabilității atenuate sau reduse invocă argumentul că în acest fel ar lipsi orice flexibilitate sau adaptabilitate în noțiunea de responsabilitate, dacă nu s-ar permite stări intermediare între responsabilitate și iresponsabilitate. Se afirmă că în afară de oameni absolut sănătoși și bolnavi, există persoane, starea sănătății cărora se află la limita dintre sănătate și boală.

Un tratament a acestei probleme particulare a responsabilității penale sau categoria așa-ziselor *semi-responsabili*, deși deosebit de delicate își găsește reflectare și în legislațiile penale. La acestea se referă, în principiu, și art. 122-1 alin. 2 CP al Franței și anume că *persoana care era atinsă, în momentul faptelor, de o tulburare psihică sau neuropsihică datorită căreia discernământul îi era alterat, ori controlul actelor sale era influențat de asemenea stări rămâne răspunzătoare, însă, în același timp însă totuși jurisdicția va ține cont de această circumstanță atunci când va determina pedeapsa și va fixa regimul acesteia*. Aceste persoane se găsesc într-una dintre cele mai dramatice situații guvernate de legea penală, și aceasta deoarece *acești delincvenți sau criminali sunt prea lucizi pentru a fi internați, prea dezechilibrați pentru a fi în închisoare*. La rândul ei, expertiza psihiatrică tradițională trebuie să fie, în aceste cazuri, urmată și de un examen psihologic, precum și de o expertiză criminologică. Or, aceasta tocmai pentru a se putea stabili măsurile de tratament adecvate. [228, p. 131]

Conform art. 23¹ CP al RM, *persoana care a săvârșit o infracțiune ca urmare a unei tulburări psihice, constatată prin expertiza medicală efectuată în modul stabilit, din cauza căreia nu-și putea da seama pe deplin de caracterul și legalitatea faptelor sale sau nu le putea dirija pe deplin este pasibilă de responsabilitate penală redusă. Instanța de judecată, la stabilirea pedepsei sau a măsurilor de siguranță, ține cont de tulburarea psihică existentă, care însă nu exclude răspunderea penală*. [43]

În măsura cea mai deplină problemele legate de responsabilitatea redusă sunt reglementate în CP al Elveției din 1973, în care se prevede concepția responsabilității reduse și pe care o consideră a fi *o tulburare temporară a activității psihice a infractorului în momentul săvârșirii faptei dacă persoana nu-și dădea seama pe deplin de acțiunile sale sau nu-și putea aprecia purtarea sa și nici nu putea conduce pe deplin cu aceasta*.

I. Faber susține că responsabilitatea redusă ar cuprinde și noțiunea de iresponsabilitate. [207] I. G. Filanovschi consideră că aceasta este *o circumstanță care înlătură răspunderea penală care fiind apreciată în acest sens o vină colectivă a societății*. [208, p. 169] M. Isaev indică la faptul că aceasta este circumstanță atenuantă. [158 p. 27] În acest caz, pe lângă pedepse urma să se aplice măsuri de siguranță (măsuri de constrângere cu caracter medical). [207, p. 246]

Acestei ultime opinii i-au aderat și U. N. Kandinschii, U. P. Serbschii, N. S. Taganțev,

E.M. Holodovskaia, D. Lunț, O. Freierov etc. Astfel, în aceste situații capacitatea de a-și da seama în acțiunile sale și de a conduce cu ele, deși că nu a fost pierdută, a fost doar slăbită. [216, p. 179] Aceste situații, însă, unii autori le leagă de gradul de vinovăției: *dacă responsabilitatea caracterizează starea psihică a persoanei în timpul săvârșirii acțiunii, vinovăția presupune atitudinea psihică a persoanei față de acțiunile sau inacțiunile sale în forma de intenție sau culpă, respectiv și responsabilitatea se află într-o dependență de gradul de vinovăție*. [213, p. 126-128]

Într-o altă viziune se argumentează că ar fi necesar ca la unele dintre infracțiunile săvârșite, cu responsabilitate redusă, trebuie de aplicat o pedeapsă mai ușoară, iar altora - una mai aspră. [173, p. 37] Or, se remarcă că ar fi necesară o diferențiere și între aceste stări.

Printre dimensiunile afective ale proceselor psiho-emotive pot fi considerate frica, fobiile, stările sau situațiile de *alarmă, stările sau situațiile de stres, emoțiile de ură, anxietatea*, alte stări de neliniște și agitație sau *afectul*. Apogeul fobiei și alarmei este, însă, groaza, spaima și eroarea. [180, p. 117] Frica la individ este determinată și condiționată de comportamente imprevizibile. În stare de neliniște, frica se ascunde în fundăturile psihicului, așteptând momentul potrivit pentru manifestare. [145, p. 221] În procesul stabilirii culpabilității se va ține cont de prezența sau absența acestei stări emoționale la făptuitor, fapt care va avea impact asupra modului de sancționare. Fobia constituie, la rândul ei, o acuitate afectivă sau o reflectare în conștient a vreunei amenințări concrete. În general, fobia apare și ca emoție sau stare emoțională de răspuns la acțiunea unui stimulent amenințător. Se deosebesc două tipuri de amenințări: amenințări care au un caracter universal și amenințări ce au un caracter fatal. Fobia poate fi privită și ca o formă de exprimare a alarmei, uneori, sau în unele cazuri.

Vorbind despre felurile fobiilor putem menționa că, în general, ele se clasifică în unele situaționale și altele motivat-personale. Fobiile situaționale apar în situații neobișnuite, extrem de periculoase și șocante (calamități naturale, incendii, apariția pe neașteptate a unui animal). Deseori ele apar în rezultatul infectării, contaminării sau îmbolnăvirii personale sau în cazul panicii în colectivul de oameni, presimțirilor alarmante din partea membrilor familiei, conflictelor, insucceselor etc. [196, p. 183-185] Fobiile personal-motivate sunt determinate de caracterul omului (de exemplu, de anxietatea alarmantă).

Aceste două tipuri de fobii nu sunt întotdeauna pure, deseori se contopesc, dând naștere la alte feluri de fobii (cu caracter de vârstă, psihologic motivate, copilărești, insuflate, patologice, nevrotice).

Încălcarea legii este de multe ori condiționată de fobiile nevrotice. Ele apar deseori în rezultatul vătămării persoanei sau ca rezultat al vreunui prejudiciu adus, și sunt caracterizate

printr-o mare intensitatea și tensiune emoțională (ca rezultat al apariției unor emoții negative), reprezentând unul dintre simptomele nevrozei - boală psihologică a personalității. [188]

Alarma constituie o acuitate emoțională sau o senzație a amenințării care va urma. Alarma, spre deosebire de fobie, nu întotdeauna presupune un sentiment negativ, deoarece cauza neliniștii o poate constitui și unele sentimente îmbucurătoare. [188, p. 57] Sub aspect negativ, alarma reprezintă presimțirea pericolului ori starea neliniștii în rezultatul așteptării acestuia. De cele mai multe ori alarma apare în așteptarea unui eveniment, care este greu de prognozat și care ar amenința prin intermediul urmărilor nedorite. [145, p. 221]

Prin stres se înțelege o stare emoțională, care este provocată de o situație neașteptată și încordată. Situațiile de stres vor fi anume acele acțiuni în condiții de risc, care sunt create de necesitatea de a lua în mod de sine stătător o hotărâre rapidă. Or, aceste situații constituie și niște reacții momentane ce apar în caz de pericol ori comportarea individului în condițiile sau situații neașteptate de încordare modificate într-un mod brusc. [189, p. 104]

Anxietatea este o altă stare psihică, deseori conturată ca suport afectiv în realizarea infracțiunii, dar și ca efect al acesteia. Psihologii menționează, referitor la comportamentul anxios, că acesta se manifestă prin apariția acută a sentimentului de neliniște (reacția de alarmă) în care omul se pierde și vorbește la întâmplare, cu vocea nedeslușită, privirea fiindu-i absentă, iar expresia feței este speriată, făcând multe mișcări de prisos sau, din contra, devine nemișcat și încordat. [189, p. 108] Pentru asemenea stare este caracteristică excitația motorie, inconsecvența în fapte, curiozitatea excesivă și tendința de a ocupa pe sine cu orice altă activitate. Se mai înregistrează și insuportabilitatea așteptării, care, se exprimă prin grabă și nerăbdare. Se observă tendința de a acorda totul, a prevedea totul, și aceasta este orientată spre prevenirea însăși a posibilității vreunei careva situații neplăcute. În legătură cu aceasta, totul ce este nou se neagă, iar orice formă de risc se exclude. Comportamentul capătă caracter conservativ, deoarece totul ce este nou se percepe ca ceva necunoscut, neplăcut. O asemenea atitudine, în condiții necorespunzătoare, poate trezi accesul și mai sporit de anxietate. [145, p. 221]

Afectul este o altă stare emoțională, care condiționează actul infracțional. Psihologii susțin că într-o situație conflictuală extraordinară starea afectivă constă într-o puternică izbucnire, așa încât, afectul este o reacție emoțională de scurtă durată, care decurge furtunos și extrem de intens. Pentru afect este caracteristic și o forță extremă de manifestare, el stăpânindu-l pe om într-un mod deplin. Forța colosală și claritatea afectului se îmbină și cu o durată scurtă a decurgerii lui. Constituind o reacție furtunoasă, cu caracter de izbucnire emoțională, se epuizează destul de repede. Deseori, în starea de afect se modifică obiectivele obișnuite ale personalității. Multe dintre cele întâmplare sunt percepute în mod neobișnuit și într-o altă lumină, se produce o

schimbare a comportării obișnuite. În așa fel, în starea de afect se micșorează volumul conștiinței: ea fiind orientată spre un cerc limitat de obiecte și fenomene, legate fiind cu emoțiile în cauză trăite. [152, p. 226]

O particularitate fiziologică a afectului o constituie și eliberarea centrelor subcorticali de influența de frânare și de reglare a scoarței cerebrale. *Dominația* zonei subcorticale se descoperă în claritatea manifestărilor exterioare ale afectului trăit. Este greu de ascuns furia, disperarea, bucuria, impulsul. Omul aflat în stare de afect, deseori, nu-și dă seama de ceea ce face. El nu se poate reține și nu prevede urmările reacției sale, se dovedește a fi într-atât de absorbit de starea sa, încât nu apreciază caracterul și importanța celor săvârșite.

Spre stări afective sunt predispuși oamenii cu procese de excitație neechilibrate, precum și cele de inhibiție. Cel mai des afectele se manifestă la oamenii needucați, lipsiți de jenă, isterici, neobișnuiți să-și controleze sentimentele. Se întâlnesc oameni într-atât de capricioși și emoțional desfrânați, încât, la cel mai mic motiv, ei răspund cu o explozie afectivă. În asemenea mod, este foarte greu de a manifesta reglarea volitivă în timpul declanșării afectului. Dar, este posibilă prevenirea apariției afectului, neaducând starea proprie până la o izbucnire furtunoasă. Mobilizarea eforturilor volitive, modificarea mediului, transferarea conștientă a energiei emoționale într-o altă activitate contribuie la preîntâmpinarea afectului.

Drept temei pentru atenuarea răspunderii în asemenea cazuri le constituie unele stări afective sau emotive ale persoanei infractorului - ca urmare a comportamentului ilicit sau imoral din partea victimei și care generează apariția la subiectul comiterii infracțiunii a afectului fiziologic. Afectul fiziologic, la rândul lui, trebuie deosebit de cel patologic. Fapta săvârșită în stare de afect patologic nu este susceptibilă de răspundere penală, căci persoana care comite o asemenea faptă se află într-o stare de iresponsabilitate. [184, p. 300-301]

Afectul fiziologic este o stare emoțională care nu depășește limitele normalității, caracterizată printr-o apariție subită, de o mare intensitate și o durată scurtă. În esența sa, ea reprezintă o reacție emoțională care decurge într-un mod exploziv, fiind însoțită de modificări spontane (dar nu și psihotice) ale activității psihice, la care, în mod special, se observă îngustarea conștiinței. Această stare se finalizează cu o epuizare fizică și psihică profundă a organismului uman. [191, p. 4] Afectul fiziologic apare în condițiile unei situații specifice, când făptuitorul, din cauza tensiunii emoționale puternice, este limitat în posibilitatea de a-și alege conduita. [184, p. 300] În timpul stărilor afective are loc așa-numita rebeliune a scoarței cerebrale, în care sunt situate centrele instinctelor sau o răbufnire agresivă emoțională, care cuprinde persoana făptuitorului în întregime. Rolul auxiliar al afectului constă în mobilizarea tuturor forțelor umane, în scopul depășirii neplăcerilor, pe calea descărcării emoționale și obținerea unei stări

optime. În asemenea situații are loc creșterea forței fizice a omului, astfel încât, în momentul de aflare în starea de afect, este capabil să exercite eforturi fizice colosale, care nu ar fi posibile într-o stare obișnuită a individului. [202, p. 52-53] Această stare puternică de frământare sufletească apare ca o stare emoțională deosebit de puternică, intervenită rapid (doar pentru câteva minute) și decurgând furtunos (în formă de explozii). [155, p. 250] Afectul atrage după sine îngustarea conștiinței, micșorând posibilitatea controlului asupra comportamentului. [161, p. 65] Această reacție furtunoasă, cu caracter de izbucnire emoțională, se epuizează destul de repede. Deseori, în starea de afect se modifică obiectivele obișnuite ale personalității. Multe dintre cele întâmplare sunt percepute în mod neobișnuit, într-o altă lumină decât cea în care se produce schimbarea comportamentului obișnuit, acesta este orientat spre un cerc limitat de obiecte și fenomene legate de emoțiile persoanei în cauză. [152, p. 226]

Prezența vreunei frământări puternice sufletești reduce considerabil capacitatea persoanei de a-și da seama de caracterul social-periculos al faptelor sale și capacitatea de a le conduce. Prin urmare, în cazul comiterii vreunei infracțiuni în asemenea stări - persistă preponderent momentul afectului intelectual al vinovatului. Însă acesta, într-o anumită măsură, permite atragerea persoanei vinovate la răspundere penală și în asemenea situații există totuși o anumită stare sau capacitate intelectuală a individului. Or, în cazul lipsei complete a acestui element, ar lipsi și vinovăția persoanei, fapt pentru care persoana n-ar putea fi trasă la răspundere penală. În situațiile vizate persoana nu este lipsită complet de contact cu mediul înconjurător, cum este în cazul situațiilor cu geneză patologică (care țin de starea de iresponsabilitate). În acest sens, individul este în stare să înțeleagă importanța socială a faptelor sale și să le conducă. De regulă, în asemenea cazuri se dispune o expertiză psihiatrică. În practică, juriștii determină prezența acestei stări emoționale grave în baza raportului expertului-psihiolog.

Ce presupune situația când infractorul a săvârșit infracțiunea sub stăpânirea unei puternice tulburări sau emoții ori starea emoțională gravă propriu-zisă? Este evident că o infracțiune săvârșită într-o stare de tulburare emoțională este considerată ca fiind comisă în stare de responsabilitate. Adică, persoanele sunt însoțite de anumite suferințe ale psihicului ce constituie suferințe emoționale. În context, unde se identifică limita între starea emoțională gravă și starea obișnuită, normală? Care sunt indicatorii stării emoționale a făptuitorului pentru ca acțiunile lui ilegale să primească o altă calificare juridică? În acest sens s-a apreciat că diferențele nu trebuie să fie cantitative, ci numai de natură calitativă. Adică trebuie să se determine limita posibilității făptuitorului de a coordona conștient și liber comportamentul său și de a-l dirija. Or, dintr-o parte nu se exclude starea de responsabilitate a făptuitorului, iar din altă parte, se oferă realitatea aprecierii și determinării noțiunii de *stare emoțională gravă*. Această particularitate principală a

făptuitorului într-o asemenea stare de afect o constituie micșorarea posibilității de reglementare și coordonare a acțiunilor sale - ca urmare a unei inhibări ce se răsfrânge asupra propriei conștiințe. În asemenea mod, coincidența sensurilor *starea emoțională gravă* și *afectul fiziologic* se restrânge asupra posibilităților făptuitorului de a înțelege și a coordona acțiunile proprii. [183, p. 39] La aprecierea adecvată a unor asemenea situații se pornește de la elaborarea unui ansamblu de noțiuni fracționate, care prezintă un mare interes teoretic pentru psihologia și psihiatria judiciară.

Termenul *subit* semnifică capacitatea de a se petrece într-un timp foarte scurt și pe neașteptat, produs într-un mod brusc și neprevăzut. [30, p. 15] Curgerea unui interval de timp între apariția intenției și realizarea ei denotă lipsa vreunei stări de afect. Totuși, obligativitatea caracterului *subit* al afectului și la comiterea vreunei infracțiuni nu exclude existența unor relații de antipatie și ostilitate între făptuitor și victimă, care pot să se atribuie la o perioadă anterioară comiterii infracțiunii.

Provocarea afectivă există chiar în ipoteza în care a trecut un timp între momentul acțiunii provocatorului și acela al săvârșirii infracțiunii, dacă tulburarea psihică puternică sau emoția a persistat. Deși, când din împrejurările cauzei rezultă că tulburarea conștiinței sau emoția existentă în momentul actului provocator s-a agravat simțitor, însă a lăsat în psihicul inculpatului dorința de răzbunare sau un alt sentiment josnic, nu se aplică provocarea. Pentru existența stării de provocare este necesar faptul ca tulburarea psihică sau emoția care a condus la săvârșirea infracțiunii să fie rezultatul atitudinii victimei și nicidecum a conduitei voluntare a inculpatului. [128, p. 66]

Așadar, provocarea nu este și nu poate fi întotdeauna caracterizată printr-o ripostă imediată din partea celui provocat. Or, starea de tulburare sau frământare psihică capătă intensitatea caracteristică unei stări de provocare numai în urma unui proces de amplificare, care nu are loc în mod imediat, dar numai după trecerea unui interval de timp de la producerea actului material considerat provocator. Limitele stării de provocare sunt strâns legate de condițiile concrete subiective și obiective în care s-a săvârșit infracțiunea. [130, p. 51] Este absolut necesar să se constate că actul infracțional, făcut chiar la un anumit interval de timp, a fost determinat de starea de tulburare produsă prin actul provocator al victimei și că în momentul ripostei această stare de tulburare persistă încă. [132, p. 155] Or, motorul acțiunii infracționale săvârșite de cel provocat și, implicit, cauza care atrage micșorarea răspunderii, este anume starea subiectivă a acestuia - de tulburare sau emoție, determinată fiind de acțiunile victimei. Deci, provocarea, ținând de latura subiectivă, apare întotdeauna ca o circumstanță personală a celui provocat.

Prin alte acțiuni ilegale ale victimei se înțeleg: *unele acte de violență, nici insulte grave și*

care, totodată, se caracterizează prin încălcarea grosolană a drepturilor și intereselor legitime ale vinovatului sau ale rudelor acestuia (de exemplu, cauzarea morții sau vătămării integrității corporale în rezultatul unor fapte non-violente, samavolnicia, calomnierea etc.), cu condiția că acțiunile ilegale să fi provocat sau să fi putut provoca urmări grave pentru cel vinovat sau pentru rudele acestuia. [143, p. 138] Apropierea de făptuitor trebuie să fie determinată nu de factori biologici (grad de rudenie), ci și de factori sociali. Susținem această ultimă accepțiune. Or, unele raporturi de prietenie între indivizi ar putea stârni anumite afecțiuni, precum și tulburări afective sau emotive profunde (de exemplu, în caz de trădare, infidelitate).

Legea nu cere să existe o proporție între actul provocator și infracțiunea cu care s-a reacționat. [52, p. 679] Or, pentru ca lovirea aplicată sau injuriile adresate inculpatului de către victimă să constituie acte de provocare, este necesar ca ele să fi avut o anumită intensitate sau chiar dacă nu, din circumstanțele concrete ale cauzei, - să rezulte că au fost de natură să determine săvârșirea infracțiunii - ca efect al tulburării sau emoției. Așadar este important ca stările de afect să apară în mod subit și să fie provocate de unele acțiuni ilegale și concrete din partea victimei. Dacă intenția a fost realizată nu imediat, ci după scurgerea unui anumit interval de timp, starea de afect s-a consumat, se va constata prezența intenției într-un motiv de răzbunare. [198, p. 61] În context, afectul prezintă o stare deosebită a psihicului omului, care servește ca bază pentru formarea anumitor motive de comitere a infracțiunii. Cu toate că motivul întotdeauna determină, în acest sens, calificarea, determinarea lui este necesară pentru răspunsul la întrebarea: *a existat starea de afect la persoana care a comis infracțiunea sau nu?* În practica judiciară s-a apreciat că în majoritatea cazurilor de acest gen motivul este cel al geloziei sau al răzbunării; ele reprezintă un temei pentru acțiunile persoanei vinovate de comiterea infracțiunii.

Referitor la starea de provocare, există situația când infractorul a săvârșit infracțiunea sub stăpânirea unei puternice tulburări sau emoții, [131, p. 20] determinate de o acțiune provocatoare din partea persoanei vătămate (nu și a unui martor [129, p. 75]), manifestate prin violență, o atingere gravă a demnității persoanei sau prin alte acțiuni ilicite grave.

Atât timp cât nu a avut loc o acțiune provocatoare, tot așa de bine ar fi putut ca infractorul să se creadă în fața unui atac care să justifice legitima apărare și, deci, fapta ei să nu fie considerată infracțiune. Or, nu a existat un atac care să justifice apărarea. Atunci când se constată că infractorul suferă de afecțiuni organice, care au ca efect creșterea impulsivității, pentru a se reține această atenuantă, trebuie să se verifice dacă activitatea provocatorului, raportată la fondul malativ al provocatului, poate sau nu să-i cauzeze acestuia o puternică tulburare sau emoție sub stăpânirea căreia a acționat ulterior. Provocarea constă în acte de lovire sau injurie. Se poate, însă, ca și alte acțiuni ilicite grave să fie considerate provocatoare, cum ar fi întreținerea unor

legături extraconjugale de către persoana vătămată cu soțul (soția) infractorului. Atenuarea răspunderii și a pedepsei intervine datorită faptului că, pe de o parte, factorul intelectual și volitiv al provocatului în momentul luării hotărârii infracționale este influențat de starea de puternică tulburare sau emoție (slăbirea autocontrolului), iar pe de altă parte, luarea hotărârii a fost determinată de conduita intenționat provocatoare a victimei. Starea de puternică tulburare sau emoție trebuie să existe pe toată durata comiterii acțiunii infracționale.

Provocarea presupune că săvârșirea infracțiunii a fost determinată de starea de tulburare, de revoltă, de mânie produsă în sufletul subiectului de un fapt al victimei, vătămător pentru subiect. Și astfel, anume asemenea fapte pot crea acea tulburare psihică a subiectului, care și explică, într-o oarecare măsură, acțiunea infracțională și îi micșorează gravitatea. Rațiunea diminuării pedepsei în caz de provocare o constituie tulburarea psihică sau emoția puternică cauzată de actul provocării, care se produce asupra persoanei infractorului și sub imperiul căreia acesta săvârșește infracțiunea. În acest sens, legea prevede o scădere a pedepsei pentru cel care a comis o infracțiune în stare de provocare, dar nu deoarece a fost lovit, ci pentru că lovitura a produs în psihicul său o tulburare care l-a făcut să piardă, în parte, controlul asupra actelor sale, să-și reducă puterea de stăpânire. Și anume într-o asemenea stare se comite o infracțiune - stare psihică din care pornește rezoluția infracțională și voința de a o traduce în faptă, adică, de unde rezultă că provocarea este legată organic de latura subiectivă a infracțiunii; este, de fapt, o circumstanță personală a infractorului.

3.3. Vinovăția în cadrul conceptului de infracțiune și a normei de incriminare

3.3.1. Vinovăția penală – trăsătură esențială a infracțiunii

În viața socială se pot săvârși fapte care vatămă sau pun în pericol interesele membrilor ei, fie că:

- aceste interese aparțin tuturor, adică colectivității în ansamblu,
- aparțin numai unora dintre ei. [54, p. 94]

Toate aceste fapte, deoarece tulbură ordinea socială, sunt antisociale, dar nu pot fi caracterizate ca infracțiuni decât în măsura în care sunt incriminate prin legea penală și sancționate cu o pedeapsă. În general, în teoria dreptului penal și în diferite legislații, infracțiunea este privită prin intermediul a două puncte de vedere: fenomen social și fenomen juridic. Deci, orice infracțiune este o faptă socială, caracterizată pe de o parte de materialitatea și rezonanța socială, tulburând ordinea socială, iar pe de altă parte, exprimă o anumită poziție a făptuitorului față de societate. Or, este un act de conduită socială. S-a apreciat faptul că infracțiunea poate fi examinată sub alte aspecte: material (obiectiv), social și juridic.

Din punct de vedere material (obiectiv), infracțiunea este o activitate ilicită a omului, cu un grad de pericol social ridicat în raport cu alte forme de ilicit juridic, ca efect al urmărilor ei. Luând în considerație cauzele care o determină, cadrul de desfășurare și împotriva cui se orientează, infracțiunea este un fapt social-istoric, deoarece se consumă în societate și este considerată numai pe o anumită treaptă a dezvoltării acesteia, odată cu formarea statului. Este orientată împotriva celor mai importante valori sociale ocrotite de stat prin norme de drept. Faptele de pericol social sunt prevăzute în norme juridice și dacă sunt săvârșite, atrag răspunderea penală. În acest fel, infracțiunea devine o categorie juridică. [15, p. 124]

La invocarea infracțiunii drept fenomen juridic se face abstracție de caracterul său social și, în mod necesar, se procedează la o definiție formală a infracțiunii. Și aceasta, tocmai pentru că ea reflectă, în mod exclusiv, evidențierea juridică a faptei penale (încriminarea și pedeapsa), dar nu conținutul ei real (atingerea adusă unor valori sociale ocrotite de lege). Or, reglementarea juridică a infracțiunii ține seama de principiul legalității incriminării, deoarece este exclusă incriminarea prin analogie.

Așadar, o primă sarcină care revine teoriei generale a infracțiunii este cea de a defini conceptul de infracțiune. De-a lungul timpului au fost elaborate numeroase definiții, care sunt susceptibile de a fi clasificate în două mari categorii:

- definiții formale și, respectiv,
- definiții materiale (substanțiale).

Definițiile formale sunt cele care pun accentul nu pe natura faptelor care constituie infracțiuni, ci pe modul în care ordinea juridică reacționează la comiterea lor. Cu alte cuvinte, noțiunea de infracțiune este definită în raport de consecințele juridice pe care comiterea ei le atrage. Definiția *clasică* în materie este cea care arată că infracțiunea este *orice fapta umana căreia legea îi asociază o sancțiune penală*. [223, p. 163] Într-o altă ipoteză se consideră că infracțiunea este *orice fapta considerată ca ilicită de către o formă penală care aparține ordinii juridice în cauză*. [250, p. 286]

Definițiile materiale sunt cele care încearcă să surprindă caracteristicile substanțiale ale infracțiunii, independent de modul concret de formulare legislativă. Aceste definiții sunt dintre cele mai diverse, în raport de perspectiva (filozofică, sociologică, morală) din care este analizată infracțiunea. În context, din perspective sociologice, infracțiunea constituie orice fapt care tulbură grav ordinea socială, din perspectivă morală - infracțiunea este un act moralmente reprobabil. [123, p. 287]

Literatura de specialitate operează și cu definiția materială a infracțiunii, care prezumă că aceasta *este acel comportament uman care, în aprecierea legiuitorului, contrastează cu*

scopurile statului și necesită ca sancțiune o pedeapsă. [223, p. 168] Clasificarea definițiilor infracțiunilor în „formale” și „materiale” nu epuizează însă întregul domeniu al acestora, căci, de mai multe ori, autorii recurg la o definiție mixtă ce conține deopotrivă elemente de ordin material și de ordin formal.

Conform art. 15 CP al Rom, *infracțiunea este fapta prevăzută de legea penală, săvârșită cu vinovăție, nejustificată și imputabilă persoanei care a săvârșit-o. Infracțiunea este singurul temei al răspunderii penale.* [42]

În baza art. 14 CP al RM, *infracțiunea este o faptă (acțiune sau inacțiune) prejudiciabilă, prevăzută de legea penală, săvârșită cu vinovăție și pasibilă de pedeapsă penală. Nu constituie infracțiune acțiunea sau inacțiunea care, deși, formal, conține semnele unei fapte prevăzute de prezentul Cod, dar, fiind lipsită de importanță, nu prezintă gradul prejudiciabil al unei infracțiuni.* [43]

Numeroase CP europene nu conțin o definiție a acestui concept, considerându-se că acestea aparțin mai mult doctrinei. Soluția neprevăderii unei definiții a infracțiunii în CP are avantajul de a lăsa deschisă calea evoluției doctrinei penale. În privința diferitelor modele pe baza cărora poate fi definită infracțiunea, s-a mai apreciat [123, p. 288] că, în condițiile existentei acestei dispoziții legale, doctrina s-a abținut în general de la alte demersuri privind definirea infracțiunii, fiind preferată definiția oferită de către legiuitor. În context, s-a apreciat că soluția contrară poate conduce la *înghețarea* demersurilor în materie ale literaturii juridice, care va rezista cu greu tentației de a se cantona în formularea aleasă de legiuitor. Astfel a fost lansată propunerea ca, într-o viitoare formulă legislativă, să se renunțe la o noțiune legală a infracțiunii.

Noțiunea infracțiunii cuprinde trăsăturile esențiale, generale comune tuturor infracțiunilor, -trăsături prin care aceasta se distinge de faptele neincriminate, precum și de faptele prevăzute în alte norme juridice decât cele penale. Chiar dacă în normele penale de incriminare este definită fiecare infracțiune în parte, aceasta nu permite cunoașterea noțiunii de infracțiune. Or, nu pot fi desprinse din conținutul unei infracțiuni trăsăturile comune tuturor infracțiunilor. Din definiția infracțiunii, însă, se deduc trăsăturile esențiale ale acesteia: *fapta prevăzută de legea penală, fapta săvârșită cu vinovăție, fapta nejustificată și fapta imputabilă persoanei care a săvârșit-o* (conform CP al Rom) [42] și *faptă (acțiune sau inacțiune) prejudiciabilă, faptă prevăzută de legea penală, faptă săvârșită cu vinovăție și faptă pasibilă de pedeapsă penală* (conform CP al RM). [43]

În doctrina penală există multiple modele, în baza cărora se definește infracțiunea: începând cu modelul care cuprinde două trăsături esențiale (elementul obiectiv și subiectiv) până la conceperea infracțiunii prin prisma a patru trăsături esențiale (fapta, prevederea în legea

penală, antijuridicitatea și vinovăția).

Referitor la noțiunea de tipicitate, inițial s-a considerat că aceasta implică doar o corespondență între elementele obiective ale faptei concrete și cele ale modelului tip prevăzut de norma de incriminare, fără a interesa în acest cadru și elementele subiective. [245, p. 108] Ulterior, însă, această concepție a fost abandonată de doctrina majoritară, astăzi admițându-se ideea că noțiunea de tipicitate se referă atât la elementele obiective, cât și la elemente subiective din structura normei de incriminare. În ceea ce privește noțiunile de tipicitate și antijuridicitate, acestea țin de constatarea faptului că o anumită conduită umană este una conformă cu cea descrisă într-o normă din Partea specială a CP sau legea specială; adică acea conduită, care ar avea un caracter ilicit și care ar contraveni, totodată, ordinii juridice. Pentru ca autorul acestei conduite să poată fi sancționat, mai este necesară și stabilirea faptului că el este personal răspunzător de comiterea faptei tipice și antijuridice. În opinia unor autori (F. Antolisei), antijuridicitatea nu este o trăsătură de sine stătătoare. [223, p. 195] Or, o parte a doctrinei (concepția bipartită) nu recunoaște existența antijuridicității - trăsătură autonomă a infracțiunii, considerându-se că ea nu este decât o consecință a tipicității. În sens contrar, este apreciat faptul că antijuridicitatea faptei este o trăsătură generală a infracțiunii și nu se identifică cu tipicitatea. Cu toate acestea se susține că tipicitatea faptei poate constitui un indiciu cu privire la antijuridicitate. [8, p. 19] După tipicitatea faptei, adică întrunirea tuturor elementelor prevăzute de incriminarea-tip, următorul pas în stabilirea existenței infracțiunii îl constituie stabilirea antijuridicității faptei, adică a împrejurării că aceasta are un caracter ilicit. O faptă tipică este antijuridică în măsura în care nu este autorizată de o normă legală sau, altfel spus, în măsura în care cu privire la aceasta nu a intervenit vreo cauză justificativă.

În baza celor consemnate, putem constata, neimplicându-ne în aceste dispute teoretice pentru a le da o soluție concretă în ceea ce privește definirea infracțiunii, fiecare dintre cele trei teorii (bipartită, tripartită, quadripartită) în ceea ce privește conceptul infracțiuni iau în considerație vinovăția - ca trăsăturile esențiale a acesteia. Comiterea faptei cu vinovăție presupune că în orice act de activitate infracțională, pentru ca o faptă să fie relevantă pentru legea penală, nu este suficient ca ea să fi fost material săvârșită de vreun individ, ci mai trebuie ca ea să poată fi atribuită sau imputată acestuia, adică să-i aparțină lui și să fi fost voită de el. Ceea ce leagă un act de o activitate infracțională de autorul ei material este tocmai voința acestuia. Aceasta, la rândul ei, nu este, însă, privită ca fiind existentă sau producătoare de consecințe penale, decât atunci când s-a manifestat într-un mod liber. O manifestare liberă, la rândul ei, nu este posibilă fără o manifestare de conștiință. Așadar, fapta presupusă ca infracțiune, în sensul legii penale, trebuie să fie săvârșită cu voință și conștiință, adică cu

vinovăție. Or, tocmai de aceea, CP al RM și CP al Rom. prevede că vinovăția constituie trăsătură esențială a infracțiunii. [43; 42].

3.3.2. Vinovăția penală - temei subiectiv al incriminării și al răspunderii penale

Odată ce cunoaștem faptul că o infracțiune este descrisă ca fiind o încălcare de drept sau un comportament ilegal ce a avut loc, apare întrebarea *cine este făptuitorul?* sau *cine este responsabil?* Pentru a desemna responsabilitatea personală se folosește calificativul *incriminare*. Termenul desemnează un proces social și juridic activ. Odată fiind stabilită încălcarea de drept, urmează să acuzăm săvârșirea acesteia, s-o punem în contul unui anumit individ sau al unui grup de indivizi. Incriminarea (numită și imputarea încălcării de drept) unui suspect semnifică faptul că îl facem să dea socoteală, să fie răspunzător și supus pedepsei pentru o anumită încălcare de drept.

Termenul incriminare s-ar putea identifica și cu un proces de investigare. Rezultatul investigării reprezintă acuzarea încălcării de drept, raportarea acesteia față de făptuitorul răspunzător. Odată ce cunoaștem persoana căreia i se atribuie infracțiunea, calificăm această persoană drept răspunzătoare sau responsabilă. Dacă persoanei i se impută încălcarea de drept, aceasta este vinovată și învinovățită pentru aceasta [34, p.66-69].

Principiul de bază al justiției penale se exprimă astfel: răspunderea penală nu trebuie să existe în afara unei încălcări de drept imputabile (vinovate, răspunzătoare sau învinovățite). Incriminarea încălcării de drept reprezintă doar ultimul dintre cele trei procese ale imputării, care au loc în cadrul investigării vinovăției pentru o încălcare de drept:

- *prima* investigare se face asupra faptului dacă o acțiune umană este presupusă ca fiind săvârșită în încălcarea legii;

- *a doua* întrebare este *dacă poate fi imputată unei persoane?* sau *dacă este acțiunea persoanei de natură să ducă la investigarea asupra vinovăției în săvârșirea infracțiunii?*

- *a treia* investigare reprezintă cercetarea faptului, pentru a se vedea dacă acțiunea care produce prejudiciul poate fi imputată suspectului - în calitate de acțiune culpabilă.

În soluționarea problemei celei din urmă, precum și pe parcursul celei mai dificile investigații privind incriminarea, au apărut două abordări (în mare măsură diferite). Fiecare dintre ele oferă interpretări diferite termenilor de vinovăție, învinovățire și acțiune culpabilă. Menționăm faptul că interpretările sunt radical diferite, însă acestea utilizează o singură categorie de termeni, care urmează să denumească problemele pe care acestea le pun și soluțiile pe care le oferă.

Teoria psihologică investighează faptul dacă infracțiunea este oglindită în conștiința

suspectului. Principala problemă este constatarea dacă suspectul a optat pentru comiterea infracțiunii sau dacă a fost conștient și a prevăzut că acțiunile sale vor conduce la o infracțiune. Astfel, aplicând teoria incriminării, se pare că dacă infracțiunea este oglindită în conștiința făptuitorului, el este responsabil pentru produsul acțiunilor sale. Reflectarea acțiunii criminale în psihicul făptuitorului demonstrează că acțiunea respectivă este cu adevărat a făptuitorului. Din acest motiv, starea psihică a suspectului reprezintă cheia incriminării. Termenii de *culpabilitate* și *acțiune culpabilă* sunt interpretați în mod corespunzător pentru a afirma faptul că dacă făptuitorul are starea psihică adecvată, acesta poate fi tras la răspundere pentru faptele sale sau *actus rea*. O asemenea abordare a incriminării este comună multor sisteme de drept, inclusiv sistemului de drept comun.

În contrast cu cele expuse mai sus se impune *abordarea normativă*, care, la temeiul incriminării, pune accent pe corectitudinea și justetea tragerii la răspundere a unui anumit suspect pentru o faptă penală. Problema constă în faptul dacă persoana poate fi acuzată în mod corect pentru comiterea faptei ilegale. Abordarea aproape că nu este una descriptivă, ci evaluativă. Incriminarea faptei ilegale nu se întemeiază doar pe stări de fapt, ci și pe anumite evaluări sociale și juridice ale tuturor circumstanțelor care au repercusiuni asupra faptului dacă făptuitorul poate fi acuzat în mod corespunzător pentru infracțiune.

Problema centrală a celei de-a doua abordări a stabilirii ilegalității constă în răspunsul la întrebarea *la ce trebuie să se aștepte o persoană din partea altei persoane într-o societate civilizată? Oamenii, inclusiv cei cu dereglări mintale sau cei care acționează în situații de necesitate extremă pot să se abțină întotdeauna de la săvârșirea unor fapte ilegale? Într-o societate, caracterizată printr-un nivel redus al toleranței față de natura umană, poate să se identifice un număr redus al temeiurilor de achitare. Astfel, teoria penală germană a preluat inițiativa în dezvoltarea ideii de înlăturare a răspunderii. Cu alte cuvinte, nu poate să existe un asemenea drept penal ce va pedepsi cu moartea o persoană aflată în naufragiu, care, pentru a-și salva propria viață, împinge o altă persoană, a cărei viață este în egală măsură în pericol, de pe bucata de lemn prin care aceasta și-a salvat viața, deoarece amenințarea cu o asemenea pedeapsă, prevăzută de lege, nu poate fi mai gravă decât pierderea propriei vieți. Un drept penal de acest fel nu ar putea să aibă efectul scontat, din moment ce o amenințare cu un rău, care este încă nesigur (sentința pedepsei cu moartea), nu poate să depășească amenințarea cu un rău care este sigur (înecul). Din moment ce acțiunea de salvare a vieții unei persoane prin violență nu trebuie calificată drept nevinovată, ci numai nepedepsibilă, juriștii califică printr-o confuzie teribilă această înlăturare subiectivă a răspunderii ca fiind o imunitate obiectivă de înlăturare a răspunderii (conformitate cu legea).* [77, p. 235] Factorii care înlătură, în acest sens

extins, responsabilitatea și incriminarea se numesc temeiuri de înlăturare a răspunderii penale. Prezența unor asemenea temeiuri presupune că fapta poate fi ilegală, dar făptuitorul nu urmează a fi acuzat pentru infracțiune. Acest pasaj a inițiat o tradiție a receptivității față de temeiurile de înlăturare a răspunderii în dreptul german. Primul CP din 1871, adoptat în perioada lui Bismark, include art. 54, care recunoaște starea de necesitate. Teoreticienii germani au abordat cu precauție înlăturarea răspunderii în baza temeiurilor subiective sau personale și anume înlăturarea răspunderii unui anumit subiect care invocă asemenea temeiuri. Aceștia au evitat să afirme că un comportament care nu duce la tragerea la răspundere se conformează, în anumite privințe, cu norma legală. Cu alte cuvinte, comportamentul care nu duce la tragerea la răspundere rămâne în continuare a fi ilegal, adică contrar legii, însă nu este pedepsit.

Toate culturile de drept penal includ atât teorii privind încălcarea de drept, cât și teorii ale incriminării. Indiferent de limbajele utilizate în ele, aceste teorii exprimă aceleași doctrine. De exemplu, postulatul dreptului comun *actus non facit reus nisis mens sit rea* (nu poate exista răspundere penală fără unitatea dintre actus reus (voința vinovată) și mens rea (acțiunea vinovată)). În această formulă, *actus reus* înlocuiește fapta ilegală, iar *mens rea* criteriul de incriminare. Cu alte cuvinte, nu poate exista răspundere penală în afara unei încălcări de drept săvârșite cu vinovăție (adică imputabile). Totuși, această presupunere nu soluționează conflictul dintre teoriile psihologice și cele normative ale incriminării. De fapt, ambele teorii sunt prezente și în dreptul comun. Diferența practică dintre acestea constă în faptul dacă temeiurile de înlăturare a răspunderii sunt percepute ca negări a *mens rea* (vinovăției sau imputării) sau ca *excepții*, ca invocări ale mărturisirii și evitării. Astfel, conform CPM (art. 2.02) cauzele de înlăturare a răspunderii nu neagă *formele vinovăției* cerute de lege pentru calificarea infracțiunii. În opinia noastră, ambiguitatea acestor abordări ale incriminării, aflate în conflict, deteremină anumite beneficii practice.

Privind vinovăția penală în contextul unor principii ale dreptului penal material, menționăm că acestea din urmă se concretizează în reglementările juridice, în conținutul acestora și, uneori, sunt consacrate chiar în texte legislative. În același sens sunt și concluziile filosofilor juriști români, [120, p. 8] care considera că normele juridice trebuie să-și păstreze consecvența față de minimumul de principii fundamentale ce stau la baza lor; această consecvență trebuie să asigure unitatea totalității normelor. În context, acestea sunt niște judecăți sintetice apriorice, care nu derivă din alte cunoștințe mai generale și care cuprind, în ele, fundamentul altor judecăți. [76, p. 631] Astfel, este neîndoielnic că legea penală în vigoare s-a situat pe pozițiile unor concepții moderne penale, analogia incriminării a fost în vigoare o foarte scurtă perioadă, dar, a fost rapid înlăturată ca profund străină spiritului legislației noastre. De asemenea, CP al RM și CP al Rom.

în vigoare acordă vinovăției importanța cuvenită; răspunderea penală subiectivă constituind o trăsătură caracteristică legislațiilor enunțate și aceasta deoarece vinovăția integrează normele care se referă la infracțiune și la răspunderea penală. Este important, de asemenea, rolul pe care îl acordă legislațiile penale manifestării exterioare, obiective, fiind exclusă posibilitatea condamnării unei persoane pentru ideile sale, oricât de periculoase ar fi, și chiar dacă aceste gânduri, planuri, dorințe ar putea fi probate cu ajutorul mijloacelor moderne de investigare a proceselor psihice (serul adevărului, narcoanaliza etc).

Legalitatea incriminării, vinovăția și manifestarea exterioară sunt caracterizate și luate în vedere explicit la catalogarea unei fapte prejudiciabile drept infracțiune.

Conform art. 1 și 2 ale CP al Rom., *legea penală prevede faptele care constituie infracțiuni. Nicio persoană nu poate fi sancționată penal pentru o faptă care nu era prevăzută de legea penală la data când a fost săvârșită. Legea penală prevede pedepsele aplicabile și măsurile educative ce se pot lua față de persoanele care au săvârșit infracțiuni, precum și măsurile de siguranță ce se pot lua față de persoanele care au comis fapte prevăzute de legea penală. Nu se poate aplica o pedeapsă ori nu se poate lua o măsură educativă sau o măsură de siguranță dacă aceasta nu era prevăzută de legea penală la data când fapta a fost săvârșită. Nicio pedeapsă nu poate fi stabilită și aplicată în afara limitelor generale ale acesteia.* [42]

În baza art. 3 CP al RM, *nimeni nu poate fi declarat vinovat de săvârșirea unei infracțiuni nici supus unei pedepse penale, decât în baza unei hotărâri a instanței de judecată și în strictă conformitate cu legea penală. Interpretarea extensivă defavorabilă și aplicarea prin analogie a legii penale sunt interzise.* [43]

Așadar, în baza principiului legalității incriminării și pedepsei, nici o faptă nu poate fi considerată infracțiune, dacă, respectiv, nu va exista o lege prin care să se prevadă expres acest lucru (*nullum crimen sine lege*) și, respectiv, nici o sancțiune penală nu poate fi aplicată, dacă ea nu era prevăzută de lege pentru fapta comisă (*nulla poena sine lege*). Legalitatea incriminării și a pedepsei este una dintre cele mai importante limitări ale lui *jus puniendi*, ea reprezentând principala garanție a securității juridice a cetățeanului în fața dreptului penal. În acest sens, *acest deziderat de securitate presupune, în mod necesar, posibilitatea oricărei persoane de a cunoaște, anterior comiterii, faptele care constituie infracțiuni și sancțiunile aplicabile în cazul săvârșirii lor.* [124, p. 47]

Prevederea faptei de legea penală este prima condiție de existență a oricărei infracțiuni. Or, aceasta decurge din principiul legalității incriminării. În absența acestei condiții, fapta nu poate constitui infracțiune. Corespunderea între trăsăturile faptei concrete și modelul abstract (tip) prevăzut de norma de incriminare constituie tipicitate. O altă condiție a legalității incriminării o

constituie imperativul *lex scripta*, prin care se limitează, în principiu, sfera izvoarelor dreptului penal la actele normative și se exclud izvoarele nescrise. Totuși, imperativul de securitate juridică pe care principiul legalității este chemat să-l garanteze, nu poate fi realizat doar prin simpla existență a unei norme care incriminează anumite fapte, chiar și dacă aceasta este într-o formă scrisă. Ea trebuie să mai îndeplinească o condiție suplimentară și anume cea de a fi redactată cu suficientă claritate (*lex certa*), astfel încât orice persoană să-și poată da seama dacă o acțiune sau inacțiune intră sub imperiul normativului. [124, p. 49] Claritatea textului de incriminare constituie o cerință fundamentală ce decurge din principiul legalității, alături de previzibilitatea legii. Potrivit jurisprudenței CtEDO, în cauzele în care este incident art. 7 din Convenție, principiul legalității nu este satisfăcut prin simpla existență a unei norme de incriminare, ci aceasta trebuie să mai fie una accesibilă.

După cum rezultă din cele anterior menționate, în realitate, elementul intelectual al infracțiunii trebuie cel puțin presupune cunoașterea sau conștientizarea de către autor asupra tuturor elementelor ce caracterizează fapta tipică sau, altfel zis, a tuturor elementelor de factură obiectivă, de a căror întrunire depinde existența infracțiunii. [87, p. 45] În general, proba factorului intelectual nu ridică probleme, mai ales în ceea ce privește situațiile existenței unor elementelor descriptive, explicite folosite în norma de incriminare. În schimb, alta este situația când este vorba de elemente normative, când pentru descrierea unei fapte tip legiuitorul recurge la anumite noțiuni juridice. Cunoașterea elementelor obiective trebuie să fie o certitudine și nu o simplă posibilitate, deși nu ar fi în mod obligatoriu sau necesar cunoașterea exactă a unor detalii de care nu depinde existența faptei tipice. Totuși situația va trebui apreciată în mod diferit, după cum, în ipoteza în care are loc producerea urmărilor accesorii, nu prezintă un grad de probabilitate ridicat. Nu este indispensabilă o cunoaștere exactă a definiției juridice a noțiunii în cauză, fiind suficient doar ca autorul să aibă o reprezentare paralelă în sfera *laică* asupra acesteia. Bineînțeles că pentru a proba existența prevederii - se va avea în vedere situația personală a autorului, experiența sa de viață, pregătirea profesională etc.

Doctrina rusă a încercat o abordare teoretică a problemei de conștientizare a ilegalității penale a faptei infracționale. În acest sens, au fost apreciate următoarele situații:

a. O primă situație ar fi când fapta infracțională este apreciată de către persoana infractorului ca fiind una ilegală, dar ca atare ea este legală; ea este ilegală doar la nivelul aprecierilor personale. [201, p. 47] În acest sens, se constată că *nu s-ar aplica o răspundere penală deoarece ar exista un caz care ar înlătura caracterul penal al faptei infracționale*. [220, p. 110] În doctrina românească [72, p. 879] se apreciază că subiectiv persoana are conștiința că săvârșește o infracțiune, în timp ce sub aspect obiectiv fapta este una perfect legală. Faptele

putative nu au relevanță penală. Oricum, și în asemenea situații incriminarea nu poate fi determinată de reprezentarea făptuitorului, ci doar de cea a legiuitorului. [225, p. 879] În opinia noastră, această ultimă remarcă este justă și justificată. Deși, nu achiesăm la faptul că o excluderea totală a răspunderii infractorului ar rămâne ca una nejustificată, deoarece se lasă nesancționate gândurile infracționale. [214, p. 57] Or, o asemenea abordare ar contraveni principiului răspunderii penale subiective. În fapt, nu există o faptă infracțională în cazul unei simplei gândiri sau a altor procese psihice fără manifestări externe. [55, p. 105]

b. A doua situație este apreciată în raport cu conștientizarea ilegalității penale a faptei infracționale, când persoana încalcă o altă normă penală decât cea presupusă. [220, p.103] Situația menționată este apreciată ca fiind susceptibilă în următoarele situații: *când se încalcă o altă normă care prevede, de fapt, o pedeapsă mai ușoară decât cea pe care și-a reprezentat-o (aspectele în cauză sunt extinse și asupra numărului normelor încălcate)* și *situația când o normă apreciază o răspundere mai severă decât norma pe care și-a închipuit-o persoana infractorului*. În acest ultim caz, persoana presupune eronat că încalcă o singură normă de drept penal, dar în realitate se încalcă două sau mai multe din norme de incriminare.

În prima situație, când se încalcă o altă normă prin care legiuitorul prevede o pedeapsă mai ușoară decât aceea care și-a reprezentat-o, trebuie să se pornească de la rațiunile tentativei pentru infracțiunea mai gravă, adică pentru fapta pe care și-a reprezentat-o. Or, doar într-o asemenea ipoteză s-ar putea da prioritate deplină și adecvată intenției infracționale. În același context, în situația când se încalcă mai multe norme de incriminare, sancționarea în totalitate urmează de asemenea să se refere la o tentativă. În situațiile expuse, sancțiunea este oricum una mai ușoară decât fapta reprezentată. În baza acelorași rațiuni are loc prezența unui concurs de norme în planul conștiinței persoanei, unde supraviețuiesc anume celea pentru care există ilicitul penal. Iar acest lucru oricum nu schimbă forma și construcția vinovăției penale ca atare. Într-o asemenea situație sancționarea va avea loc după regulile tentativei și a concursului de infracțiuni. [150, p. 90] În opinia noastră, printr-o asemenea apreciere se contraveni principiului legalității incriminării, precum și principiului *cogitationis poenam nemo patitur*, adică dacă s-ar da prioritate doar intenției infracționale și nu faptei efectiv comise. În asemenea situații, corect se apreciază că *prioritate de apreciere se dă concepției legiuitorului, și nu conștientizării făptuitorului*. [214, p. 57] Normele dreptului penal, după cum rezultă din principiul legalității incriminării, sunt de strictă interpretare.

În ceea ce privește situația când ilicitul penal prevede o normă ce apreciază o răspundere mai severă decât norma pe care și-a închipuit că o încalcă, considerăm că ar fi mai logic să se aplice doar acele limite, care ar fi corespunzătoare cu fapta închipuită. În acest context, s-a

apreciat că *eroarea de drept nu schimbă forma și conținutul vinovăției, deoarece prioritate se dă concepției legiuitorului, și nu conștientizării faptuitorului*. [214, p. 57] În aserțiunea noastră, anume această abordare a problemei ar corespunde cel mai bine ideii de pericol social manifestat de către persoana infractorului la comiterea infracțiunii.

Referitor la situația în care o normă ce apreciază o răspundere mai severă decât norma pe care și-a închipuit că o încalcă persoana infractorului, considerăm că va trebui apreciată după următoarele rațiuni: *persoana se află în mod evident într-o neglijență asupra aprecierii situației*. [175, p. 23] Astfel dacă la baza comiterii infracțiunii ar sta necunoașterea sau ignoranța legii, atunci va exista doar o vinovăție din culpă. [72, p. 879] Or, în cazul intenției infracționale, întotdeauna și în mod implicit ar trebui să existe sau să se presupună o cunoaștere a legii penale.

În contextul *principiului caracterului personal al răspunderii penale*, art. 6 CP al RM prevede că *persoana este supusă răspunderii penale și pedepsei penale numai pentru fapte săvârșite cu vinovăție. Răspunderii penale și pedepsei penale este supusă numai persoana care a săvârșit cu intenție sau din imprudență o faptă prevăzută de legea penală*. [43] CP al Rom. nu-l prevede în mod expres ca principiu, deși, după cum am văzut din cele expuse anterior, principiul caracterului personal al răspunderii are deplină concordanță cu principiul legalității incriminării și a pedepselor. Or, temeiul răspunderii se identifică prin textul art. 1 și art. 2 CP al Rom.

Așadar, pentru ca fapta să constituie infracțiune, pe lângă trăsătura pericolului social, se cere și trăsătura esențială a vinovăției. Dacă prima trăsătură prevăzută de lege - pericolul social – privește aspectul obiectiv, material, al infracțiunii, trăsătura vinovăției vizează aspectul subiectiv al categoriei examinate. Fără vinovăție nu există infracțiune, nici răspundere penală. Pentru ca fapta să constituie infracțiune, să atragă aplicarea unei pedepse, nu este suficient ca ea să aparțină material faptuitorului, ci trebuie să-i fie imputabilă acestuia. Or, fapta poate fi imputată celui care a săvârșit-o numai când reprezintă expresia conștiinței și vinovăției sale. [138, p. 230]

În dreptul comparat, se încearcă, de regulă, identificarea unui fundament constituțional al acestui principiu, astfel încât el să se impună nu doar judecătorului, ci și legiuitorului, dar soluțiile propuse diferă de la o legislație la alta.

Astfel, în dreptul italian, principiul analizat cunoaște o consacrare explicită în art. 27 alin. (1) din Constituție, potrivit căruia *răspunderea penală este personală*.

În doctrina spaniolă se consideră că acest principiu este o consecință a principiului culpabilității, astfel încât fundamentul constituțional al acestuia acoperă și caracterul personal al răspunderii penale.

În teoria franceză unii autori apreciază că principiul caracterului personal al răspunderii penale se deduce din prevederile art. 8 al Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului, care

este încorporată în blocul de constituționalitate. [125, p. 74] În art. 5 CP al FR se prevede în mod expres principiul vinovăției penale, care prevede că *persoana este supusă răspunderii penale numai pentru producerea unor fapte (acțiuni sau inacțiuni) socialmente periculoase și pentru producerea urmărilor și a rezultatelor social periculoase, în raport cu care a fost stabilită vinovăția acestuia*. În legislația (art. 5 CP al FR) precum și în doctrina rusă [144] se indică la faptul că, la rândul său, principiul vinovăției face trimitere la un alt principiu al dreptului penal - principiul caracterului personal al răspunderii penale. Deci, principiul vinovăției presupune nu numai implicarea subiectului din punct de vedere fizic la comiterea infracțiunii, ci și o participare psihică din partea acestuia.

Unii autori din doctrina română sunt de părere că, în dreptul nostru, un fundament constituțional al acestui principiu poate fi găsit în art. 23 alin. (1) din Constituție, care consacră dreptul la libertatea individuală și siguranța persoanei. Or, dreptul la siguranța persoanei include și securitatea juridică a acesteia în raporturile cu puterea. [124, p. 76] În context, caracterul personal al răspunderii penale constituie una dintre garanțiile acestei securități. Este evident că simpla prevedere în lege a faptelor care atrag răspunderea penală nu este suficientă pentru a asigura securitatea juridică a cetățeanului, atât timp cât acesta, deși a avut o conduită proprie conformă cu prevederile legii, și-ar putea vedea angajată răspunderea penală în considerarea unor infracțiuni comise de alte persoane.

În doctrină s-a pus și problema conținutului acestui principiu și a extinderii efectelor sale. Astfel, trebuie de luat în vedere faptul că acest principiu este susceptibil de două accepțiuni. În sens strict, implică faptul că terții care nu au participat la comiterea infracțiunii nu trebuie să fie afectați (nici direct și nici indirect) de sancțiunea aplicată făptuitorului [133, p. 18]. Într-o interpretare flexibilă, principiul presupune că doar infractorul trebuie să suporte consecințele directe și imediate ale comiterii infracțiunii, ceea ce nu exclude existența unor efecte prin ricoșeu în dauna altor persoane. Realitatea a demonstrat că această din urmă accepțiune este singura a cărei respectare poate fi în mod realist impusă. Or, apariția unor consecințe colaterale ține de specificul sancțiunii penale. Persoana umană este o ființă socială, iar măsurile care o afectează au deseori repercusiuni asupra altor membri ai grupului social. De exemplu, o amendă aplicată unui membru al familiei are nu doar efecte morale, ci și consecințe de ordin material asupra celorlalți membri ai familiei. Tot astfel, în situația în care singurul membru al unei familii care realizează venituri este condamnat la o pedeapsă privativă de libertate, este evident că sancțiunea penală atrage importante consecințe în plan financiar pentru ceilalți membri ai familiei.

În acest context, principala consecință a principiului caracterului personal al răspunderii penale este interzicerea aplicării directe a unei sancțiuni penale unei persoane în considerarea

unei infracțiuni comise de o altă persoană.

În același sens s-a pus problema compatibilității cu caracterul personal al răspunderii penale a acelor dispoziții legale care prevăd agravarea răspunderii unei persoane în considerarea unei infracțiuni comise în cadrul unei asocieri ilegale sau în cadrul unei încălțări [135, p. 21]. Este admisibilă agravarea răspunderii tuturor participanților la încălțare din cauza faptului că unul dintre ei, rămas neidentificat, a comis vătămarea gravă? Curtea constituțională italiană a considerat că o dispoziție similară din CP italian (art. 588) nu contravine prevederilor art. 27 din Constituție, căci persoana care participă voluntar la o încălțare își asumă răspunderea pentru forma agravată, fiind previzibilă comiterea în această împrejurare a unei infracțiuni contra integrității corporale a unui participant.

Principiul caracterului personal nu se limitează, însă, la interzicerea angajării răspunderii penale pentru fapta altuia, ci vizează, în mod implicit, și executarea sancțiunilor. Astfel, o persoană nu poate fi obligată la executarea unei sancțiuni penale aplicate altuia, indiferent de natura relațiilor care leagă respectivele persoane. De exemplu, părinții nu pot fi obligați sub nici o formă la executarea sancțiunilor penale pecuniare aplicate copiilor lor minori, chiar dacă aceștia nu realizează venituri. [18, p. 13]

De asemenea, în dreptul penal nu-și găsește aplicabilitate instituția răspunderii solidare din dreptul civil. Prin urmare, chiar dacă mai mulți infractori au săvârșit împreună o infracțiune - ei nu vor putea fi obligați în solidar la plata amenzii și nici la plata sumei de bani reprezentând echivalentul unor bunuri aflate în legătură cu comiterea infracțiunii și care trebuie confiscate. Într-o astfel de ipoteză, pentru fiecare infractor se va aplica o amendă distinctă și în privința fiecăruia se va dispune în mod distinct confiscarea părții din bunuri de care a beneficiat sau pe care le-a folosit la comiterea infracțiunii. Deși criticată de doctrină, solidaritatea pentru plata amenzii subzistă în unele sisteme de drept pentru anumite situații. De exemplu, în dreptul francez, atunci când infracțiunea a fost comisă în participație - instanța poate dispune obligarea unui participant la plata amenzii aplicate celorlalți, atunci când aceștia sunt insolvăbili, iar el cunoștea această insolvabilitate. [254, p. 830]

Dacă principiul caracterului personal al răspunderii penale exclude pronunțarea oricărei sancțiuni penale împotriva moștenitorilor persoanei care a comis infracțiunea, lucrurile sunt mai puțin clare în ceea ce privește posibilitatea punerii în executare a unei pedepse pronunțate împotriva infractorului care a decedat după rămânerea definitivă a hotărârii de condamnare. În cazul pedepselor privative sau restrictive de libertate este exclusă punerea în executare împotriva moștenitorilor infractorului, iar în cazul pedepsei amenzii, art. -1 CP francez prevede că aceasta se va executa și de către moștenitorii persoanei condamnate, dacă ea a decedat înainte de plata

amenzii. Această dispoziție face, însă, obiectul criticilor majorității doctrinei care apreciază că, în pofida tradiției existente în dreptul francez, soluția menținută și de CP contravine principiului caracterului personal. [229, p. 754] Ea este în măsură să angajeze chiar răspunderea patrimonială proprie a moștenitorilor - atunci când cuantumul amenzii depășește activul patrimonial și acceptarea moștenirii nu s-a făcut sub beneficiu de inventar. Marea majoritate a legislațiilor contemporane au renunțat la această excepție și consideră că moartea inculpatului stinge executarea pedepsei, indiferent de natura ei, așa încât nu este posibilă obligarea moștenitorilor la plata amenzii aplicate defunctului (art. 86 CP belgian, art. 130 CP spaniol, art. 171 CP italian etc.). Aceasta din urmă este singura soluție compatibilă cu principiul caracterului personal al răspunderii penale, consacrată expres și de CP al Rom. din 1937 (art. 163). Principiul caracterului personal trebuie aplicat cu aceeași rigoare, indiferent care ar fi natura pedepsei aplicate, așa încât nu se poate găsi o justificare rezonabilă pentru diferențierea de tratament între pedepsele pecuniare și celelalte pedepse. De asemenea, o amendă penală nu se transformă, la etapa executării ei, într-o sancțiune civilă, și, prin urmare, nu poate fi guvernată de regulile din dreptul civil nici la această etapă.

O altă problemă s-a pus în doctrină și în practică în legătură cu posibilitatea executării măsurii de siguranță a confiscării speciale în cazul în care persoana care a comis infracțiunea a decedat, iar bunul a intrat în masa succesorală. Spre deosebire de pedeapsa amenzii, măsura de siguranță a confiscării speciale operează *in rem*, urmărind bunul, chiar dacă acesta trece în patrimoniul altei persoane. De aceea, în majoritatea sistemelor penale europene se admite confiscarea bunului chiar după decesul infractorului. [232, p. 778] În același sens s-a pronunțat și jurisprudența noastră, soluție împărtășită și de doctrină. [8, p. 168] În doctrină s-a propus ca în acest caz moștenitorii să fie obligați la plata echivalentului bunului doar în limita activului succesoral, indiferent de modalitatea de acceptare a succesiunii. [101, p. 261] Chiar procedându-se în acest mod, confiscarea prin echivalent de la moștenitori este greu de conciliat cu principiul caracterului personal al răspunderii penale atât timp cât nu se poate stabili că echivalentul bunului se află în masa succesorală.

Un ultim aspect legat de caracterul personal al răspunderii penale îl reprezintă compatibilitatea acestuia cu răspunderea penală a persoanei juridice. [125, p. 59-64] În context, se consideră de unii autori că a consacra răspunderea penală a unei persoane juridice presupune, în realitate, a angaja răspunderea penală a tuturor indivizilor care o compun, a sancționa fără distincție vinovații și nevinovații, conducând la admiterea răspunderii penale pentru altul, ceea ce nu poate fi acceptat. Chiar dacă decizia a fost luată de majoritatea membrilor, este considerată injustă sancționarea celor care nu au aprobat-o, pentru simplul motiv că sunt membri ai aceleiași

persoane juridice. Condamnarea pronunțată împotriva grupului, în ansamblu, are ca efect atragerea asupra persoanei juridice și a membrilor nevinovați a blamului și consecințelor păgubitoare ale unei condamnări penale nemeritate, căci pentru un acționar, amenda aplicată societății echivalează cu diminuarea veniturilor sale. De aceea, se apreciază că acțiunea penală nu poate fi îndreptată decât împotriva autorilor și complicilor prezumați ai infracțiunii și numai cei a căror vinovăție a determinat comiterea infracțiunii pot fi declarați responsabili și condamnați. [237] A spune că este sancționată o persoană juridică înseamnă, în opinia unor autori, a recunoaște că se recurge la o sancționare colectivă și că sunt pedepsiți și membrii nevinovați - doar pentru a asigura certitudinea sancționării celor vinovați. Entitățile colective trebuie să intre în sfera dreptului penal doar atunci când indivizii care le compun constituie o asociație criminală, caz în care apartenența la această grupare constituie infracțiune pentru fiecare în parte. Atunci, însă, când nu toți membrii sunt implicați în activitățile infracționale ale grupării, sancționarea lor prin intermediul pedepsei aplicate persoanei juridice nu poate constitui decât o sursă de injustiție. S-a susținut, însă, și s-a argumentat opinia că răspunderea penală a persoanelor juridice nu intră în conflict cu caracterul personal al răspunderii. [125, p. 112-113]

În contextul corelației între *principiul legalității răspunderii penale și temeiul subiectiv al acesteia*, constatăm că acest principiu se desprinde din dispozițiile art. 15 alin. (2) CP al Rom., în care este prevăzut că *infracțiunea este singurul temei al răspunderii penale*. Dacă fapta, chiar prevăzută de legea penală, nu întrunește trăsăturile unei infracțiuni, nu va exista nici răspundere penală. În aceste cazuri, acțiunea penală nu poate fi pusă în mișcare, sau dacă totuși a fost pusă, nu mai poate continua și, ca atare, se dispune scoaterea de sub urmărire penală sau achitarea. [15, p. 9]

Astfel, referitor la distincția răspunderii față de noțiunile de vinovăție sau culpabilitate și imputabilitate, cu care acestea se confundă adesea, doctrina franceză precizează: pe când culpabilitatea este elementul moral al infracțiunii, adică raportul psihic între subiect și conduita sa, imputabilitatea este o stare sau o calificare a subiectului însuși. Pentru ca să existe răspundere penală în sens strict, trebuie ca delincventul să fi comis o faptă cu vinovăție (culpabilitate) și ca această faptă să îi poată fi imputată (imputabilitate). [258, p. 293] Culpabilitatea este o noțiune morală agentului și care ține caracterul acestuia. Culpabilitatea este indisolubil legată de blamul pe care îl provoacă judecată de referință și gradul de culpabilitate este apreciat în vina culpabilului. Dar este, în același timp, o noțiune psihologică în măsura în care adevăratul culpabil resimte el însuși în propria conștiință o tulburare intelectuală care-i perturbază liniștea psihică.

În ceea ce privește imputabilitatea *stricto senso*, ea reprezintă o aptitudine sau o vocație la

culpabilitate și răspundere. De aici poate decurge și ideea că imputabilitatea reprezintă o aptitudine de a merita sancțiunea sau de a beneficia de sancțiune de a merita sancțiunea. În acest context s-ar pune accentul pe caracterul educativ și resocializant al sancțiunii, respectiv și pe cel retributiv. [41, p. 217]

Și în așa fel, după cum se apreciază corect, în viziunea noastră, răspunderea penală, în sensul de consecință juridică a infracțiunii, poate fi angajată, în cazul comiterii unui fapt material prevăzut de legea penală, numai dacă se constată îndeplinirea condițiilor de vinovăție (culpabilitate) și responsabilitate (imputabilitate) cerute de lege. Ca un rezumat, s-ar putea afirma că răspunderea penală este condiționată de existența vinovăției sau culpabilității și a imputabilității. [41]

Un alt principiu de bază ar fi cel al aplicării și executării pedepsei numai în temeiul săvârșirii unei infracțiuni. Întrunirea elementelor constitutive ale unei infracțiuni determinate (elemente obiective și subiective) constituie singura justificare pentru tragerea la răspundere a unei persoane, pentru aplicarea și executarea pedepsei. În acest sens, legea penală exclude posibilitatea măsurilor *ante delictum*, oricât de evidentă ar fi starea de pericol a unei persoane sau oricât de condamnat ar fi modul de existență al acesteia; dacă cel în cauză n-a săvârșit nici o faptă prevăzută de legea penală, răspunderea nu poate să intervină. Este posibil, însă, ca răspunderea penală să intervină chiar înainte de producerea unui rezultat al faptei prevăzute de legea penală, dacă se poate reține existența condițiilor tentativei în manifestarea exterioară a făptuitorului. [10, p. 44-47]

Astfel, știința dreptului penal, bazată atât pe realitatea raporturilor dintre elementele obiective și subiective ale infracțiunii, cât și pe raporturile dintre infracțiune și totalitatea relațiilor sociale în care a fost săvârșită, a elaborat principiul după care răspunderea penală poate să aibă loc numai în cazul existenței unui raport juridic penal, adică, numai când se dovedește că persoana respectivă a comis o infracțiune. [25, p. 18] Și pornind de la acest principiu, s-a cristalizat opinia că unicul temei al răspunderii penale îl constituie infracțiunea. [93, p. 306-309] Și acest fapt îl considerăm justificat. Or, nu poate o situație abstractă să fie temei pentru un fapt real, așa cum este prevăzut în CP al RM (conform art. 51 alin. (1) CP al RM, temeiul real al răspunderii penale îl constituie fapta prejudiciabilă săvârșită, iar *componenta infracțiunii*, stipulată în legea penală, reprezintă temeiul juridic al răspunderii penale [43])

Cu referire la legătura dintre pericolozitatea socială a infracțiunii și vinovăție, în dreptul penal se arată că *periculozitatea socială a faptei constituie unul din temeiurile răspunderii penale*. Or, deoarece un alt temei al răspunderii penale este vinovăția, problema legăturii vinovăției cu pericolozitatea socială reprezintă o importanță deosebită. [217, p. 167]

În o mare parte a aserțiunilor analizate, s-a identificat faptul că pericolozitatea socială a faptei infracționale este determinată de un ansamblu de elemente, unele obiective, altele subiective, unele mai importante, altele mai puțin importante, [96, p. 8] și, în primul rând, de cele cuprinse în conținutul infracțiunii [25, p. 79-84] (la care se mai adaugă frecvența faptei, rezonanța socială, [96, p. 160] circumstanțele atenuante sau agravante [23, p. 11]). Pe de altă parte, în acest sens s-a mai menționat că încercarea de a scoate din pericolozitatea socială un temei al răspunderii penale și din vinovăție - un alt temei, ar fi lipsit de orice bază științifică. Or, vinovăția reprezintă în realitate unul din elementele necesare care imprimă infracțiunii caracterul socialmente periculos, ea nu poate fi acceptată drept alt temei al răspunderii penale, alături de cel al pericolozității sociale. Prin urmare, dacă s-ar accepta - ca temei al răspunderii penale - pericolozitatea socială a faptei, nu s-ar putea accepta - ca alt temei - vinovăția. Și în acest fel unicul temei al răspunderii penale îl constituie infracțiunea, adică acea faptă socialmente periculoasă, care este interzisă de legea penală și săvârșită cu vinovăție. [86, p. 10] Este adevărat faptul că aprecierea adecvată a pericolozității sociale a acțiunii sau a inacțiunii infracționale de către individ poate constitui un *factor determinant al clasificării infracțiunilor, precum și cel al numirii și aprecierii pedepselor*. [181, p. 33] Diferențierea gradului de pericolozitate socială a faptelor antisociale este evidențiată de către societate și prin sancțiunile care se prevăd pentru săvârșirea lor. [91, p. 157] Mai mult decât atât, considerăm că acesta mai este unul relevant și la aprecierea gradului și formei de vinovăție penală.

Este invocat în doctrina română [36, p. 153-154] că trebuie făcută distincția între pericolul social generic (abstract) și pericolul social concret. Or, totuși noțiunea de pericol social nu face decât să întregască condiția prevederii faptei de legea penală, iar legiuitorul incriminează doar faptele care prezintă pericol social, care aduc atingere valorilor ocrotite de legea penală. Astfel că în temeiul principiului minimeia intervenții, *ultima ratio* a dreptului penal, legiuitorul este ținut să aleagă dintre valorile recunoscute de societate, care, datorită importanței lor, nu ar putea fi protejate într-un mod eficient prin mijloace aparținând altor ramuri de drept. În context, cerința ca fapta să fie prevăzută de legea penală exprimă ideea că ea prezintă pericol social. [124, p. 293] Potrivit CP al Rom. și CP al RM, deși *in abstracto* orice faptă incriminată prezintă un pericol social, însă, *in concreto*, ar fi posibil ca fapta comisă de o persoană să nu atingă gradul minim de pericol social necesar calificării faptei ca infracțiune. Astfel, conform art. 14 alin. (2) CP al RM, *nu va constitui infracțiune acțiunea sau inacțiunea care, deși, formal, conține semnele unei fapte prevăzute de prezentul Cod, dar, fiind lipsită de importanță, nu prezintă gradul prejudiciabil al unei infracțiuni*. [43]

O altă viziune [10, p. 25] apreciază că *este discutabil dacă se identifică existența*

infracțiunii cu existența răspunderii penale. Or, după cum infracțiunea este temeiul, răspunderea penală are o existență distinctă de cea a infracțiunii, deoarece aceasta din urmă apare ca o entitate independentă de efect (de răspundere penală). Numai într-o asemenea accepțiune (a independenței cauzei de efect) ar putea fi concepută posibilitatea înlocuirii răspunderii penale cu o răspundere cu caracter administrativ și ar fi posibilă înlăturarea răspunderii penale, menținându-se existența infracțiunii. Identificarea existenței infracțiunii cu cea a răspunderii penale ar conduce la ideea că acolo unde nu există infracțiune, nu există nici răspundere penală. Însă acolo unde există infracțiune, va exista, cu necesitate, răspunderea penală, fără posibilitatea înlocuirii acesteia și, tot în acest fel, fără a fi posibilă și o înlăturare a răspunderii penale independent de înlăturarea existenței infracțiunii. Cauzele care, în prezent, înlătură răspunderea penală ar deveni cauze care înlătură sancțiunea (întocmai ca în concepția CP italian). [52, p. 7]

În concluzie, întregul edificiu al dreptului penal român se fundamentează pe principiul răspunderii subiective. Nu este, astfel, suficient să se constate o încălcare a legii penale în sensul ei material, adică propriu-zis a vreunei dispoziții a legii penale. După cum afirmă unul dintre autori pentru a se angaja răspunderea penală, considerăm că trebuie constatat faptul dacă persoana în cauză avea reprezentarea caracterului ilicit al faptei sale ori l-ar fi putut avea în cazul infracțiunilor neintenționate sau din culpă [100, p. 37]. O conduită conformă cu cerințele legale trebuie să fie apreciată și prin prisma chiar, uneori, a unor criterii personale sau pur individuale. În context, s-ar putea constata faptul dacă persoana a avut sau putea îndeplini acea condiție a reprezentării sau cunoașterii legii penale.

Infracțiunea - ca unic temei al răspunderii penale, este un fenomen social, periculos pentru societate, compus din mai multe elemente obiective și subiective. Și în așa fel absența chiar a unui singur element din conținutul infracțiunii exclude și existența ei ca fenomen social-juridic. Fără această legătură, fapta respectivă, oricât ar fi de periculoasă pentru societate prin natura ei, nu poate să îmbrace haina juridică de infracțiune. De aceea, știința dreptului penal situează latura subiectivă a infracțiunii printre problemele cele mai însemnate ale dreptului penal, studiindu-i amănunțit toate elementele componente și formele ei de manifestare. [86, p. 11] Drept consecință, în dreptul penal, pentru ca o persoană să fie învinuită de săvârșirea unei infracțiuni nu-i suficient ca ea să fi comis în realitate fapta încriminată de lege, sub aspect material, ci mai este necesar să se stabilească că acea faptă aparține autorului și sub aspect subiectiv, adică este comisă cu vinovăție.

3.4. Vinovăția în cadrul conceptului de conținut al infracțiunii

Pentru ca o faptă concretă să atragă răspunderea penală, ea trebuie să poată fi încadrată în tiparul stabilit de norma de incriminare, cu alte cuvinte să fie tipică. Deși literatura de specialitate din ultimele decenii a ajuns la un consens cu privire la includerea în conținutul tipicității atât a unor cerințe de ordin obiectiv, cât și a unor elemente de factură subiectivă, nu există, însă, un punct de vedere unitar în ceea ce privește sfera acestor elemente.

În contextul celor enunțate anterior, cunoașterea infracțiunii nu se poate limita numai la trăsăturile sale generale, ci impune o analiză a structurii, elementelor ei. Considerăm că în cadrul oricărei infracțiuni se evidențiază două elemente: unul material (latura obiectivă) și unul psihic (latura subiectivă), dar în nici un caz acestea nu pot fi privite separat de făptuitor și de valorile sociale lezate prin acțiunea (inacțiunea) respectivă. Or, fără făptuitor și valori sociale lezate nu poate fi vorba de acțiuni (inacțiuni) penale și de vinovăție. Așadar, dacă nu se aduce atingere acestor valori sau atingerea este minimă, acțiunea sau inacțiunea (elementul material) nu are caracter infracțional, deoarece nu a lezat un obiect ocrotit de legea penală.

Referitor la vinovăția penală, aceasta nu există ca ceva în sine, ci este strâns legată de o anumită persoană concretă, care trebuie să aibă o anumită vârstă, să fie responsabilă și să acționeze în anumite condiții subiective, de asemenea, concrete. Astfel că numai indivizii pot fi subiecți ai acțiunii sau inacțiunii. Or, numai individul percepe, gândește, hotărăște și exercită impulsuri intenționate. [78, p. 144] Unii autori consideră că aspectele subiective ale tipicității se cer analizate doar în cazul infracțiunilor intenționate, alții - admit că și în cazul infracțiunilor neintenționate. [124, p. 308] În opinia noastră justă și adecvată apare faptul că tipicitatea presupune în egală măsură un element obiectiv și un element subiectiv. [124, p. 308] Acest ultim element - indiferent de faptul în ce formă este incriminată infracțiunea: într-o formă intenționată, din culpă sau cu o intenție depășită.

În ordinea de idei evidențiată, fără a ne propune să redăm întreaga dispută doctrinară în jurul acestei chestiuni, vom considera că tipicitatea se analizează, în principal, prin prisma următoarelor elemente: subiectul, obiectul, latura obiectivă și latura subiectivă. Indiferent care dintre condițiile menționate nu sunt satisfăcute, o faptă concretă nu se va mai încadra în *tiparul* prevăzut de norma de incriminare, cu alte cuvinte nu va fi tipică. De altfel, toate opiniile doctrinare în care se analizează diverse infracțiuni tratează cele patru elemente. [52, p. 309]

Apreciem că toate cele patru elemente aparțin în egală măsură tipicității. Or, astfel se poate pune capăt unei dispute tradiționale în doctrină cu privire la elementele constitutive ale infracțiunii. [124, p. 309] Unii autori sunt de părere că toate cele patru elemente menționate sunt constitutive ale infracțiunii, [18, p. 140-142] în timp ce alții consideră ca elemente constitutive

doar latura obiectivă și latura subiectivă, interpretând că obiectul și subiectul sunt doar factori sau condiții preexistente ale acesteia. [94, p. 101] S-a mai susținut și părerea că în realitate, de toate cele patru elemente se leagă o serie de condiții - de a căror îndeplinire depinde realizarea conduitei tipice, prevăzute de norma de incriminare. Mai trebuie precizat faptul că, pe lângă cele patru elemente pe care le regăsim în cazul oricărei infracțiuni, uneori incriminarea-tip conține și alte condiții suplimentare, cum ar fi cele referitoare la loc, mod de comitere a infracțiunii, la scop urmărit de făptuitor etc. [124, p. 309]

Deși corect se susține opinia că doar atunci când legiuitorul menționează subiectul (funcționar, cetățean etc.) și obiectul (să fie un bun ce aparține avutului public) acestea fac parte din conținutul infracțiunii. Or, în asemenea cazuri legiuitorul precizează că infractorul trebuie să aibă o anumită calitate pentru a se realiza conținutul unei anumite infracțiuni (subiect special), pe când în celelalte cazuri orice persoană care întrunește condițiile minime cerute de lege poate săvârși infracțiunea (subiect general) fără a fi necesară o calitate specială [135, p. 71]. Aceeași este situația și cu privire la obiect. [18, p. 142]

În ipoteza acestor opinii contradictorii s-a propus eliminarea din terminologia expresiei *elementele constitutive ale infracțiunii* – obiectul și latura obiectivă, subiectul și latura subiectivă, deoarece conținutul noțiunilor este redat de trăsăturile care le deosebesc de alte noțiuni, iar nu de elementele constitutive. Astfel, s-a propus că în locul expresiei *elemente ale infracțiunii* să se folosească acea de *trăsături ale infracțiunii*, prin care se înțelege *totalitatea trăsăturilor, însușirilor sau notelor care, potrivit legii penale, distinge fapta infracțională de toate celelalte categorii de fapte umane*. Iar acestea ar fi: trăsături generale ale infracțiunii, trăsături particulare ale infracțiunii (comune grupelor sau subgrupelor de infracțiuni) și trăsături individuale (arătate în norma penală de incriminare). [84, p. 25-26]

În opinia noastră, corect se apreciază că, dacă trăsăturile generale permit distingerea infracțiunii de alte fapte umane neprevăzute în nici o normă juridică sau de cele prevăzute în alte norme decât cele penale, nu înseamnă că se cunoaște din ce se compune o infracțiune, care este structura ei. Apoi nu se știe în ce constau trăsăturile particulare (de grupă sau de subgrupă) în raport cu cele individuale. [18, p. 142]

Considerăm că *trăsăturile* (de fapt caracteristicile) privesc cele patru elemente ale infracțiunii. Or, dacă acestea sunt comune sau tipice oricărei infracțiuni, caracteristicile lor sunt cele în baza cărora se distinge o infracțiune de orice altă infracțiune - fie din aceeași grupă, fie din altă grupă, precum și de o faptă neincrimată. Deci, indiferent însă de opiniile exprimate, pentru cunoașterea structurii infracțiunii este necesară analiza obiectului și subiectului ei; în concret va trebui stabilit dacă au fost lezate anumite valori sociale, care anume din ele și în ce

măsură, precum și cine este făptuitorul, pentru a se constata dacă poate fi subiect al infracțiunii. Numai atunci poate răspunde penal, iar tragerea efectivă la răspundere penală are loc în mod diferențiat după cum este: minor, major, subiect special etc. În fine, de fapt cele patru elemente formează o unitate dialectică - infracțiunea. Analiza lor în mod distinct se face numai din motive didactice, metodologice. [18, p. 143]

O realitate de necontestat este că între toate laturile fiecărui obiect ori fenomen, pe de o parte, există o legătură indisolubilă și o condiționare reciprocă, care asigură unitatea obiectului sau fenomenului, iar, pe de altă parte, aceleași laturi sunt opuse, pozitive și negative, cu tendințe diferite de dezvoltare. Toate fenomenele sociale, oricât de simple sau complexe ar fi ele, cuprind în conținutul lor, în măsuri diferite, sub forme variate, pe lângă elementele de natură materială, și o serie de elemente care țin de natura spirituală a ființei umane. Acestea din urmă, tocmai pentru că țin de forul lăuntric al omului, de particularitățile lui spirituale, care au un caracter oarecum mai ascuns, mai greu de explorat. Însă, cu tot caracterul său mai închis, mai intim, latura spirituală din fenomenul social poate fi totuși cunoscută. [86, p. 67]

Pe măsura dezvoltării societății, cunoașterea laturii spirituale a fenomenelor sociale devine tot mai necesară. Și aceasta deoarece orice faptă a omului, care gândește și se conduce liber în viața socială, reprezintă întotdeauna o manifestare concretă, o exteriorizare a ființei sale, a poziției spirituale față de raporturile sociale, pe care le cunoaște, față de mediul ambiant în care își desfășoară activitatea cotidiană, în vederea agonisirii bunurilor materiale și spirituale necesare traiului. Deci, omul, prin faptele sale concrete, demonstrează în modul cel mai pregnant societății fie acordul, fie dezacordul său față de relațiile sociale existente, față de tot ansamblul normelor de conduită morală și juridică [17, p. 38].

Astfel, conștiința socială și cea individuală, deși au unele trăsături comune, în sensul că ambele sunt funcții ale creierului uman de reflectare subiectivă a lumii obiective, se deosebesc, totuși, între ele prin mai multe trăsături. În context, se evaluează dependența relativă a conștiinței individuale de cea socială. În această privință, psihologia a stabilit că cele două conștiințe se deosebesc între ele prin mai multe trăsături:

- Conștiința socială *aparține unui grup de oameni în relații sociale unul cu altul, ca o activitate psihică comună*. Pe când cea individuală aparține întotdeauna unei singure persoane.
- Conștiința socială este determinată de existența socială în mod direct, iar cea individuală, de regulă, este determinată de conștiința socială, care reflectă existența socială cu toate aspectele ei de bază. Conștiința individuală reflectă, după particularitățile psihice individuale, atât existența socială, cât și conștiința socială.
- Cele două conștiințe au curbe de dezvoltare diferite. Dezvoltarea conștiinței sociale

urmează, aproape fidel, curba dezvoltării societății respective, cu toate particularitățile sale, iar dezvoltarea conștiinței individuale urmează, aproape fidel, cu o necesitate inevitabilă, curba vieții individului.

- Datorită culturii acumulate de-a lungul istoriei, conștiința socială are un pronunțat caracter impersonal, pe când cea individuală totdeauna este personală. *Pe această bază, conștiința socială are un caracter imperativ, normativ, diriguitor, sfătuitor etc., în care se arată ce trebuie și ce nu trebuie să se facă, ce este bine și ce nu este bine, pe când conștiința individuală își însușește, de regulă, acest conținut, direct sau indirect, de la conștiința socială, cu trăirile de nuanță personală, în funcție de particularitățile psihice ale fiecărui individ.*

- Conștiința socială este determinată de cultură și de ideologie, iar conștiința individuală, după ce s-a format, se eliberează de controlul direct al societății, are un caracter intim de convingere personală, de concepții proprii.

- Conștiința socială este deschisă, exteriorizată, de conduită, de manifestare vizibilă, pe când conștiința individuală are un caracter lăuntric, cunoscut numai de persoana căreia îi aparține, necunoscută de cei din afară decât numai prin expresii sau conduită.

- Conștiința socială este o activitate culturală, spirituală, ideologică și psihologică a societății, iar cea individuală este o manifestare a activității nervoase superioare a individului. [108, p. 110-112]

Așadar unele dintre faptele omului sunt contrare relațiilor și intereselor sociale, sunt atât de periculoase pentru societate, încât statul este silit să le încredințeze, socotindu-le infracțiuni, prevăzând posibilitatea aplicării diferitor sancțiuni penale persoanelor care se fac vinovate de săvârșirea lor. În asemenea situații, societatea *reacționează penal, pentru că socotește infracțiunea ca un rău obiectiv, ca o acțiune care-i tulbură într-un fel sau altul existența, activitatea, desfășurarea, dezvoltare.* [107, p. 550] și pentru că autorul ei a dovedit, prin comportamentul său, că metodele și mijloacele nepenale, folosite de societate în formarea și educarea lui ca cetățean, au fost insuficiente, slabe. Astfel, sancțiunea penală este ultima încercare a societății de a reeduca, prin mijloace de constrângere, pe infractori și un mijloc eficace de prevenire a infracțiunilor, ca cele mai periculoase fapte pentru propria sa existență.

Infracțiunea - ca fenomen social, cuprinde în conținutul său mai multe elemente componente, care se află într-o strânsă legătură reciprocă, determinându-se, influențându-se unele pe altele. Ca orice faptă a omului, infracțiunea cuprinde în mod obligatoriu două categorii de elemente componente: *obiective* (în care intră obiectul și latura obiectivă) și *subiective* (adică subiectul și latura subiectivă). [55, p. 70-81]

Între aceste elemente componente, pe de o parte, există o unitate dialectică, o legătură

reciprocă, iar, pe de altă parte, sunt de natură diferită și continuu au tendințe contrare. [86, p. 69]

Această unitate dialectică dintre elementele constitutive ale infracțiunii a fost evidențiată în multe lucrări de specialitate. Astfel, după o părere – *trăsăturile, care sunt specifice noțiunii de infracțiune, se găsesc într-o strânsă și interdependentă legătură, iar existența lor, necesară, realizează tocmai unitatea acestei noțiuni juridice.* [116, p. 274] Drept consecință, și *vinovăția nu are o viață proprie, ruptă de celelalte elemente ale infracțiunii.* [99, p. 903] În alte lucrări, chiar dacă nu se indică la rolul obiectului și subiectului în realizarea unității dialectice a faptei socialmente periculoase, se analizează totuși despre legătura indisolubilă dintre latura obiectivă și cea subiectivă a infracțiunii. [102, p. 90-91] B. Braunștein, [29, p. 173-175] deși nu insistă asupra legăturii dintre obiectiv și subiectiv, dezvoltă latura subiectivă a infracțiunii încât se deduce cu ușurință interdependența dintre toate elementele conținutului infracțiunii.

Vinovăția – element principal al conținutului infracțional. Când s-a dezlipit conștiința individului de conștiința grupului și individul a format o personalitate, atunci, condamnarea nu mai este dată de tradiție, ci de această dată în virtutea unor principii care decurg dintr-o ordine de drept, adică din caracteristici individuale și particulare ale individului, menționează autorul C. Rădulescu-Motru. [111, p. 88]

În acest fel s-ar putea remarca faptul că pentru existența vinovăției trebuie să se constate responsabilitatea făptuitorului (discernământul). Astfel, numai o persoană responsabilă, cu discernământ, poate fi considerată și apreciată ca fiind vinovată. [50, p. 115] Pentru a fi în măsură să exprime relevanța penală a vinovăției, subiectul trebuie să aibă aptitudinea de a se autodetermina în cunoștință de cauză sau capacitatea bio-psihică de a acționa în conștiință de cauză; [52, p. 393] adică acea capacitatea psiho-fizică de a înțelege caracterul faptelor sale, de a-și da seama de valoarea și de urmările lor, precum și de a-și determina și dirija în mod normal voința în raport cu acțiunile proprii; [19, p. 154] capabil să înțeleagă libertatea și necesitatea acțiunilor sale [90, p. 103] și să le dirijeze în mod conștient. [27, p. 59] De fapt, această aptitudine sau capacitate (discernământul) constituie o premisă a vinovăției. [36, p. 87] În opinia noastră, această trăsătură de bază a subiectului infracțiunii, persoană fizică, constituie un temei sau o premisă a întregului aspect subiectiv al infracțiunii.

Ca prim element al vinovăției, responsabilitatea presupune aptitudinea subiectului de a adopta o conduită conformă cu exigențele ordinii juridice; adică capacitatea de a înțelege semnificația antijuridică a faptei sale și de a-și dirija conduita în consecință. De aceea, existența responsabilității presupune un anumit grad de maturizare a persoanei umane, dar și o stare bio-psihică de natură a-i permite subiectului să cunoască semnificația actului său și să-și dirijeze într-un anumit mod conduita.

Responsabilitatea este aptitudinea persoanei de a-și da seama de faptele sale, de semnificația socială a acestora, precum și de a-și putea determina și dirija în mod conștient voința în raport cu aceste fapte. [36, p. 208] În mod similar este definită responsabilitatea și în majoritatea lucrărilor din doctrina străină. Responsabilitatea presupune, deci, existența a doi factori: un factor intelectual și altul volitiv. Factorul intelectual implică aptitudinea subiectului de a se orienta în lumea exterioară pe baza unei percepții nealterate a realității, adică, întâi de toate, capacitatea de a înțelege semnificația propriului comportament și de a evalua posibilele consecințe (pozitive sau negative) asupra terților. Factorul volitiv presupune capacitatea de control asupra impulsurilor de a acționa și de a-și dirija conduita pe baza unei motivări raționale. [232, p. 297]

Rațiunea de a considera responsabilitatea drept o condiție a vinovăției poate fi relevată prin prisma mai multor elemente:

- concepând vinovăția, în cadrul teoriei normative, ca un reproș privind conduita autorului, este limpede că un astfel de reproș nu-și găsește locul decât în cazul unei persoane care poate înțelege semnificația actului său și ar putea să-și dirijeze conduita în alt mod;

- rolul preventiv-educativ al pedepsei nu poate fi conceput decât cu privire la o persoană care dispune de capacitatea de a înțelege semnificația amenințării pedepsei eventuale și, respectiv, a pedepsei efectiv aplicate.

Latura subiectivă cuprinde acele elemente de natură spirituală din conținutul infracțiunii, care leagă fapta materială de autorul ei, adică de subiectul care a săvârșit-o, [85, p. 12] ea, de fapt, constituind caracteristica întregii activități psihice a persoanei legată de săvârșirea faptei. [24, p. 88] Ea, la rândul ei, cuprinde și totalitatea condițiilor privitoare la atitudinea psihică a făptuitorului față de activitate săvârșită - condiții cerute de lege pentru ca acest act să constituie infracțiune. Aceste elemente constituie niște condiții care privesc atitudinea conștiinței și a voinței făptuitorului față de acțiunea sau inacțiunea - elementul material al infracțiunii, respectiv față de urmarea imediată, precum și față de legătura de cauzalitate dintre acestea.

Această latură, fiind alcătuită din elemente intelective și volitive, este prezentă în conținutul constitutiv al fiecărui tip particular de infracțiune. Aceasta presupune că, ea trebuie să coexiste, alături de celelalte elemente ale tipicității. Indubitabil este faptul că, drept componentă esențială și indispensabilă al acesteia este vinovăția. Cu cât este mai conștient individul de urmările periculoase ale faptelor sale, cu atât vinovăția lui este mai mare. Or, acest principiu de individualizare a răspunderii infractorilor înlătură cu totul consecințele pozitivistice și idealiste asupra răspunderii penale a individului. [57, p. 622] Așadar, fiind la rândul ei o caracterizare a întregii activități psihice a persoanei legată de săvârșirea faptei, [25, p. 88] considerăm că corect

se definește că aceasta ar fi alcătuită sau constă *dintr-un complex de stări de conștiință specifice care preced și însoțesc actele exterioare (acțiune sau omisiune) și care sunt dirijate în vederea producerii anumitor urmări periculoase sau chiar dacă nu sunt dirijate într-o anumită direcție, produc astfel de urmări, datorită ușurinței sau neglijenței*. [17, p. 106]

Latura subiectivă a infracțiunii este apreciată și ca o atitudine psihică a persoanei sau o activitate psihică față de fapta săvârșită, fiind strâns legată de aceasta și care reprezintă o unitate indisolubilă a proceselor psihice intelectual, volitiv, cât și de cel emoțional. [51, p. 129]

I. Oancea remarcă faptul că latura subiectivă (care este atitudine psihică a infractorului) este formată din stări intelective (atitudinea conștiinței, scop, stări afective și volitive, motive mobiluri), adică atitudine psihică ce precede și însoțește fapta infracțională și urmările ei. [95, p. 112]

Astfel s-ar impune remarca că vinovăția, la rândul ei, nu ar cuprinde toate elementele componente sau componentele laturii subiective a infracțiunii. În acest sens, este necesar ca în cadrul studierii laturii subiective a infracțiunii să se acorde și o atenție problemelor legate de mobilul și scopul infracțiunii, care în toate cazurile influențează asupra formării rezoluției și asupra gradului de pericol social concret al faptei comise. În anumite cazuri, mobilul și scopul infracțiunii pot constitui trăsături ale laturii subiective a conținutului legal al infracțiunii. [24, p. 112] Cu toate că, în principiu, ele sunt prezente în cadrul laturii subiective a oricărei infracțiuni concrete. De fapt, ar fi de neconceput ca un anumit fapt social să fie realizat fără un anumit motiv sau scop, decât eventual unul mecanic.

Ca rezultat al celor menționate anterior, latura subiectivă poate fi definită ca *un complex de stări de conștiință specifice, care preced și însoțesc actele exterioare (acțiune sau omisiune) și care sunt dirijate în vederea producerii anumitor urmări periculoase sau chiar dacă nu sunt dirijate într-o anumită direcție, produc astfel de urmări, datorită ușurinței sau neglijenței*. [18, p. 106]

Definiția în cauză o considerăm corectă, deoarece prin intermediul ei se poate constata legătura vinovăției cu celelalte trăsături esențiale ale infracțiunii. Această noțiune abordează latura subiectivă a infracțiunii nu ca o simplă atitudine psihică concretă față de faptă și urmări, cum ar putea fi apreciată vinovăția, ci se reflectă un complex de atitudini sau stări de conștiință a subiectului față de valorile sociale ocrotite de legea penală. Or, se poate deduce faptul că aceasta include și alte procese psihice specifice, cum ar fi motivul și scopul. Deși în mod obișnuit, în cadrul laturii subiective, doctrina românească identifică un element principal - elementul subiectiv (vinovăția), totuși, în mod concret, la aceasta se pot adăuga uneori alte elemente - mobilul și scopul infracțiunii.

Am menționat deja că în literatura de specialitate nu există un consens cu privire la includerea elementului subiectiv în cadrul condiției tipicității. Dacă în mod tradițional se considera că elementele de factură subiectivă se analizează exclusiv pe terenul vinovăției - a treia condiție de existență a infracțiunii, în prezent se admite în mod *quasiunanim* că tipicitatea presupune și existența unor elemente subiective. De exemplu, o faptă nu poate fi calificată ca fiind faptă tipică de furt în absența elementului subiectiv, a scopului urmărit de infractor - *însușirea pe nedrept*. Deci, elementul de bază ce intră în structura laturii subiective a oricărei infracțiuni este vinovăția. Numai în cazul anumitor infracțiuni, pentru completarea laturii subiective, prin textele de incriminare ale acestora, sunt prevăzute și alte condiții referitoare la scop sau mobil. [50, p. 114]

Vinovăția se manifestă ca expresia sintetică a întregului aspect subiectiv, deoarece privește doar unele manifestări psihice care sunt caracteristice și specifice laturii subiective a infracțiunii. [52, p.115] După cum în conținutul fiecărei infracțiuni intră un element material, care este descris în norma de incriminare, tot astfel intră și un element subiectiv, care trebuie indicat în textul legii. CP român, ca și de altfel și CP al RM, folosește pentru caracterizarea elementului subiectiv al diverselor infracțiuni diverse. C privire la anumite tipuri particulare de infracțiune, legiuitorul indică în mod special și explicit forma de vinovăție necesară în însuși textul incriminator. [50, p. 115]

Vinovăția, deci, ține de latura subiectivă a infracțiunii - latură care cuprinde două componente, doi factori: conștiința și voința. Conștiința deliberează asupra săvârșirii faptei și asupra tuturor motivelor care pot determina luarea unei hotărâri; se produce o trecere de la manifestarea de conștiință la manifestarea de voință, care, diriguată de conștiință, mobilizează și dinamizează energiile necesare în vederea și pentru punerea în executare a hotărârii luate; această răsfrângere a factorului de conștiință asupra faptului de voință constituie aspectul caracteristic al laturii subiective care este vinovăția. [50, p. 115] Nu trebuie confundată vinovăția - ca trăsătură esențială a infracțiunii, cu vinovăția - element constitutiv al conținutului unei infracțiuni. [52, p.120] Trăsătură esențială a infracțiunii - trebuie să se constate că fapta care constituie elementul material al infracțiunii a fost săvârșită cu vinovăție în forma cerută de lege pentru existența acelei infracțiuni. Poate să existe vinovăție în general - trăsătură esențială a infracțiunii, fără să existe vinovăție - element al conținutului infracțiunii. [52, p.120] În cazul infracțiunilor pentru a căror existență este necesară vinovăția sub forma intenției, dacă fapta este săvârșită din culpă nu există elementul subiectiv, deși există vinovăția - trăsătură esențială a infracțiunii. [35, p. 121]

3.5. Concluzii la Capitolul 3

1. Problema conștientizării legalității faptei infracționale se extinde și asupra altor concepte ale dreptului penal și anume: aceasta ar avea relevanță asupra elementelor constitutive ale infracțiunii, asupra conceptului de vinovăție penală. Or, aceasta ține, în opinia noastră, și de o apreciere și o analiză adecvată a specificului intenției infracționale - formă a vinovăției penale.

2. Nu se poate pune semnul egalității între dorință (aspect volitiv) și cunoaștere (aspect intelectual) în general.

3. Unicul temei al răspunderii penale îl constituie infracțiunea, și nu componenta de infracțiune, așa cum este prevăzut de CP al RM.

4. Răspunderea penală, în sensul de consecință juridică a infracțiunii, poate fi angajată, în cazul comiterii unui fapt material prevăzut de legea penală, numai dacă se constată îndeplinirea condițiilor de vinovăție (culpabilite) și responsabilitate (imputabilite) cerute de lege.

5. Tipicitatea presupune în egală măsură un element obiectiv și un element subiectiv.

6. Vinovăția se consideră drept un reproș pentru faptul comis sau o contradicție dintre voința subiectului și ordinea de drept.

7. Eroarea de drept penal a fost definită ca *o falsă cunoaștere a realității naturale sau normative* ori ca *o discordanță între cunoaștere și obiectul acesteia*. Și în acest sens, s-a susținut corect că *eroare nu se confundă cu ignoranța, deoarece ultima presupune absența cunoașterii vreunui element, eroarea, la rândul ei, presupune o cunoaștere deformată asupra acestuia*.

8. Legislația română, cât și doctrina urmează să împărtășească în deplină măsură teoria normativă a vinovăției.

9. Ar fi preferabil ca în cazul infracțiunilor comise prin acțiune sau comiseive într-un mod intenționat, vinovăția să fie fundamentată după conceptul teoriei finaliste.

10. Vinovăția exprimă o anumită atitudine psihică concretă (de conștiință) a făptuitorului (aspectul moral-subiectiv) față de acțiunea (inacțiunea) sa, în sensul cunoașterii împrejurării că aceasta este prevăzută de legea penală, că produce anumite urmări socialmente periculoase, de asemenea prevăzute de legea penală, pe care le dorește sau acceptă, ori manifestă o atitudine de ușurință sau nepăsare față de acestea ori nu prevede urmările deși trebuia și putea.

11. Libertatea, mai ales libertatea de voință, necesită a fi trata doar la modul general.

12. Principiul general al libertății se difuzează în diferite ramuri ale dreptului: fie sub forma libertăților generale, fie sub forma libertăților individuale, în timp ce libertățile generale indică un set de protecții.

13. În ceea ce privește situația când ilicitul penal prevede o normă ce apreciază o răspundere mai severă decât norma pe care și-a închipuit că o încalcă, este corect să se aplice

doar acele limite, care ar fi corespunzătoare cu fapta închipuită.

14. Eroarea de drept nu schimbă forma și conținutul vinovăției, deoarece prioritate se dă concepției legiuitorului, și nu conștientizării făptuitorului.

15. Diferențierea gradului de pericolozitate socială a faptelor antisociale este evidențiată de către societate și prin sancțiunile care se prevăd pentru săvârșirea lor. În opinia noastră, acesta mai este unul relevant și la aprecierea gradului și formei de vinovăție penală.

16. Pentru angajarea răspunderii penale, trebuie constatat faptul dacă persoana avea reprezentarea caracterului ilicit al faptei sale ori ar fi putut-o avea în cazul infracțiunilor neintenționate sau din culpă.

17. Considerăm că în cadrul oricărei infracțiuni se evidențiază două elemente: unul material (latura obiectivă) și unul psihic (latura subiectivă), dar în nici un caz acestea nu pot fi privite separat de făptuitor și de valorile sociale lezate prin acțiunea (inacțiunea) respectivă.

18. Activitatea psihică a persoanei legată de săvârșirea faptei constă dintr-un complex de stări de conștiință specifice care preced și însoțesc actele exterioare (acțiune sau omisiune) și care sunt dirijate în vederea producerii anumitor urmări periculoase sau chiar dacă nu sunt dirijate într-o anumită direcție, produc astfel de urmări, datorită ușurinței sau neglijenței.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

În contextul realizării scopului și obiectivelor tezei de doctorat, s-au impus anumite **concluzii generale**, care se înscriu în limitele rezultatelor științifice obținute:

1. *Problema științifică importantă soluționată prin intermediul tezei de doctorat elaborate* constă în fundamentarea unei concepții clare asupra vinovăției penale, fapt care determină identificarea acesteia în cadrul dimensiunii subiective de ansamblu a infracțiunii, iar prin acestea și dezvoltarea sistemului de reglementare a vinovăției – ca semn al infracțiunii și element al conținutului infracțiunii, oferindu-se posibilitatea unei eficiente aplicări a cadrului normativ în materie de răspundere penală pentru infracțiunile săvârșite și în limitele vinovăției admise.

2. Elementul subiectiv se găsește într-o unitate dialectică cu elementul obiectiv al infracțiunii, iar stabilirea vinovăției constituie momentul final al identificării conținutului concret al infracțiunii săvârșite. Tipicitatea presupune în egală măsură un element obiectiv și un element subiectiv.

3. Constatarea că fapta săvârșită întrunește elementele constitutive ale unei infracțiuni prezumă, în același timp, constatarea vinovăției făptuitorului, iar persoana nu poate fi recunoscută vinovată în afara faptei sau independent de fapta socialmente periculoasă și prevăzută de lege ca infracțiune.

4. Mobilul și scopul infracțiunii influențează în toate cazurile asupra formării rezoluției și asupra gradului de pericol social concret al faptei comise, dar acestea se află dincolo de limitele vinovăției.

5. Latura subiectivă a infracțiunii este concepută nu ca o simplă atitudine psihică concretă față de faptă și urmări, ci ca o reflectare a unui complex de atitudini sau stări de conștiință a subiectului față de valorile sociale ocrotite de legea penală, incluzând și alte procese psihice specifice.

6. Vinovăția exprimă, prin esență, raportul dintre conduita individului și relațiile sociale ocrotite de lege și încălcate de subiect, poziția acestuia în corelare cu exigențele specifice pe care le presupune traiul oamenilor în societate.

7. În cazul infracțiunilor comise prin inacțiune sau omisive, dar și celor comise din culpă, vinovăția urmează să se fundamenteze în baza concepției normative.

8. Pentru existența vinovăției este necesară atât intenția sau culpa, alături de cele trei condiții esențiale pe care le impune teoria normativă: responsabilitatea, cunoașterea antijuridicității faptei și exigibilitatea unei conduite conforme normei juridice.

9. Identificarea vinovăției prin raportare numai la caracterul imputabil al ilicitului nu putea să acopere multitudinea de aspecte sub care se pot produce delictul, fapt care a impus elaborarea unui alt criteriu pentru stabilirea vinovăției.

10. În statele Common Law - vinovăția este desemnată prin termenul *mens rea*, care presupune o stare de spirit, intenție vinovată. Termenul *mens rea* se utilizează în două sensuri distincte: normativ și descriptiv.

11. Știința dreptului penal din România, ca de fapt și legislația a îmbrățișat teoria psihologică în fundamentarea vinovăției penale.

12. Prin noțiunea de faptă ilicită nu se percepe aspectul de conștientizare a ilegalității faptei sale în plenitudinea sa, dar nici ceea ce privește conștientizarea gradului de pericol social al faptei sale.

13. S-ar impune o definiție mai nuanțată totuși a vinovăției, ca fiind un ansamblu de raporturi psihice ale subiectului infracțiunii sau, care preced și însoțesc fapta la momentul comiterii infracțiunii, fie sub forma intenției sau a culpei, gradul și intensitatea acestora, precum și a praeterintenției, atât în raport cu caracterul ilegal al legii al faptei sale penale comise, cât și față de relațiile sociale ocrotite de legea penală, adică gradul prejudiciabil al faptei comise sau urmările ei socialmente periculoase.

14. Regimului vinovăției prezumate sunt supuse infracțiunile de responsabilitate strictă și absolută. Infracțiunile de responsabilitate absolută sunt cele când acuzatului nu i se permite să se disculpe arătând că el nu a comis nici o greșeală.

15. Nu se poate pune semnul egalității între dorință (aspect volitiv) și cunoaștere (aspect intelectual) în general.

16. Eroarea de drept penal a fost definită ca o falsă cunoaștere a realității naturale sau normative ori ca o discordanță între cunoaștere și obiectul acesteia. Și în acest sens, s-a susținut corect că eroare nu se confundă cu ignoranța, deoarece ultima presupune absența cunoașterii vreunui element, eroarea, la rândul ei, presupune o cunoaștere deformată asupra acestuia.

17. Eroarea de drept nu schimbă forma și conținutul vinovăției, deoarece prioritate se dă concepției legiuitorului, și nu conștientizării făptuitorului.

18. În cazul infracțiunilor comise prin acțiune sau comise într-un mod intenționat, vinovăția urmează să fie fundamentată după conceptul teoriei finaliste.

19. Diferențierea gradului de pericolozitate socială a faptelor antisociale este evidențiată de către societate și prin sancțiunile care se prevăd pentru săvârșirea lor. În opinia noastră, acesta mai este unul relevant și la aprecierea gradului și formei de vinovăție penală.

20. Activitatea psihică a persoanei legată de săvârșirea faptei constă dintr-un complex de stări de conștiință specifice care preced și însoțesc actele exterioare (acțiune sau omisiune) și care sunt dirijate în vederea producerii anumitor urmări periculoase sau chiar dacă nu sunt dirijate într-o anumită direcție, produc astfel de urmări, datorită ușurinței sau neglijenței.

Recomandări:

1. Definirea normativă a vinovăției penale, dar nu numai a modalităților ori formelor de manifestare.

2. Pentru lipsa unor confuzii și erori de ordin aplicativ, se impune precizarea, în art. 16¹ CP al RM a faptului că faptele comise din imprudență sunt considerate infracțiuni doar în cazul în care sunt prevăzute în mod expres în Partea specială a CP.

3. Redefinirea principiului caracterului personal al răspunderii penale.

4. Denirirea, în CP al RM, a principiului vinovăției penale.

5. A atribui cazul fortuit la categoria cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei.

Recomandări cu caracter de *lege ferenda* în CP al RM:

ARTICOLUL 6.

Principiul caracterului personal al răspunderii penale

Nici o persoană nu poate fi trasă la răspundere penală pentru o infracțiune comisă de o altă persoană și nici nu poate fi obligată la executarea unei sancțiuni penale aplicate altuia.

ARTICOLUL 6/1

Principiul vinovăției

1) Persoana este supusă răspunderii penale și pedepsei penale numai pentru fapte săvârșite cu vinovăție.

2) Este supusă răspunderii penale numai persoana care a săvârșit cu intenție sau din imprudență precum și cu vinovăție dublă o faptă prevăzută de legea penală

ARTICOLUL 16¹

Vinovăția penală ca trăsătură a infracțiunii

Vinovăția penală este acea atitudine psihică a persoanei infractorului față de caracterul ilicit și socialmente periculos sau prejudiciabil al faptei infracționale

ARTICOLUL 16²

Vinovăția penală ca proces psihic

1) Atitudine psihică a persoanei infractorului care a comis fapta cu vinovăție se manifestă a săvârșit-o își dădea seama de caracterul prejudiciabil și ilicit al acțiunii sau inacțiunii sale, a prevăzut urmările ei prejudiciabile, le-a dorit sau a admis în mod conștient, survenirea acestora, sau dacă persoana care a săvârșit-o își dădea seama de caracterul prejudiciabil al acțiunii

sau inacțiunii sale, a prevăzut urmările ei prejudiciabile, dar considera în mod ușuratic sau sineîncrezut că ele vor putea fi evitate ori deși nu își dădea seama de caracterul prejudiciabil al acțiunii sau inacțiunii sale și nu a prevăzut posibilitatea survenirii urmărilor ei prejudiciabile, trebuia și putea să le prevadă.

2) Faptele comise din imprudență sunt considerate infracțiuni doar în cazul în care sunt prevăzute în mod expres în Partea specială a prezentului Cod.

ARTICOLUL 20

Exclus.

Capitolul III

CAUZELE CARE ÎNLĂTURĂ CARACTERUL PENAL AL FAPTEI

ARTICOLUL 40²

Fapta săvârșită fără vinovăție (cazul fortuit)

Fapta se consideră săvârșită fără vinovăție dacă persoana care a comis-o nu își dădea seama de caracterul prejudiciabil al acțiunii sau inacțiunii sale, nu a prevăzut posibilitatea survenirii urmărilor ei prejudiciabile și, conform circumstanțelor cauzei, și nici nu trebuia sau nu putea să le prevadă.

Recomandări cu caracter de *lege ferenda* în CP al României:

ARTICOLUL 15¹

Vinovăția penală ca trăsătură a infracțiunii

Vinovăția penală este acea atitudine psihică a persoanei infractorului față de caracterul ilicit și socialmente periculos sau prejudiciabil al faptei infracționale

Planul de cercetări de perspectivă include următoarele repere:

1. Răspunderea penală pentru infracțiunile comise din imprudență (culpă).
2. Praeterintenția (infracțiunea cu două forme de vinovăție).
3. Eroarea și influența ei asupra vinovăției penale.
4. Motivele infracțiunii și influența lor asupra vinovăției și răspunderii penale.

BIBLIOGRAFIE

1. Alecu Gh. Drept penal. Partea generală. Ediția a II-a revizuită și adăugită. Constanța: Ed. Europolis, 2007. 572 p.
2. Anghel I. M., Deak Fr., Popa M. F. Răspunderea civilă. București: Editura Științifică, 1970. 322 p.
3. Antoniu G. Considerații asupra unor instituții de drept penal general: desistarea voluntară, participația, infracțiunea continuată, confiscarea specială. În R.R.D., 1968, nr. 11. 48-52 p.
4. Antoniu G. Eroarea de drept penal. În: Revista de drept penal, nr. 1. București: 1994. 32-39 p.
5. Antoniu G. Infracțiunea de omisiune. În: R.R.D., 1982, nr. 6. 111-116 p.
6. Antoniu G. Vinovăția în perspectiva reformei penale și aderării la uniunea europeană. În: Revista de drept penal, nr. 2, a. X (aprilie-iunie). București: R.A. „Monitorul Oficial”, 2003. 85-92 p.
7. Antoniu G. Vinovăția penală. București: Ed. Academiei Române, 1995. 280 p.
8. Antoniu G., Bulai C. Pactica judiciară penală. Vol. 2. București: Ed. Academiei, 1990. 332 p.
9. Antoniu G., Dobrescu E., Dianu T. et. al. Reforma legislației penale. București: Ed. „Academiei”, 2002. 288 p.
10. Antoniu G., Dobrescu E., Dianu T. et. al. Reforma legislației penale. București: Ed. Academiei Române, 2003. 249 p.
11. Apetrei M., Pascu I., Drimer C. Cauzele care înlătură caracterul penal al faptei (art. 44-51). București: Ed. „Ecologică”, 2001. 298.p
12. Aramă E. Istoria dreptului românesc. Chișinău: Ed. S.A. ”Reclama”, 1998. 254. p
13. Barbăneagră A., Berliba V., Bârgău M. et. al. Codul penal al Republicii Moldova. Comentariu. Chișinău: Editura „ARC”, 2003. 484 p.
14. Barbu C. Ocrotirea persoanei în dreptul penal român. Craiova: Ed. „Scrișul Românesc”, 1977. 228 p
15. Basarab M. Drept penal. Partea generală. București: Ed.: Lumina Lex, 1997. 287 p
16. Barbăneagră Alexei, Berliba Viorel, Bârgău Mihai, Borodac Alexandru, Bujor Valeriu, Carpov Trofim, Gheorghiu Mihai, Gurschi Constantin, Lașcu Mihai, O. Popovici Tudor, Țaulean Vitalie, Ulianovschi Gheorghe, Ulianovschi Xenofon; *Codul penal al Republicii Moldova, Comentariul*, Editura „ARC”, Chișinău 2003, 835 p. 111
17. Borodac A., Gherman M. Calificarea infracțiunilor. Chișinău. Tipografia Centrală, 2006. 263 p.

18. Basarab M. Drept penal. Partea generală. Vol. I. Cluj-Napoca: Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1988. 224 p
19. Basarab M. Drept penal. Partea generală. Vol. I. Iași: Ed. Fundației „Chemarea”, 1996. 321 p.
20. Băncilă O. Unitate și diversitate în problema cauzalității. În: R.F., 1965, nr. 8. 127-131 p
21. Beccaria C. Despre infracțiuni și pedepse (Dei delitti et delle pene). Milano: 1764. 321 p
22. Becleanu I. A. Dicționar de filozofie. București: Ed. Politică, 1978. 321 p
23. Biro L. Considerații privitoare la particularitatea socială a infracțiunilor. În: Legalitatea Penală, 1961, nr. 7. p. 27-32.
24. Biro L. Drept penal. Partea generală. Cluj: Universitatea “Babeș-Bolyai”, 1971. 223 p.
25. Biro L., Basarab M. Drept penal. Partea generală. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1963. 198 p.
26. Bogdan S. Câteva considerațiuni asupra erorii de drept. În: Revista „Studia Babeș-Bolyai Universitas”. Serie Iurisprudentia, 2002. 123 -131p.
27. A. Borodac; V. Bujor; S. Brânză; T. Carpov; C. Florea; V. Florea; V. Lungu, *Drept penal parte generală*, Ed. “Știința” Chișinău 1994, p. 281.
28. Braunștein B. Drept penal al R.P.R. Partea specială. Partea I. Iași: Universitatea „Al.I. Cuza”, 1956. 56-63 p.
29. Braunștein B. Unele probleme ale vinovăției în dreptul penal al R.P.R. În: Analele Universității din Iași, 1965. 76-83 p.
30. Breban V. Dicționar al Limbii Române. București: Ed. Enciclopedică, 1992. 398 p.
31. Brânză S. Evoluția reglementărilor privind protecția penală a proprietății pe teritoriul Republicii Moldova. Chișinău: Ed. ARC, 2001. 328 p.
32. Bulai Costică, George Antoniu, Bogdan Nicolae Bulai, Constantin Duvac, Ioan Griga, Ion Ifrim, Gheorghe Ivan, Constantin Mitrache, Ioan Molnar, Ilie Pascu Viorel, Viorel Pașca, Ovidiu Predescu, Explicațiile noului Cod penal, Vol. 1 articolele 1-52, Editura Universul Juridic, București 2015, p. 162-186. p.586
33. Bulai C. Drept penal român. Partea generală. Vol. I. București: Casa de Editură și Presă “Șansa” SRL, 1992. 279 p.

34. Bodoroncea G., V. Cioclei, I. Kuglay, L.V. Lefterache, T. Manea, I. Nedelcu, F.-M. Vasile, Codul penal, Comentariu pe articole, Editura C.H. BECK, București 2014, p.66-69, p. 915.
35. Bujor V., Buga L. Drept penal comparat: partea generală. Note de curs. Chișinău: Universitatea de Criminologie, 2003. 119 p.
36. Bulai C. Manual de drept penal. Partea general. București: Ed. All, 1997. 329 p.
37. Bulai C., Stănoiu R. Explicații teoretice ale Codului penal roman. Partea general. Vol. I. București: Editura Academiei Române, 1969. 363 p.
38. Buzea N. Infrațiunea și culpabilitatea. Doctrină, legislație, jurisprudență. Alba Iulia: Tipografia "Sabin-Solomon", 1944. 387 p.
39. Ceașu V. Cunoașterea psihologică și condiția incertitudinii. București: Ed. Militară, 1978. 194 p.
40. Cernea E., Molcuț E. Istoria statului și dreptului românesc. București: Casa de editură și presă "Șansa" S.R.L., Editura "Universul", 1993. 256 p.
41. Cioclei V. Mobilul în conduita criminal. București: Ed. All Beck, 1999. 283 p.
42. Codul penal actualizat 2015.
<http://www.euroavocatura.ro/print2.php?print2=lege&idItem=1178>. Vizitat: 20.04.2016.
<http://e-juridic.manager.ro/articole/codul-penal-actualizat-2014-14489.html>. Vizitat: 21.04.2016.
43. Codul penal al Republicii Moldova. Legea nr. 985 din 18.04.2002. În: Monitorul Oficial nr. 72-74 din 14.04.2009.
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&id=331268>. Vizitat: 20.04.2016.
44. Cosmovici P. Contribuții la Studiul culpei civile cu privire specială asupra culpei în contractele economice. București: Editura Științifică, 1960. 189 p.
45. Dicționar enciclopedic. Ed. Cartier, 2001. 587 p.
46. Dicționar explicativ al Limbii Române. Ediția a II-a. București: Ed. Univers Enciclopedic, 1998. 498 p.
47. Djuvara M. Un cuvânt înainte. Codul penal adnotat. Vol. I. De C. Răstescu. București: 1936. 329 p.
48. Dobrinescu I. Elementul subiectiv în complicitate. În: Justiție Nouă, 1961, nr. 3. 67-71 p.
49. Dobrinescu I. Infrațiuni contra vieții persoanei. București: Ed. "Academiei", 1987. 195 p.
50. Dobrinoiu V. Drept penal. Partea generală. București: Ed. Academică și Pedagogică, 1992. 274 p.

51. Dogaru I. Valențe juridice ale voinței. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. 339 p.
52. Dongoroz V et. al. Explicații teoretice ale codului penal. Partea generală. București: 1966. 388 p.
53. Dongoroz V. Drept penal (reeditare). București: 2000. 389 p.
54. Dongoroz V. Tratat de drept penal. București: 1939. 321 p.
55. Dongoroz V., Kahane S., Oancea I. et. al. Infrațiuni contra avutului obștesc. București: Ed. Academiei R.P.R., 1963. 189 p.
56. Eliescu M. Răspunderea civilă delictuala. București: Editura Academiei, 1972. 276 p.
57. Feller S. Elemente care caracterizează latura subiectivă a infracțiunii. În: J.N., 1950, an. 6. 23-29 p.
58. Flether George P., Idor Dolea, Dragoș Blănaru, Concepte de bază ale justiției penale (douăsprezece distincții fundamentale în cadrul justiției), Ed. „ARC”, 2001, p.23.
59. Firoiu D. Istoria statului și dreptului românesc. Iași: Ed. Fundației “Chemarea, 1996. 289 p.
60. Florea C. N. Vinovăția și pedeapsa penală. Chișinău: Ed. Cartea Moldovenească, 1987. 139 p.
61. Georgian D. Caracterul personal al răspunderii penale-consecință a aspectului subiectiv al infracțiunii. În: Materialele Conferinței științifice internaționale „Contribuții științifice la edificarea și consolidarea statului de drept”, consacrată Jubileului de 70 de ani ai profesorului universitar Gh. Costachi (3.05.2011). Chișinău: ICJP al AȘM, 2011, p. 495-506.
62. Georgian D. Emotional of affective mental processes, the concept and essence of reduced liability for committing an offense. În: Administratio No. 1/2010. Galați: Ed. Universitară Danubius, p. 124.
63. Georgian D. Persoana fizica, subiect al infracțiunii internaționale si al răspunderii penale internaționale. Prospects and Challenge sof interdisciplinarity in the21^acentury. Iași: Ed. Stef, 2011, p. 399.
64. Georgian D. Premeditation to the criminal intention. 6th Edition of International Conference The European Integration - Realities and Perspectives 2011. Galați: Ed. Universitară Danubius, p. 202.
65. Georgian D. Provocarea ta intenția repentină sau afectivă. În: Caietul Științific al sesiunii de comunicări științifice din 29-30 octombrie 2011. Chișinău: 2012, p.543-552.

66. Georgian D. The changes made to the criminal procedure code by the law no. 202 of october 25th 2010. 6th Edition of International Conference The European Integration - Realities and Perspectives 2011. Galați: Ed. Universitară Danubius, p. 149.
67. Georgian D. The mental processes of the criminal liability before or during the commission of an offense . În: Administratio No. 1/2009. Galați: Ed. Universitară Danubius, p. 68.
68. Georgian D. The provocation to an unpremeditated or affective intention. 6th Edition of International Conference The European Integration - Realities and Perspectives 2011. Galați: Ed. Universitară Danubius, p. 179.
69. Georgian D. Vinovăția în cadrul conceptului de conținut al infracțiunii. În: Materialele Conferinței științifice internaționale consacrată a 20 de ani de reforme economice din RM (23-24.09.2011. Chișinău: 2011, p. 281 -287.
70. Georgian D. Vinovăția penală - trăsătură esențială a infracțiunii. În: Materialele Conferinței științifice internaționale „Contribuții științifice la edificarea și consolidarea statului de drept”, consacrată Jubileului de 70 de ani ai profesorului universitar Gh. Costachi (3.05.2011). Chișinău. ICJP al AȘM, 2011, p. 577-586.
71. Georgian D., Mariț A. Vinovăția penală - temei subiectiv al incriminării și al răspunderii penale. În: Materialele Simpozionului științific al tinerilor cercetători. Ediția a X-a (28-29.04.2012). Chișinău: Editura ASEM, 2012, p. 114-125.
72. Gergely E. Despre condițiile erorii de fapt și ale faptei putative. În: Justiție Nouă, 1960. 89-93 p.
73. Grigoraș J. Individualizarea pedepsei. București: Ed. Științifică, 1969. 288. p.
74. Hanga M. Mari legiuitori ai lumii (Hamurabi, Iustinian, Napoleon). București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1977. 159 p.
75. Ionescu V., Musecel P. Istoria dreptului penal roman. București: Ed. Pedagogică și didactică, 1978. 89-94 p.
76. Kant E. Critica rațiunii pure. București: Editura Științifică, 1969. 237 p.
77. Kant E. Scrieri moral-politice. București: Ed. Științifică, 1991. 193 p
78. Kotarbinski T. Tratat despre lucru bine făcut. București: Ed. „Politică”, 1976. 176 p.
79. Laday Ș. Tratat de drept și procedură penală. Edițiunea a doua a Cursului de drept și procedură penală de I. Tanoviceanu, revăzut și completat cu doctrina de V. Dongoroz; referințe la legislațiunile din Bucovina și Ardeal de C. Chiseliță și Ș. Laday, jurisprudența de E. C. Decusară. Vol 1. București: Tipografia „Curierul judiciar”, 1924. 1 p.
80. Legea din 24 martie 1961. În: Veștile RSSM, 1961, nr. 10, art. 41.

81. Macari I. Drept penal. Partea generală. Chișinău: 1999. 249 p.
82. Marcu L. P. Istoria dreptului românesc. București: Ed. Lumina Lex, 1997. 285 p.
83. Marin A. Pagini alese din oratori greci. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1969. 179 p.
84. Marinescu D. Examen criticii teoriei conținutului infracțiunii. În: R.R.D., 1981, nr. 10.
85. Merle R., Vitu A. Traité de droit criminel. Tome 5e. Paris: Cujas, 1984.
86. Mircea I. Temeiul răspunderii penale în R.S.R. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1987. 167 p.
87. Mircea I. Vinovăția în dreptul penal român. București: Ed. Lumina Lex, 1998. 183 p.
88. Mitache C. Drept penal român. Partea generală. Ediția. a III-a adăugită și revizuită. București: Casa de editură și presă „Șansa”, 1997. 294 p.
89. Mariș A, Drept penal, partea generală. Legea penală, teoria infracțiunii, participația penală, vol. 1, Chișinău 2002, p.352, p., Monitorul Oficial al României, 1936, nr. 65.
90. Moraru I., Predescu V. Criterii de stabilire a responsabilității în expertiza psihiatrică judiciară. București: 1962. 178 p.
91. Oancea I. (în colectiv). Explicații teoretice ale Codului penal român. Partea generală. Vol. I. București: Ed. Academiei R.S.R., 1969. 289 p.
92. Oancea I. Drept penal. Partea generală. București: Ed. Lumina Lex, 1999. 299 p.
93. Oancea I. Drept penal. Partea generală. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1965.
94. Oancea I. Tratat de drept penal. Partea generală. București: Ed. All, 1996. 321 p.
95. Oancea I. Tratat de drept penal. Partea generală. București: Ed. All, 1994.
96. Oancea I., Dincu A. Gradul de pericol social al infracțiunii și criteriile-le de apreciere a lui. În: LP, 1961, nr. 10.
97. Olteanu G. Autonomia de voință în dreptul privat. Craiova: Ed. Universitatea Craiova, 2001. 237 p.
98. Panaitescu P.P. Contribuții la Istoria culturii omenești. București: 1971. 271 p.
99. Papadopol V. Cu privire la latura subiectivă a unora din infracțiunile contra persoanei și la consecințele erorii de fapt asupra legăturii cauzale. În: LP, 1956, nr. 8. 23 – p.
100. Vasile Păvălean în lucrarea Drept penal parte generală conform noului Cod penal, Editura, Univers Juridic, București 2012, p. 508.
101. Pasca V. Măsurile de siguranță. București: Ed. „Lumina Lex”, 1998. 267 p.
102. Pavel D. Infracțiune de delapidare. București: Ed. Științifică, 1959. 173 p.
103. Petrovici S. Unele aspecte ale noțiunii de vinovăție în dreptul penal socialist. În: S.C.J., 1958, nr. 1.

- 104.Ponea A. Evoluția istorică a instituției vinovăției. În: Revista de științe juridice. Craiova, 2001, nr. 19. 118-125 p.
- 105.Pop T. Drept penal comparat. Partea generală. Vol. II. Cluj: 1923. 421 p.
- 106.Popescu P. Dicționar de psihologie. București: Ed. „Albatros”, 1978. 231 p
- 107.Ralea M., Hariton T. Sociologia succesului. București: Ed. Științifică, 1962. 247 p.
- 108.Ralea M., Herseni T. Introducere în psihologia socială. București: Ed. Științifică, 1966. 279 p.
- 109.Ralea M., Mecanismul psihic al voinței și ideea de libertate, în Revista de Psihologie, 1957, nr. 1. 45-51 p.
- 110.Rădulescu A. et. al. Praviliceasca Condica 1780. București: Editura Academiei, 1957. 247 p.
- 111.Rădulescu-Motru C. Responsabilitatea penală. În: Revista de drept și de științe penale, 1940, nr. 1-2. 78-87 p.
- 112.Râpeanu G. Legi obiective în dreptul penal. În: A.U.B., 1971, nr. 2.
- 113.Râpeanu G. Obiectiv și subiectiv în dreptul penal. În: R.R.D., 1967, nr. 7.
- 114.Roșca A. Psihologie generală. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1975. 227 p.
- 115.Roșca A. Psihologie generală. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1996. 289 p.
- 116.Roșca V. Culpă cu previziune și intenția indirectă. În: S.C.J., 1968, nr. 2.
- 117.Rubinștein S. L. Existență și conștiință. București: Ed. Științifică, 1962. 189 p.
- 118.Savu C. Locul și rolul volițional în viața juridică. În: Revista de științe juridice, nr. 20. Craiova: 2001. 267 p.
- 119.Smochină A. Istoria universală a statului și dreptului (epoca modernă și contemporană). Vol. 2. Chișinău: F.E.P. Tipografia centrală, 2002. 271 p.
- 120.Speranția E. Principiile fundamentale și filosofia juridică. Cluj: Editura „Forum”, 1936. 212 p.
- 121.Statul. Culegeri în 3 volume. Moscova: 1971. Vol. 3.
- 122.Steriade M. Creier și reflectare. București: Ed. Politică, 1966. 189 p.
- 123.Strețeanu F. Concursul de infracțiuni. București: Ed. “Lumina Lex”, 1999. 271 p.
- 124.Strețeanu F. Drept penal. Partea generală. București: Ed. „Rosetti”, 2003. 378 p.
- 125.Strețeanu F., Chiriță R. Răspunderea penală a persoanei juridice. București: Ed. „Roseti”, 2002. 287 p.
- 126.Tanoviceanu I. Curs de drept penal. Vol. I. București: 1912. 412 p.
- 127.Tereza C. Dreptul cutumiar geto-dac. În: Revista de științe juridice, 2002, nr. 2.

128. Tribunalul Jud. Hunedoara. Decizia penală nr. 26 din 22 ianuarie 1979. În: R.R.D., 1979, nr. 7.
129. Tribunalul Județului Botoșani. Secț. pen. Decizie nr. 41 din 11.11.1982. În: R.R.D., 1983, nr. 11.
130. Tribunalul regional Bacău. Decizia nr. 615/1964, cu notă de S. Petrovici. În: LP, 1957, nr. 2, p. 188; În: J.N., 1965, nr. 8.
131. Tribunalul Suprem. Decizie de îndrumare nr.1/1965. În: C.D., 1965. Vol. I.
132. Tribunalul Suprem. Decizie nr. 326/1961, cu note de S. Ștefan și I. Pohonțu. În: LP, 1962, nr. 1, p. 89; Decizia nr. 604/1963. În: J.N., 1964, nr. 3.
133. Titulescu Nicolaie, Dobrinioiu Maxim, Ilie Pascu, Traian Dima, Costică Păun, Mirela Gorunescu, Vasile Dobrinioiu, Mihai Adrian Hotcă, Ioan Chiș, Noul cod penal comentat partea generală, Vol.1. Universitatea, Editura. Univers Juridic, București 2012, p.867.
134. Turculeanu I., Drăghici P. Considerații generale privind voința ca fenomen psihologic. În: Revista de științe juridice, nr. 18. Craiova: 2000.
135. Ursa V. Criminologie. Cluj-Napoca: Ed. Universității creștine "Dimitrie Cantemir", 1994. 189 p.
135. Ulianovschi Gh., în studiul său monografic - Infrațiuni care împiedică îndeplinirea justiției. – Chișinău: Garuda-Art, 1999, p.211.
135. Ulianovschi X., în lucrarea - Participația penală. – Chișinău: Asociația Judecătorilor din Moldova și Centrul de Drept, 2000, p.21
136. Vasiliu T. et. al. Codul penal. Comentat și adnotat. Partea generală. București: Editura Științifică, 1972. 371 p.
137. Vurdea I. Degradarea în dauna avutului obștesc. În: LP, 1958, nr. 11.
138. Zolyneak M. Drept penal. Partea general. Vol. II. Iași: Ed. Fundației "Chemarea", 1994. 281 p.
139. Zorgo B. Ce este voința? București: Editura Enciclopedică Română, 1969 161 p..
140. Амосов Н. М. Моделирование мышления и психики. Киев: 1965. 231 с.
141. Барановский Н. А. Социальные и личностные детерминанты отклоняющегося поведения. Минск: 1963. 143 p.
142. Батырова К. И. Всеобщая история государство и право. Москва: Изд-во «Юрист», 1998. 327 с.
143. Бородин С. В. Квалификация убийства по действующему законодательству. Москва: Изд. «Юридическая литература», 1966. 138 с.

- 144.Бородин С. В., Дубовик О. Л., Келина С. Г. и др. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Отв. ред. А. В. Наумов. 2-е изд., переработанное и дополненное. Москва: Изд. «Юристъ», 2000. 231 с.
- 145.Васильев В. А. Юридическая психология. Сан-Петербург: 1997. 265 с.
- 146.Вишинский А. И. Несколько вопросов из науки уголовного права. În: Советское государство и право, №4. Москва: 1953.
- 147.Волков Б. С. Детерминистическая природа преступного поведения. Казань: 1975. 114 с.
- 148.Голубенко В. П. Необходимость и свобода. Москва: 1974. 49 с.
- 149.Гравский Г. Всеобщая история права и государства. Москва: Изд-во «Норма-Инфра», 2000. 245 с.
- 150.Долгова И. А. Социально-психологическая сторона подростковой преступности. Москва: 1981. .
- 151.Дурмано в Н. Д. Общие основания учения, причинной связи в уголовном праве. Москва: 1950.
- 152.Еникеев И. Л. Юридическая психология. Москва: 2000.
- 153.Жидкова О. А., Крашинникова Н. А. История государства и права зарубежных стран. Москва: Изд. «Инфра-Норма», 1999. 278 с.
- 154.Здравомыслов Б. В. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. Москва: Изд. «Юрист», 1999. 283 с.
- 155.Иванов И. Психология. Москва: 1965. 211 с.
- 156.Иванов Н. Г. Аномальный субъект преступления. Москва: Из. «Юнити», 1998. 163 с.
- 157.Исаев И. История государства и права Росии. Москва: Изд. «Юристъ», 2000. 228 с.
- 158.Исаев М. Уголовный кодекс (комментарий). 01.06.1922. 211 с.
- 159.Ишаков С. М. Криминология зарубежных стран. Москва: Изд. «Норма-Инфра», 1997. 244 сс.
- 160.Козачкина И. Д. Уголовное право зарубежных стран. Москва: Из. «Зерцало», 2002. 179 с.
- 161.Калашник В. Судебная психиатрия. Москва: 1961. 274 с.
- 162.Кашанина Т. В. Происхождение государство и права современные трактовки и новые подходы. Москва: Из. «Юристъ», 1996. 231 с.
- 163.Квашин В. Е. Предотвращение неосторожных деяний. Москва: 1978. 191 с.

- 164.Квашин В. Е. Теоретические основы профилактики преступлений, совершенных по неосторожности. Москва: 1977. 91 с.
- 165.Керминов Д. А. Философические проблемы права. Москва: 1972. 227 с.
- 166.Килязов Ф. Г. Социально-психические и юридически-уголовные аспекты виновности. Уфа: 1978. 78 с.
- 167.Кириченко В. Ф. Значение ошибки по советскому уголовному праву. Москва: 1952.
- 168.Кихиквадзе В. М. Советское уголовное право. Часть общая. Москва: 1952. 132 с.
- 169.Котов Д. П. Мотивы преступлений и их доказывание. Воронеж: 1975. 117 с.
- 170.Крушинский Л. В. Экстраполяция как основа поведения в филогенезе позвоночных животных. Материалы XVIII Международного психологического конгресса. Вып. 1. Москва: 1966. с. 129
- 171.Крылова Н. Е. УК Франции 1992. Основные черты нового Уголовного кодекса Франции. Москва: Изд. «Спартак», 1996. 171 с.
- 172.Кудрявцев В. Н. Генезис преступлений, методом криминологического моделирования. Москва: 1998. 196 с.
- 173.Кудрявцев В. Н., Малеин Н. С. Правовое положение, его субъекты и пределы. În: Правоведение, № 3, 1980.
- 174.Кудрявцев В. Н., Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть. Москва: Изд. «Спартак», 1997. 278 с.
- 175.Кудрявцев И. В. Юридическая норма как социальная информация. Москва: 1981. 158 с.
- 176.Кузнецов Н. Ф., Решетникова Ф. М. Уголовный кодекс Испании. Москва: Изд. «Зерцало», 1998. 212 с.
- 177.Кузнецов Н. Ф., Тяжкова И. М. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1. Москва: 1999. 279 с.
- 178.Курс советского уголовного права. Часть общая. Том. 2. Москва: 1970. 214 с.
- 179.Кучинский В. А. Свобода, личность, право. Москва: 1978. 117с.
- 180.Лебединский В. В. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. Москва: МГУ, 1990. 74 с.
- 181.Лунеев В. В. Субъективное вменения. Москва: Изд. «Спартак», 2000. 112 .с
- 182.Михеев Р., Койдзуми Е., Плешкова Е. Уголовный кодекс Японии. В ред. Закона от 12 мая 1995. 128 с.

183. Могилевская Д. М. Ответственность за умышленное убийство. Ленинград: 1995. 147 с.
184. Морозов Г. В. Судебная психиатрия. Москва: Изд. «Юридическая литература», 1986. 214 с.
185. Мяесщев В. Н. Личность и неврозы. Ленинград: 1960. 151 с.
186. Никифоров А. С. США. Закон о контроле над насильственной преступностью. În: Государство и право. Москва: 1996, № 3.
187. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Москва: 1961. 167 с.
188. Райк Р. Критический словарь психоанализа. Москва: 2000. 178 с.
189. Романов В. В. Юридическая психология. Москва: 2002.
190. Рубцов Н. И. Соотношение объективного и субъективного в социальной детерминации воли и свободы выбора. În: Принцип детерминизма. Саратов: 1983. 214 с.
191. Сафуанов Ф. О проблеме аффективных состояний. În: Советская юстиция, №21-22. Москва: 1991.
192. Сборник законов СССР 1938-1967. Т. 2. În: Известия. Москва: 1968.
193. Сборник постановлений Плена Верховного Суда СССР на 1924-1977 г.г. Ч. 2. Москва: 1978.
194. Сидоров Б. В. Душевное волнение. Юридическо-уголовное и криминологическое значение. Казань: 1978. 213 с.
195. Сидоров Ф. Р. Социально-психологические и юридические аспекты коррекции и перевоспитания правонарушителей. Казань: 1976. 168 с.
196. Смирнова Н. Н. Юридическая психология. Сан-Петербург: 2000. 251 с.
197. Староселский Я. В. Принципы построения в пролетарском государстве. În: Революция и право, №2. Москва: 1927.
198. Сташис В. В., Бажанов М. И. Криминология. Москва: МГУ, 1994. 243 с.
199. Тарасов Ч. Е. Социальное и биологическое определение человека. Москва: 1979. 157 с.
200. Тихонов К. Ф. Субъективная сторона преступления. Саратов: 1967. 169 с.
201. Тишкевич И. С. Уголовное право. Общая часть. Москва: 1978. 219 с.
202. Ткаченко Т. Преступление совершено в состоянии аффекта. În: Российская юстиция, № 11. Москва: 1996.
203. Транин А. А. Уголовное право. Часть общая. Москва: 1929. 311 с.

204. Уголовный кодекс Российской Федерации, принят Государственной Думой 24 мая 1996 года, Одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 года.
https://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_10699/. Vizitat: 20.04.2016.
205. Угрехилидзе А. Уголовный закон. Практика теоретического моделирования. Москва: 1987. 267 с.
206. Утевский Б. С. Виновность в советском уголовном праве. Москва: 1950. 178 с.
207. Фарбер И. М. Современная психоневрология. Москва: 1928. 231 с.
208. Филановский И. Г. Социально-психологическое отношение к субъекту преступления. Ленинград: 1970. 218 с.
209. Филиановский И. Г. Курс советского уголовного права. Часть общая. Т. 1. Москва: 1964. 241 с.
210. Хегель Г. Наука логики. Энциклопедия философских наук. Т.1. Москва: 1977.
211. Хегель Г. Философия души. Энциклопедия юридических знаний. Т. 3. Москва: 1977.
212. Хегель Г. Философия право. Москва: 1990. 278 с.
213. Хомовский А. А. Некоторые пути научного сотрудничества юристов и психиатров. Москва: 1983.
214. Церетели Т. В. Опасность причиненная деянием. În: Советское государство и право, № 8. Москва: 1970.
215. Церетели Ц. Причинная связь в уголовном праве. Москва: 1963. 127 с.
216. Чечель Т. И. Об учении психических аномалий виновного в совершении преступления при определении ответственности. Саратов: Из-ство Саратовского юридического института, 1970. Выпуск – 1983.
217. Шуберт Л. Об ответственной опасности преступного деяние. Москва: Изд «Госюздат», 1960.
218. Якушин В. А. Проблемы субъективного вменения в уголовном праве. Москва: Изд-во, «Зерцало», 1998. 121 с.
219. Якушин В. А., Назаров В. В. Ошибка в уголовном праве и ее влияние на пределы субъективного вменения. Ульяновск: 1997. 187 с.
220. Якушин В. И. Ошибка и значение ее установления в уголовном праве. Казань: Изд. Казанского Университета, 1988. 163 с.
221. Abrahamson Brecht v. Harmful error in habeas Corpus Law. The Journal Criminal Law Criminologi. Volume 84. Number 4/wntner-spring 1994. 312. p.

- 222.Ancèl M. Le défense sociale - un mouvement de Politique criminelle humanistè. 3 èmè. Paris : Ed. Cujas, 1981. 243 c.
- 223.Antolisei F. Manuale di diritto penale. Parte generale. Milano: 1994. 373.c
- 224.Ausubel D. Un principled in the moral conscionsee. Orleandeo: 1955. 1 c.
- 225.Bettiol G. Diritto penale. Parte generale. Ottava edizione. Padova: Cedam, 1973. 268 c.
- 226.Bouzat P., Pinatel J. Traité de droit penal et de Criminologière. Tomè I. Droit penal general. Par Pierre Bouzat, 2e; Paris: Ed. Dalloz, 1970. 312 c.
- 227.Carbonier J. Du sens de la repressions aplicable aux complices. Selon I. Article 59 du code penal. În: JCP, 1952. 269 c.
- 228.Catoire V. Le particularisme du droit penal des delincquants anormaux mentaux. Montpellier: 1998.
- 229.Desportès F. et Le Guèhec F. Le Nouveau Droit Penal. Tomè I. Droit penal general. Paris: Ed. „Economica”, 1998. 389 c.
- 230.Donald J. Newman. Introduction to Criminal jusice third edition. Random house New York: 1997. 390 c.
- 231.Eibl E. Psihic criterion of the guiltiness. New – Iork: 1968, 1971. 356 c.
- 232.Fiandaca G., Musco E. Diritto penale. Parte generale. Bologna: Zanischelli editore, 1999. 414 c.
- 233.Garraud R. Traite theorique et pratique du droit penal francais. Tome premier. Treisieme edition. Paris: Sirey, 1913. 267 c.
- 234.Gramatica F. Principi de defenso sociale. Padova: 1961. 7 c.
- 235.Hall G. General Principles of Criminal Law. Second edition Babbs – Merill. Indianapolis. New York: 1960.
- 236.Hosni Naguib. L' erreur de droit et son influence sur la resposabilité penale. În Revue de science criminelle et de droit penal comparé, No. 4. Paris: Editions „Dalloz”, 2002.
- 237.Huss A. Sanctions penales et personnes morales. În: Revue de droit penal et de criminologie, 1975-1976.
- 238.Izard K. Emotions in the moral conscionsess. Bohn: 1976. 168 p.
- 239.Jescheck H. H. Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teii, vierie Auflage. Duncker und Humblot. Berlin: 1988. 308 p.
- 240.Johnson R. Social coscionsness. New – Iork: 1968. 247 p.
- 241.Lewis G. Emotions of the moral conscionsess. Jaksonvilli: 1971. 278 p.

242. Macridis Roy E. Liberal Democracy. Contemporary Political Ideologies. Movements and Recimes. Cambridge, Massachusetts: 1980. 122 p.
243. Maher B. Philosophy of juridical. Los – Angeles: 1966. 315 p.
244. Mandler G. The quorelation of the penal guiltiness and the alarm of the sour. San-Francisco: 1975. 214 p.
245. Mantovani F. Diritto penale. Parte generale. Secunda editione. Padova: Cedam, 1988. 412 p.
246. Maurach R. Deutsches Strafrecht. Allgemeiner Teii. 3. Auflage. C. F. Muller Karlsruhe. 1965 318 c.
247. McKennan, Swanson M. Guiltiness a psychic independent aspect. 1938, 1956.
248. Osiuber D. Prerequisites of the international guiltiness. New – Iork: 1965, 45 p..
249. Padovani T. Diritto penale. Giuffre. Milano: Editore, 1990. 327 p.
250. Pagliaro A. Principi di diritto penale. Parte generale. Giuffre. Milano: Editore, 1967, 148 p.
251. Phares E. The processes of self-guiltines. San-Fransisco: 1976. 335 p.
252. Pradel J. Droit Penal Compare. Paris : Dalloz, 1995. 424 p.
253. Pradel J. Droit penal criminel. Tome 1. 11-e. Paris: Cujas, 1984. 267 p.
254. Pradel J. Droit penal. Tome I. Paris: Ed. „Cujas”, 1977.
255. Rolsenhan W. The guiltiness. Londra: 1970. 363 p.
256. Rotter Dj. Interior and exterior loquac. Washington: 1966. 227 p.
257. Sartre J. P. L’existentialisme est un humanisme. Nagel: 1964. 221 p.
258. Stefani G., Levasseur G., Boulloc B. Droit pénal général. Treizième édition. Paris: Dalloz, 1987. 411 p.
259. Wllinton Bless F. The psychic aspects of the compromise. 1967. 2 p.

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul Dan GEORGIAN, declar pe proprie răspundere că materialele prezentate în teza de doctorat se referă la propriile activități și realizări, în caz contrar, urmând să suport consecințele, în conformitate cu legislația în vigoare.

Dan GEORGIAN

„__” _____ 2016

CURRICULUM VITAE

Date personale: **Dan GEORGIAN**

Data si locul nașterii: 03.01.1971 – com. Balta-Alba, jud. Buzău

Studii:

- 2008 - 2012 – Studii de Doctorat, specialitatea Drept penal, în cadrul Universității Libere Internaționale din Moldova (ULIM);
- 2008 - 2009 - Cursuri Postuniversitare specialitatea Psihopedagogie în cadrul Universității “Dunarea de Jos”, Galați;
- 2006 - 2008 - Studii de Masterat în specialitatea Științe penale – în cadrul Universității “Danubius”, Galați;
- 2002 – 2006 - Studii de licență la specializarea Drept, Facultatea Drept din cadrul Universității “Danubius”, Galați.

Domeniile de interes stiintific: Drept penal (partea generală și partea specială).

Participări la foruri științifice (naționale și internaționale):

1. **The mental processes of the criminal liability before or during the commission of an offense** (Procesele psihice ale vinovăției penale înainte sau în timpul comiterii infracțiunii) - 2009.
2. **Emoțional or affective mental processes, the concept and essence of reduced liability for committing an offense** (Procesele psihice emotive sau afective, conceptul și esența responsabilității reduse la comiterea infracțiunii) - 2010.
3. **The provocation to an unpremeditated or affective intention** (provocarea la intenția repentină sau afectivă). 6th Edition of International Conference The European Integration - Realities and Perspectives - 2011.
4. **Persoana fizica, subiect al infracțiunii internaționale si al răspunderii penale internaționale** - 2011.

Lucrări științifice si științifico-metodice publicate:

1. **Vinovăția penală-temei subiectiv al incriminării și al răspunderii penale.** În Simpozionul științific al tinerilor cercetători, Ediția a X-a (28-29 aprilie 2012), Editura ASEM, p. 114-125.
2. **Vinovăția penală—trăsătură esențială a infracțiunii.** în Materialele conferinței științifice internaționale „Contribuții științifice la edificarea și consolidarea statului de drept”, consacrată Jubileului de 70 de ani al profesorului universitar Gh. Costachi, din 3 mai 2011, mun. Chișinău, p. 577-586.
3. **Caracterul personal al răspunderii penale-consecință a aspectului subiectiv al infracțiunii,** DAN Georgian, în Materialele conferinței științifice internaționale „Contribuții științifice la edificarea și consolidarea statului de drept”, consacrată Jubileului de 70 de ani al profesorului universitar Gh. Costachi, din 3 mai 2011, mun, Chișinău, p. 495-506.
4. **Vinovăția în cadrul conceptului de conținut al infracțiunii.** În Materialele Conferinței Științifice Internaționale consacrată a 20 de ani de reforme economice din RM din 23-24 septembrie 2011, p. 281 -287.
5. **Provocarea la intenția repentină sau afectivă.** În Caietul Științific al sesiunii de comunicări științifice din 29-30 octombrie 2011, publicat în 2012 - Chișinău, p.543-552.

Cunoasterea limbilor:

Limba maternă

Limbi străine – engleză , franceză și rusă - la nivel de începător

Date de contact serviciu:

România, Inspectoratul de Poliție al Județului Galați, str. Brăilei, nr. 200, tel 0236407000,
e-mail: georgian.dge@gmail.com.

